

MITT HUS ER DIN UTSIKT

**GOD BYGGESKIKK FOR HUS OG LAND
- HVA, HVORFOR OG HVORDAN**

LENE SCHMIDT OG HANNE WILHJELM

MITT HUS ER DIN UTSIKT

**GOD BYGGESKIKK FOR HUS OG LAND
- HVA, HVORFOR OG HVORDAN**

STATENS BYGGESKIKKUTVALG

© Statens Byggeskikksutvalg
1999
ISBN: 82-994757-0-8

Forside: Støyskjerm på
Ruseløkka skole; Kristin
Jarmund AS Arkitekter MNAL
Foto: Jiri Havran

Layout og omslag:
Ina Brantenberg
Foto (hvor ikke annet oppgitt):
Lene Schmidt
Trykk: Falch AS

2. utgave
Utgivelsen er finansiert av
Den Norske Stats Husbank

Boka bestilles fra:
Husbanken
Postboks 5130 Majorstua
0302 Oslo
Tlf.: 22 96 16 00
Faks: 22 96 17 00

Ved bestilling vennligst oppgi
bestillingsnr. HB 7.F.19

FORORD

1. og 2. utgave

ETTIDSSKIFTE

Etterkrigstiden markerer et dramatisk brudd i norsk bosettingshistorie og byggeskikk. Ved inngangen til et nytt årtusen bor de fleste i byer og større tettsteder. Bygdene avfolkes, og en massiv veitbygging har gjort privatbilen til seierherre som transportform. Boligproduksjonen er sentralisert, og typehusene reiser seg vegg i vegg med forfalne gamle våningshus på tunene. utfordringene for norsk byggeskikk er knyttet nettopp til dette bruddet med de lange linjer i norsk bosettingshistorie som har funnet sted med full tyngde fra 1960-tallet.

Statens Byggeskikkutvalg ble opprettet i 1982 nettopp for å fremme kvalitet i boligbygging og de allerede bygde omgivelser. I 1983 ble den første byggeskikkprisen utdelt. Det er imidlertid først i 1990-årene vi har opplevd et gjennombrudd og et tidsskifte i byggeskikkarbeidet. Staten har satset blant annet gjennom opprettelsen av Norsk Form i 1992 og gjennom arbeidet med en ny handlingsplan for arkitektur og design. I fylkene er byggeskikkringer og fora for stedsforming gode virkemidler. Fra og med årskiftet 2000 vil Statens Byggeskikkutvalg i sin nåværende form bli lagt ned. Byggeskikkarbeidet vil bli videreført i regi av Husbanken, og Husbankens avdelingskontorer vil bli tilført ressurser til å føre stafettpinnen videre ut i landet.

I 1997 trådte den nye plan- og bygningsloven i kraft, med skjerpede krav til estetikk og arkitektur. Med lovendringen er etterspørselen etter råd, veiledningsmateriell og opplæringskurs blitt svært stor.

BYGGESKIKKUTVALGETS KURSPROGRAM

Byggeskikkutvalget har siden 1992 hatt et opplæringsprogram rettet mot kommuner og fylkeskommuner. Kurs-tilbudet har vært en etablert del av virksomheten i byggeskikkutvalget og vil bli utviklet videre i regi av Husbanken og avdelingskontorene. Utvalget håper denne boka kan være til nytte både på kurs og i andre sammenhenger. Nytt veiledningsmateriell utvikles stadig, og innsatsen styrkes også ved Husbankens avdelingskontorer.

HVA ER BYGGESKIKK?

Byggeskikkbegrepet er omdiskutert. I denne boka står det for det bygde landskapet, både selve husene og det bygde miljøet, inkludert tekniske anlegg og samferdselsstruktur. Estetikk er én faktor blant flere som må til for å skape god byggeskikk. Byggeskikken har både en teknisk, økonomisk, økologisk, funksjonell, estetisk og sosial side. Ikke

minst det siste. De fysiske omgivelsene skaper rammer for menneskers sosiale liv. Vi kan legge til rette for ensomhet eller for møter på tvers av generasjoner og etnisitet. Slik sett hører byggeskikken til midt i det kulturelle feltet der målet er at vi mennesker skal oppleve glede og få utfolde vår skaperevne og være myndige og handlekraftige.

BYGGESKIKKEN AVSLØRER KULTURVERDIENE

Det vi bygger, og det som står igjen av minnesmerker etter tidligere tiders sivilisasjoner, vil avsløre maktforhold og avmakt, kunnskapsnivå, verdier og prioriteringer i kulturen. Våre kulturelle verdier vises i den fysiske formen. Tilstanden på natur- og kulturlandskapet avslører menneskets forhold til naturen og forvaltningen av ressursene.

Hva uttrykker så vår tids bygde miljø i Norge om kulturform, verdier og bevissthet? Er det kanskje en materialistisk forbrukskultur med personlig og samfunnsmessig økonomisk vekst som er drivkraften vår, fjernt fra tidligere tiders nære sammenheng mellom livsform og stedets natur og ressurser?

Aldri har vi hatt bedre råd, og aldri har det vært styggere rundt oss.

Vi er ved et årtusenskifte og bør i alt vårt samfunnsarbeid spørre hvilke verdier vi ønsker å bygge fremtidssamfunnet på. Nettopp her ligger den overordnede utfordringen: Det dreier seg ikke bare om form og byggeskikk, det handler om selve innholdet i kulturen og retningen for fremtidssamfunnet.

Måten de fysiske omgivelsene er utviklet på og tatt vare på, kan fungere som en termometer for vår kulturelle tilstand. Derfor angår utfordringene for norsk byggeskikk og det bygde miljøet hele kulturpolitikken og samfunnsplanleggingen vår. Det nytter ikke bare å forsøke å flikke på formen, selve innholdet i vår sivilisasjonsform og kultur må gjøres til gjenstand for en kritisk vurdering. Først da kan vi begynne å spørre etter løsningene og finne en helhetlig kulturpolitikk som får konsekvenser for det bygde – og dermed det sosiale – miljøet, både det som allerede er bygde, og det som bygges nytt. Like mye som et spørsmål om ny og bedre arkitektur vil dette være et oppgjør med en materialistisk kultur der tingenes mengde helt overgår spørsmålet om kvalitet.

Andre opplag er et opptrykk av første opplag. Enkelte illustrasjoner er erstattet med nye av tekniske årsaker.

Bergen, 18. mai 1998

Oslo, 20.12.1999

Anna Elisa Tryti, leder av Statens Byggeskikkutvalg – 1996-2000

Statens Byggeskikkspris 1998: Rasteplasser langs Sognefjellsvegen og Strynefjellsvegen. Her rekkverk ved Videseter Foss. Arkitekt: Jensen & Skodvin Arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

INNHOOLD

Innledning	7	III HVORDAN FÅ TIL BEDRE BYGGESKIKK?	122
I HVORFOR GOD BYGGESKIKK?	8	Kommunens roller	124
Hva er problemet?	10	Kommunen skal forvalte fellesskapets interesser	125
Hvorfor skal vi bry oss med byggeskikken?	12	Langsiktig forvaltning	125
Byggeskikken påvirker vår allmenntilstand	12	Informasjon og bevisstgjøring	126
Identitet og tilhørighet	13	Synliggjør beslutningsgrunnlaget	126
Ditt hus er min utsikt	13	Tenk helhet	128
God byggeskikk er god ressursforvaltning	14	Kompetanseoppbygging	132
God byggeskikk lønner seg	15	Byggeskikk i skoleverket	133
God byggeskikk – et ledd i distriktsutviklingen	16	Verktøy i plan- og bygningsloven	134
Kommunen har ansvaret	17	Viktig veileder: «Estetikk i plan- og byggesaker»	135
Ny plan- og bygningslov	17	Plandelen av plan- og bygningsloven	135
Offentlige byggherrer må gå foran	17	Byggesaksdelen av plan- og bygningsloven	140
II HVA ER GOD BYGGESKIKK?	18	Finansiering	147
Definisjoner	20	Kommunens egen praksis	148
Teologen Eilert Sundt og den historiske dimensjonen	20	Sammendrag	150
Hva sier forskningen?	20	Anbefalt litteratur	151
Hva sier Byggeskikkutvalget?	20	Forslag til oppgaver	153
Sted og tid – der og da	26	Anvendt litteratur	154
Stedet: Hus i øst og vest – om regional byggeskikk	27		
Tiden: Byggeskikk til alle tider	33		
Veier videre – større omtanke for mennesker og miljø?	44		
Hus og land – her og nå	50		
Landskap og spredtbygde strøk	51		
Byer og tettsteder	54		
Hus som spiller på lag med omgivelsene	76		
Terreng og vegetasjon	76		
Vind og vær	83		
Miljø og ressursbruk	86		
Variasjon og helhet	90		
Tradisjon og fornyelse	95		
Huset i seg selv	100		
Huset skal fylle mange behov	100		
Husets karakter	101		
Husets skikkelse: Volum, form og proporsjoner	101		
Husets innhold	107		
Husets oppbygning	108		
Materialbruk, fargebruk og detaljer	115		

«Ditt hus og mitt hus ser venleg til einannen når det er rett.»
(Vesaas 1961) Det nye bygget for Drammens museum fikk Statens Byggeskikkpris i 1991.
Arkitekt: Gunnar Granberg, sivilarkitekt MNAL.
(Foto: Ulla Westbø)

INNLEDNING

For å ha glede av litteraturen må vi lære oss ABC-en. På samme måte må vi lære å lese – eller se – hus og omgivelser for å kunne forstå og tolke deres historie. Med denne boka ønsker Byggeskikkutvalget å skape større bevissthet om og forståelse for kvaliteter i de bygde omgivelsene slik at vi kan finne ut hva som er god byggeskikk, og hvordan den kan skapes. For å skape slik forståelse trenger vi å kunne se, oppleve og beskrive det bygde miljø.

Hus og gater er som en åpen historiebok. Å tolke husenes historie kan gi en rikere opplevelse av de bygde omgivelser. Vi trenger ord og uttrykk for å beskrive omgivelsene og for å kunne finne frem til hvilke kvalitetskriterier som bør gjelde for plan- og byggesaker. Dette er kunnskap som er nødvendig for å kunne stille med hus på alle plan – det være seg som huseier, byggmester eller politiker. Denne kunnskapen er også nødvendig ballast for å kunne videreføre det beste i norsk byggeskikk.

Byggeskikkutvalget ønsker å vise eksempler på prosjekter og tiltak som vi håper kan være matnyttige for kommunen i arbeidet for å få til bedre kvalitet på de bygde omgivelsene. Boka er formet som en eksempelsamling, med en del typiske utfordringer som kommunene står overfor, og som har funnet sin løsning ut fra de stedlige forhold.

De bygde omgivelser består av en sum av mange store og små bygg og anlegg. Vi har ønsket å fokusere på alle former for bygg og anlegg – fra trafokiosker til trafikkanlegg, fra boliger til butikksentre – fordi det er viktig å se helheten i det bygde miljøet. Vi har likevel valgt å legge ekstra vekt på boligen, fordi alle har et spesielt nært forhold til denne.

God byggeskikk er bygg og anlegg som holder høy kvalitet både teknisk, funksjonelt og estetisk, i seg selv så vel som i forhold til omgivelsene. For å avgrense temaet for denne boka vil vi fokusere mest på hvordan de bygde omgivelser fremtrer, og hvordan vi opplever dem, og mindre på byggetekniske forhold. Det er helheten i det bygde miljøet slik det oppleves visuelt, som har vært mest forsømt i etterkrigstidens planlegging og utbygging.

Vi har i vårt utvalg av bilder og beskrivelser valgt å prioritere de gode eksemplene som kan bidra til å heve, fornye og utvikle den allmenne byggeskikken. Det er dessverre bare mulig å vise et lite utvalg av prosjekter. For å supplere heftet vil vi anbefale kommuner eller fylkeskommuner å utgi egne veiledere, med lokale eksempler. Der det er presentert uheldige løsninger, har vi ikke angitt opplysninger om sted o.l., fordi de illustrerer typiske problemer som kan gjenfinnes mange steder.

Den viktigste målgruppen for vårt kursprogram er kommuner og fylkeskommuner med både de folkevalgte og fagfolkene i administrasjonen. Dette heftet, som inngår i kurspakken, er særlig rettet mot de folkevalgte og den interesserte allmennhet. Vi håper at også byggherrer og byggebransjen vil ha nytte av heftet. Heftet vil supplere veilederen «Estetikk i plan- og byggesaker» utgitt av Miljøverndepartementet og det tidligere Kommunal- og arbeidsdepartementet, som er spesielt rettet mot saksbehandlerne i kommunene.

Heftet er delt i tre hoveddeler:

I Hvorfor god byggeskikk?

II Hva er god byggeskikk?

III Hvordan få til bedre byggeskikk?

Sivilarkitekt og sekretær for Byggeskikkutvalget Lene Schmidt har skrevet del I og II og sivilarkitekt Hanne Wilhjelm del III.

HVORFOR GOD BYGGESKIKK?

I

Vi nordmenn setter stor pris på vår fine natur, og vi liker å ha det fint hjemme i vår egen stue. Men på vår vei fra eget hus til skog og

Vi liker å ha det fint hjemme i vår egen stue. (Foto: Jiri Havran)

fjell passerer vi hus og gater som ikke alltid er like fine. Vi bør bry oss om utformingen av hus og gater – om god byggeskikk – av samme grunn som vi bryr oss om utformingen av vår egen stue. Det skaper trivsel og tilhørighet. Byggeskikken påvirker vår allmenntilstand selv om vi ikke alltid er klar over det. Ditt hus er min utsikt. Utformingen av hus og gater må fortelle noe om at kulturnasjonen Norge virkelig satser på kvalitet. Kvalitet er et nøkkelord i salg av både varer og tjenester. Den nye plan- og bygningsloven stiller større krav til kvalitet i de bygde omgivelser enn tidligere. God byggeskikk og kvalitet er god økonomi og god ressursforvaltning både på kort og på lang sikt.

Alle steder bør ha ei storstue der det er trivelig å møtes. Storstua i Lom er pusset opp med nytt «parkett» – skifer fra distriktet – sitteplasser og beplantning.

HVA ER PROBLEMET?

Vi liker å ha det fint i vår egen stue. Vi legger parkett, henger bilder på veggene, møblerer med koselige sittekroker og setter blomster i vinduene. Vår felles storstue, enten den heter Storgata eller Stortorget, er sjelden belagt med «parkett» eller møblert med noen trivelige sittekroker. Veggene – husfasadene – er ofte preget av dårlig vedlikehold, og materialbruk og utforming er uensartet og lite helhetlig. Store reklameplakater har fått status som bilder på veggene. Alle roper i munnen på hverandre for å få oppmerksomhet, og til slutt ser vi ikke lenger verken husene eller budskapet på plakatene. Hvorfor er det blitt slik, og hvorfor aksepterer vi at det har blitt slik? Hvorfor er vi så opptatte av å ha det fint hjemme og tilsynelatende lite opptatte av hvordan det ser ut utenfor stuedøra?

Det har gjennom mange år allerede vært reist kritikk av rikets tilstand:

«Mange av bygdebyane er etter kvart blitt så stygge at vi tører ikkje å vise dei for turistane. Så langt vi kan unngå desse stadene, gjer vi det. Er dette uråd, køyrer vi gjennom så snøgt som råd er, og prøver å distrahere turistane med ei god historie, slik at dei ikkje får sjå kor stygt det er.»

(Turistguide June Rasch Halvorsen til Bergens Tidende 21. juli 1988)

Det finnes ingen enkle forklaringer på hvorfor det er blitt som det er blitt. Det vi opplever nå, er mer en ettertankens tid. Kanskje det hele gikk litt for fort. Kanskje ting kunne vært gjort bedre, vakrere? Etter krigen var det et stort behov for å skaffe folk tak over hodet, og det måtte gå raskt.

Etterkrigsgenerasjonen har blitt sterkt kritisert for en ensformig utbygging av store nye drabantbyer og omfattende riving og nybygging i byer og på tettsteder uten hensyn til eldre bebyggelse. Arkitektene forstår seg ikke på folket, har det blitt påstått. Arkitektene har selvsagt sin del av ansvaret for hvordan våre omgivelser utformes. Men ca. 2/3 av det som bygges, er ikke planlagt av arkitekter med utdanning fra arkitekthøyskole (anslag fra Norske Arkitekters Landsforbund). Det betyr at andre planleggere og utbyggere av ymse slag har sin del av ansvaret.

Bilen, som har brøytet seg frem gjennom landskapet og byer og tettsteder, må ta sin del av ansvaret for omfattende ødeleggelse; byer og tettsteder er nærmest sprengt i filler for å skape plass til bilen. Den har gitt den enkelte stor bevegelsesfrihet, men skapt store problemer for fellesskapet. Industrialisering og masseproduksjon av ferdighus og industribygg har gitt en byggeskikk uten røtter i lokal tra-

disjon. Kritikken bør rettes mot den tekniske og økonomiske utviklingen som har resultert i en planlegging og utbygging som har gått over stokk og stein, og med liten omtanke for mennesker og miljø. Byggeskikken er et resultat av og et speil på den rådende samfunnsutviklingen.

Vi vil trekke frem Odd Børretzens stille funderinger i boka *På ville veier* over hvorfor det gikk som det gikk, fordi vi tror at noen og enhver kan kjenne seg igjen i hans beskrivelse av etterkrigstiden. Alle som har opplevd trekkfulle og fuktige hus og kronisk syke barn, har et naturlig ønske om å rive styggedommen som bare fremkaller vonde minner. Det er først neste generasjon, den som har avstand til slike minner, som kan se det verdifulle i de gamle husene, og som derfor ønsker å sette dem i stand. Odd Børretzen funderer over hva opplevelsene under krigen kom til å bety for en hel generasjon nordmenn. Med fredsrusen oppstod et behov for så fort som mulig å glemme alt om nød og fattigdom og en gal verden som hadde stelt i stand krig og elendighet. Det vokste frem en tro på evig vekst og velferd for alle og et ønske om å rive det gamle røkket som minnet om sult og dårlige tenner. Vi rev like godt både hus og tenner – det var jo bare å få nytt gebiss:

«Vi ville begynne på nytt. Vi kasserte det gamle Norges forherligelse av nøysomhet og andre 'åndelige verdier', sånne som: 'Fattigdom er en dyd', 'Skomaker bli ved din lest', 'Aldri så galt at det ikke er godt for noe', 'Vær takknemlig for det du har' osv. ... Jeg tror at da alt dette praktiske, 'miljø'-likegyldige, blanke og hygieniske ble bygget, hadde vi en drøm om en ny frihet som vi skulle oppnå ved blant annet å kvitte oss med fattigdommens åk. ... var det født tanker om likhet og at alle skulle

Det er hyggelig med benker å sitte på, men kanskje ikke midt på parkeringsplassen?

ha det godt – ingen skulle mangle noe og alle skulle ha gode tenner og pene biler, garasje og vaskemaskin og dermed være lykkelige.»

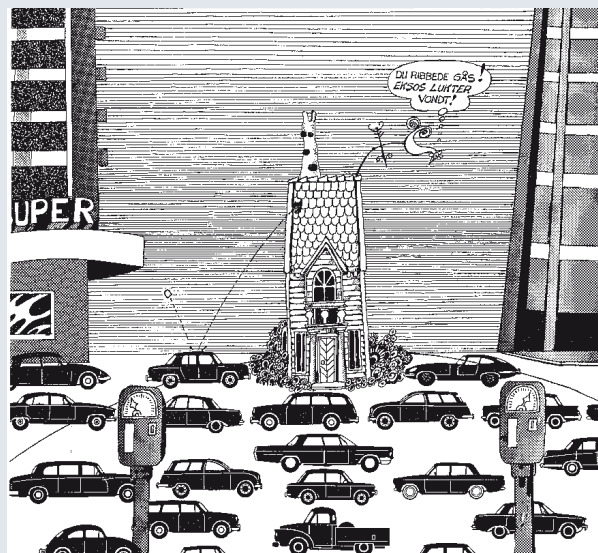
(Børretzen m. fl. 1993, side 90)

Senere har vi erfart at både gamle hus og dårlige tenner lar seg reparere, og at egne tenner er bedre enn gebiss på tross av tannrâte og rotfyllinger.

Folk flest ønsker å ha det fint i bygda. Når det likevel står dårlig til med byggeskikken i mange byer og tettsteder, er det ikke fordi man ønsker å ha det slik. Det har bare blitt sånn. Kanskje noe av årsaken også kan ligge i mangel på kunnskap. Folk flest, også de folkevalgte i råd og utvalg, har aldri fått sjansen til å lære noe om arkitektur og planlegging. Derfor blir det som det blir, på grunn av tilfeldigheter, mangel på kunnskap eller manglende evne til å se. Derfor må vi begynne med å se. Vi må være turister i egen bygd, studere husfasader og gategolv, beskrive det vi ser, finne frem kvalitetene og vurdere muligheter for forbedringer. Vi må, i likhet med i Jørgen Moes vei (se ramme), bry oss om både eget hus og naboens hus.

Alle steder har kvaliteter som bør tas vare på, enten det er vakre hus av eldre eller nyere dato, en elvebredd eller et vakkert kulturlandskap. Og de fleste steder har områder som kan trenge en oppussing.

Det er god byggeskikk og god ressursbruk å ta vare på verdier – nennsom oppussing der *det* trengs, og fornyelse der *det* er nødvendig. Fornyelsen må skje med omtanke for eksisterende miljø, samtidig som bygninger og anlegg må speile vår tid: Nye behov krever nye løsninger teknisk, funksjonelt og arkitektonisk.

JØRGEN MOES VEI NR. 13

Jørgen Moes vei nr. 13 hadde to gode venner, Jørgen Moes vei nr. 11 og nr. 15. De hadde kjent hverandre lenge og var «født i den samme skogen». En dag ble både nr. 11 og nr. 15 revet, og Jørgen Moes vei nr. 13 fikk nye naboer, en bank og et supermarked.

«Hus kan ikke snakke før de er helt ferdigbygget. En morgen kunne både banken og supermarkedet snakke ...

‘Han er en skam for hele strøket,’ sa banken. ‘Et simpelt lite trehus!’ Stemmen hans lød som knitringen fra mange penge-sedler.

‘Har du lagt merke til at det lukter av ham?’ sa supermarkedet. ‘Jeg skal være glad når han er revet!’

Jørgen Moes vei nr. 13 skjønnte at det var ham de snakket om, men han lot som ingenting.

‘Et hus bør ha en viss høyde,’ sa banken. ‘Selv er jeg 10 etasjer høy.’

‘Eller en viss bredde,’ sa supermarkedet. ‘Personlig er jeg like stor som en jernbanestasjon.’

‘Han er en skam for hele strøket,’ sa begge to. ‘Moderne hus skal være av glass og stål og betong. Ikke av tre.’ ...

Da klarte ikke Høbert å tie stille lenger. ‘Dere er dumme som kråker begge to,’ ropte han, og flakset sint med vingene. ‘Jørgen Moes vei nr. 13 er bedre enn dere og alle andre frikant-hus til sammen!’

‘Å jasanya!’ sa banken stramt. ‘Og på hvilken måte, må jeg få spørre?’

‘Han er snill!’ sa Høbert. ‘Han bryr seg om andre.’

Men da lo banken så den nesten fikk krakk. ‘Snill!’ ropte den. ‘Snill? det har vel ingen ting å si om du er snill eller ikke! Det eneste som teller er penger. Penger er makt. Jeg er stappfull av penger. Derfor er det jeg som bestemmer. Derfor kan jeg gjøre som jeg vil.’ »

Tor Åge Bringsverd og Thore Hansen: *Jørgen Moes vei nr. 13*, Gyldendal Norsk Forlag. Tegning: Thore Hansen

HVORFOR SKAL VI BRY OSS MED BYGGESKIKKEN?

BYGGESKIKKEN PÅVIRKER VÅR ALLMENNTILSTAND

«Omgivelser er kultur,» sa vår tidligere kulturminister Åse Kleveland. Måten vi former våre hus og gater på, er kanskje det mest synlige uttrykket for hvorvidt vi i kultur-nasjonen Norge virkelig satser på kvalitet. Du kan skru av radioen når det spilles musikk du ikke liker, og man kan la være å se en dårlig film. Men det finnes ingen av-knapp på stygge hus og gater. Bygninger blir stående i generasjoner, og de påvirker oss, uansett om vi er klar over det eller ikke. Det er vi som former bygningene, men når de først står der, er det bygningene som former oss. Hus og gater danner rammen rundt vår hverdag. De kan være en vakker ramme, eller de kan være sjuuskete og dårlig utformet slik at ikke engang praktiske funksjoner er løst. Vi vil hevde at vakre omgivelser kan skape glede, mens stygge omgivelser gjerne oppleves som triste og deprimerende. De fysiske omgivelsene gir forutsetningene for menneskers sosiale liv

– vi kan legge til rette for kontakt og fellesskap eller for isolasjon.

Professor Arnulf Kolstad ved Psykologisk institutt ved Universitetet i Trondheim sier det slik:

«De steder planleggerne skaper blir en del av de omgivelser som påvirker oss følelsesmessig og sosialt. Inntrykket stedet gir utløser stemninger, opplevelser og tanker. Vi påvirkes av stedets utforming og arkitektur også ubevisst. ... Noen steder oppleves som at her er det godt og trygt å være, andre som fiendtlige og kalde. Samtidig disponerer stedets utforming for bestemt adferd og aktivitet ... ingen er upåvirket av måten omgivelsene signaliserer til oss. Vår personlighet preges, og vi formes psykologisk av stedet.»

(Kolstad 1993)

Kolstad refererer her til en undersøkelse av 1000 tilfeldig valgte personer i ulike bydeler i Oslo. Den viste at selve

Ditt hus er min utsikt. Nybygg for Drammens museum. Arkitekt: Gunnar Granberg, sivilarkitekt MNAL. (Foto: Jiri Havran)

stedet de bodde, synes å ha en «... sterkt medvirkende årsak til de nervøse problemer. Der problemene var størst ble også bomiljøet vurdert som dårligst».

Det bygde miljøet påvirker også vårt hverdagsliv helt konkret. Når det er langt fra barnehagen til boligen og butikken, betyr det en mer slitsom hverdag med lange reiser til og fra.

IDENTITET OG TILHØRIGHET

Ordet samfunn kommer av det norrøne ordet «samfundr», som betyr sammenkomst. Det at mennesker kommer sammen, er kjernen i samfunnsbyggingen. For at mennesker skal komme sammen, må de ha noen steder der de kan møtes – på gater og torg, i grendehus, bad eller biblioteker. Et trivelig bygningsmiljø med møtesteder som innbyr til å slå seg ned, gjør at mennesker oppholder seg der i lengre tid. Med det øker mulighetene for at vi kan møtes for å utvikle samfunnet og fellesskapet.

Når vi bruker så mye tid og penger på å få det fint i eget hus, er det ikke bare fordi vi liker å ha det trivelig, men fordi det gir oss en følelse av tilhørighet og trygghet. Måten vi innreder huset vårt på, forteller noe om hvem vi er. På samme måte har vi et behov for å kunne kjenne oss igjen i en større sammenheng: «jeg er norsk»; «jeg er bergenser»; «jeg er trønder». Vår identitet er knyttet til det stedet der vi er født og oppvokst. Når vi reiser ut i verden, har vi med oss vår egen kultur, dialekt og lynne sammen med bildene inne i hodet av byen og landskapet.

Eldre hus vokste naturlig ut av stedet – bygd av stein, tre og torv fra tomte og tilpasset klima, terreng og lokale behov. De var et resultat av lokale tradisjoner, men også av impulser utenfra. Moderne hus har ikke alltid samme tilhørighet til stedet. Husene forteller ikke lenger noe om hvor de hører hjemme, og både mennesker og hus blir hjemløse.

«Det er altså husene som til syvende og sist tolker stedet. Det er byggverkene som gir bystrukturen substans, og lar dens mening tre frem for oss.»

(Norberg-Schulz 1992, side 69)

En bebyggelse som passer til stedet, kan bidra til å gi mennesker tilhørighet til dette stedet, slik at vi med stolthet kan invitere gjester hjem til oss – og reise ut i verden for å oppleve andre steder med en annen byggeskikk og en annen kultur. Møtet med andre kulturer og tradisjoner kan gi oss et nytt og rikere perspektiv på vår egen kultur.

DITT HUS ER MIN UTSIKT

Hvorfor skal vi bry oss om byggeskikken? Svaret er like innlysende som svaret på hvorfor vi bryr oss med hvordan det ser ut hjemme i vår egen stue: fordi vi liker å ha det fint rundt oss. Det betyr noe for vår trivsel og tilhørighet. Det er godt å komme hjem til hus det er godt å bo i (for å låne et sitat fra ferdighusbransjen).

Husets indre tilhører eieren. Innenfor egne vegger kan

NABOER I ET TYPISK NYBYGGERFELT

«Granåsen» 11

«Granåsen» 13

«Granåsen» 15

Nabohus i «Granåsen». Hvert enkelt hus er greit nok i seg selv, men summen av hus med forskjellig form, farge og materialbruk blir noe anstrengende. (Foto: Jens Bjørneboe)

«Gi meg fem toner og det er et utrolig felt å bruke frihet i; den største frihet har du når du har rammer å virke innafor.» (Jan Garbarek, i Hareide 1997) Nabohus i Salmakerløkka i Sandefjord. Beboerne har fått tilpas-

set sitt hus til sine behov slik at alle hus er forskjellige. Likevel henger bebyggelsen sammen, husene snakker samme språk. Arkitekt: Vera og Øyvind Songe-Møller, sivilarkitekter MNAL. (Foto: arkitekten)

du stort sett gjøre som du vil – så lenge du følger byggeforskriftene. Husets ytre tilhører både deg og meg. Her har vi som byggherre et ansvar overfor fellesskapet – naboer, besøkende og kommende generasjoner. Mitt hus er din utsikt. Folk så vel som hus inngår alltid i en sammenheng som vi må ta hensyn til (tomt, terreng, nabobebyggelse osv). Derfor må vi innse at vi ikke bare kan bygge etter eget hode. Resultatet av en slik utbyggingspolitikk kan vi se i de fleste byer og tettsteder, i eneboligstrøk og i industriområder. Byggningsmiljøet oppleves som et visuelt kaos selv om enkeltbygninger i seg selv kan ha kvaliteter. Vi er vant til at det stilles en rekke tekniske krav til huset, til ven-

tilasjon, brannsikring, isolasjon osv. Men vi er ikke i samme grad innforstått med at vi bør akseptere noen spilleregler for hvordan hus skal utformes. Det kan for eksempel gjelde krav til bygningens volum, takform eller materialbruk og krav til utforming av arealene rundt huset.

GOD BYGGESKIKK ER GOD RESSURSFORVALTNING

Norge var lenge et fattig land i europeisk sammenheng. Vi har derfor lange tradisjoner for å holde hus med ressursene – det var en dyd av nødvendighet. Hus ble lagt lunt i terrenget, og byggematerialer ble brukt om igjen. Dette

står i skarp kontrast til dagens praksis, med naturødeleggelser og bruk-og-kast-kultur. Vi bygger stadig større hus og bytter ut salong, kjøkken og bad i rask rekkefølge. Reklamen lokker med at «Lykken er en handletur til Vinterbro» (reklame for kjøpesenteret på Vinterbro utenfor Oslo, 1996). Nå ønsker kineserne og inderne å være med på kjøpekarusellen. Men verdens helsetilstand vil neppe tåle en slik økt belastning.

Vårt forbruk av bygg og boliger må tilpasses en ny situasjon med knapphet på ikke-fornybare ressurser og dreies mer i retning av en bærekraftig utvikling. Byggebransjen bidrar med 3,5 millioner tonn avfall hvert år, og drift av alle typer bygninger står årlig for ca. 35 prosent av Norges totale energibruk (Økoprofil-utvalget 1996). Arealkrevende hus og hytter er ikke en ressursbesparende utbyggingsform. Vi må hente frem gammel kunnskap om klimatilpassing og gjenbruk av byggematerialer og tilføre den vår tids kompetanse for å skape bygg og anlegg som holder over tid. Økologisk rehabilitering av bygg har vist seg å være økonomisk lønnsomt. Vi vil hevde at god byggeskikk er god ressursforvaltning både på kort og på lang sikt.

GOD BYGGESKIKK LØNNER SEG

Det sies ofte at Norge må satse på kvalitet for å hevde seg i den internasjonale konkurransen. Da må våre hus og gater fortelle at vi virkelig mener noe med vårt kvalitetsbudskap. Ellers blir vi lite troverdige. En forretningsmann som skal selge en vare med høy kvalitet, mister troverdigheten dersom fabrikken hans er en brakke omgitt av rot og skrot. Det var en selvfølge for Iglebæk bilanlegg i Oslo at den nye bilforretningen skulle formidle salgsproduktets kvalitet, dvs. ha høy standard både teknologisk og estetisk. Bygget fikk Statens Byggeskikkpris i 1992.

Turistnæringen er en næring i vekst, og det finnes knapt den kommunen som ikke har økt satsing på turisme og reiseliv på programmet. Men turistene lever ikke bare av frisk fjelluft og vakker utsikt. De må innom byer og tettsteder for å få mat og tak over hodet. Mange kommuner har satt i gang tiltak for å ruste opp byer og tettsteder som et ledd i å gjøre stedet mer attraktivt både for egne innbyggere og for de tilreisende. Nesbyen (se side 59) satset bevisst på å ruste opp sentrum som et ledd i å trekke til seg flere turister. Erfaringene med miljøgatene (se foto side 64) viser at opprustingen av sentrum har positive ringvirkninger:

«Handelen i sentrum rapporteres å ha økt, og det er registrert større interesse for nybygg. Dette kan skyldes bedre konjunkturer, men fra lokalt hold hevdes det at miljøgatene har gitt viktige bidrag til denne utviklingen.»

(Lie og Bettum 1996, side 3)

OL i Lillehammer i 1994 ble en stor suksess både sportslig og som utstillingsvindu for norsk arkitektur og design. Gro Harlem Brundtland sier i en artikkel i Aftenposten 5. februar 1994 at OLs designprogram og de offisielle OL-produktene har vært en ubetinget suksess. De har sikret

Vi må hente frem gammel kunnskap om gjenbruk og klimatilpassing og tilføre den vår tids kompetanse for å utvikle et økologisk forsvarlig bygg. Bildet viser kretsløphuset i Søndre Tvetter i Vestby (se tegning side 88). Arkitekt: sivilarkitekt Rolf Jacobsen, Gaia Lista (Foto: Jan Aker)

God byggeskikk kan være et viktig ledd i distriktsutviklingen. Folk flytter til Vassenden fordi stedet har blitt pusset opp, det er et aktivt og trygt miljø der og gode oppvekstvilkår. (Foto: Jostein Kjosnes)

Byggherren ønsket med dette bygget bevisst å formidle salgsproduktets kvalitet, høy teknisk og estetisk standard. Iglebæk bilanlegg, Oslo. Arkitekt: sivilarkitekt Torstein Ramberg MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Et kjøpesenter kan utformes på mange måter. Hvor finner man det triveligste handlemiljøet? Over: Kjøpesenteret Bærum Verk. Kjøpesenteret fikk Statens Byggeskikkpris i 1988. Arkitekt: Niels Torp AS Arkitekter MNAL. Under: Typisk kjøpesenter langs landeveien.

mange arbeidsplasser og skapt 450 nye. Oppfordringen fra vår daværende statsminister er klar: «*Næringslivet bør ta ansvar og bruke de muligheter som våre dyktige designere har lagt til rette for.*»

GOD BYGGESKIKK - ET LEDD I DISTRIKTSUTVIKLINGEN

Det å satse på god byggeskikk, kultur og stedsutvikling kan være et viktig ledd i å snu flyttestrømmen tilbake til bygda. I Vassenden i Sogn og Fjordane har en storstilt dugnadsinnsats resultert i nye gangveier, båthavn og aktivitetshus mot Jølstraelva. Arbeidet er finansiert som et bredt anlagt spleiselag mellom blant annet Landbrukets utbyggingsfond, Statens vegvesen, NVE m.fl. Denne satsingen på å utvikle stedet har fått positive ringvirkninger slik at bygda nå opplever at folk flytter til Vassenden. Det bygges igjen nye boliger i bygda – noe som gir grunnlag for å sikre videre utvikling av stedet. Folk flytter til Vassenden fordi vakre omgivelser sammen med et aktivt fellesskap sikrer trygge oppvekstvilkår. Alnes i Møre og Romsdal opplever samme positive smitteeffekt av å satse på lokale ressurser. Fyrstasjonen er pusset opp og tatt i bruk som grendehus, og beboerne har startet egen butikk.

KOMMUNEN HAR ANSVARET

Det er mange aktører som er involvert i utbygging og forvaltning av hus og anlegg. Alle har sin del av ansvaret for et vellykket resultat. Kommunen stiller likevel i en særstilling som forvalter av fellesskapets interesser. Det er kommunen som sitter på styringsverktøyet i form av plan- og bygningsloven og annet lovverk. Kommunen vedtar kommuneplaner og andre mer detaljerte planer for videre utbygging. Og det er kommunen som til sjuende og sist sier ja eller nei til en byggesak.

NY PLAN- OG BYGNINGSLOV

Den nye plan- og bygningsloven stiller langt strengere krav til kvaliteten i våre fysiske omgivelser. Dette kommer til uttrykk i selve formålsparagrafen til loven, § 2, som har fått en tilføyelse om at kravene til estetisk kvalitet skal ligge som en grunnleggende premisse i all planlegging. I tillegg er kravene til estetisk kvalitet blitt styrket i den såkalte skjønnhetsparagrafen, § 74.2, og i § 20 om kommuneplanlegging. Veilederen *Estetikk i plan- og byggesaker* (De Vibe

1997) gir råd om hvordan disse lovendringene kan omsettes i praksis. Kommunene får med den nye loven et klart ansvar for og plikt til å stille strengere krav til kvaliteten i våre fysiske omgivelser.

OFFENTLIGE BYGGHERRER MÅ GÅ FORAN

Stat og kommune bør være forbilder som offentlige byggherrer. Det offentlige har ansvaret for en rekke bygg og anlegg som sykehus, skoler, veier og bruer og mer beskjedne tekniske anlegg som pumpestasjoner og trafokiosker. Først når stat og kommuner har «ryddet i eget hus», kan det offentlige med full rett stille krav overfor private utbyggere og eiendomsbesittere. Veilederen *Estetikk i statlige bygg og anlegg* (Administrasjonsdepartementet m.fl. 1996) kan med fordel tas i bruk av kommunene i forbindelse med nybygg og forvaltning av egne eiendommer. I del III «Hvordan få til bedre byggeskikk?» vil disse forhold bli drøftet nærmere.

Kommunen bør gå foran som byggherre og forvalter av en stor bygningsmasse. Skolen er et godt sted å starte. Her Sofiemyr skole i Oppegård, som med nytt tilbygg og nennsom rehabilitering fikk en ansiktsløftning. Arkitekt: Kjell Kvernaas. (Foto: Jiri Havran)

HVA ER GOD BYGGESKIKK?

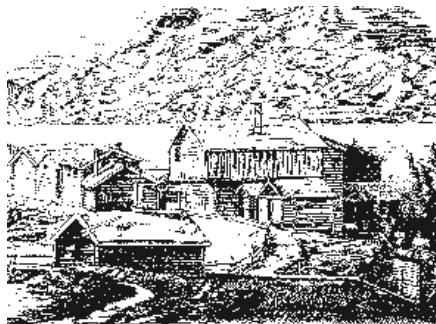
II

«Ein ny draum om huset ...»
Aukrustsenteret i Alvdal. Arkitekt: Sverre Fehn, sivilarkitekt MNAL.
(Foto: Guy Fehn)

«Ditt hus og mitt hus ser venleg til einannen når det er rett. Når det er rett er det sympati mellom hus. Då trivst dei i einannens selskap, liker einannens serdrag, blir vakrere sjølve ved ting som det andre har ... Av og til heng det ein moderne villa oppe i ein bratt skråning eller på ein åskant og liknar nokoslags flott svart-blått blinkande insekt med fasettauga og alt. Eit hus som har vraka det tilvande i form, er sprungi fram som eit hogg av uvøren tanke ... Ein ny draum om huset – og for den skuld ein like verdfull draum som den som har gitt seg utslag i bjørkenever og ryllik på stogetak.»

(Vesaas 1961, i *Byggekunst*
8/61, side 245)

Illustrasjon fra Eilert Sundt: Om bygnings-skikken på landet i Norge

DEFINISJONER

Begrepet byggeskikk slik det brukes i dag, spenner vidt, og forskjellige faggrupper har til dels forskjellige oppfatninger av det. Vi vil her kort gi en beskrivelse av byggeskikkbegrepets historiske røtter og hvordan begrepet brukes i forskningen og av Byggeskikkutvalget.

Arkitekt og professor Tore Brantenberg har gitt denne korte og klare beskrivelsen av god byggeskikk: «*God byggeskikk er en syntese av fortidens erfaringer, nåtidens muligheter og fremtidens forventninger.*»

(Bjørneboe m.fl. 1991, side 10)

TEOLOGEN EILERT SUNDT OG DEN HISTORISKE DIMENSJONEN

De fleste vil trolig forstå ordet «byggeskikk» som stedlig byggetradisjon, slik Eilert Sundt (1817–1875) brukte det da han skrev sin artikkelsamling *Om bygnings-skikken på landet i Norge* i 1861. Eilert Sundt var teolog og vår første store samfunnsforsker. Han studerte folkelivet, fra bonde- og arbeiderklassens levesett til fantelivet og landstryker-folket – og altså «bygnings-skikken».

På sine reiser i Norge oppdaget Sundt at hver bygd eller landsdel hadde sin særegne skikk for hvordan husene skulle formes: «*Da gik det op for mig, at i vore mere gammeldagse bygder er der noget, som man kan kalde bygnings-skik ... at når en mand skulde til at bygge et hus, så faldt det ham ikke lettelig ind at gjøre det stort anderledes, end et hus nu engang skulde være 'efter skikken'.*» (Sundt 1976, side 1) Eilert Sundt brukte begrepet byggeskikk om den måten det var skikk og bruk å bygge på, uavhengig av kvaliteten på produktet.

HVA SIER FORSKNINGEN?

Gjennom de senere års byggeskikkdebatt har det vist seg at forskjellige yrkesgrupper definerer byggeskikkbegrepet noe forskjellig, og at det også kan være uenigheter innen en faggruppe. Vi vil ikke gå nærmere inn på disse forskjellige definisjonene her, men i stedet gjengi den definisjonen som man kom frem til på et seminar i regi av Norges bygg-forskningsinstitutt (Byggforsk) i 1990. Denne definisjonen av begrepet favner relativt vidt – og er kanskje den mest omforente definisjonen:

«Byggeskikk

Begrepet byggeskikk er et empirisk begrep: Det betegner det som faktisk bygges uavhengig av kvalitet. Det omfatter bygninger, tekniske anlegg, veier, terrengbehandling og forhold til landskapet og vegetasjon.

Byggeskikken blir formet under bestemte materielle og ideologiske forutsetninger, og blir et karakteristisk uttrykk for visse tidsperioder og geografiske regioner. Byggeskikken vil nedfelle seg som en tradisjon der visse løsninger og produkter gradvis prøves ut.

God byggeskikk

God byggeskikk er et normativt begrep. Det skal presentere det gode alminnelige. Det avgrenser seg mot forflatet massekultur, og mot individuelle arkitektoniske markeringer.

Nye bygninger kan først bli god byggeskikk når de passer til stedet der de står. Dette vil si tilpasning til terreng, klima, natur og eksisterende bygningsmiljø. God byggeskikk betyr dessuten at det er god utnyttelse av energi, materialer, transport og økonomiske ressurser.

Det kan være forbilde for løsning av bestemte situasjoner, og dermed bli et mønster for fremtidig utvikling. I forhold til de ovenfornevnte kriterier er god byggeskikk et riktig svar på de utfordringer som bestemte tider og situasjoner stiller til byggesektoren.»

(Bjørneboe m.fl. 1991, side 48)

HVA SIER BYGGESKIKKUTVALGET?

Byggeskikkutvalget skal ifølge sitt mandat «*arbeide for bedre byggeskikk og bedre kvalitet i de bygde omgivelser, både miljømessig, estetisk og funksjonell.*»

Byggeskikkutvalget skal ikke definere en fast norm for god byggeskikk. En slik norm finnes ikke. Byggeskikken har som nevnt både en teknisk, økonomisk, økologisk, funksjonell, estetisk og sosial side.

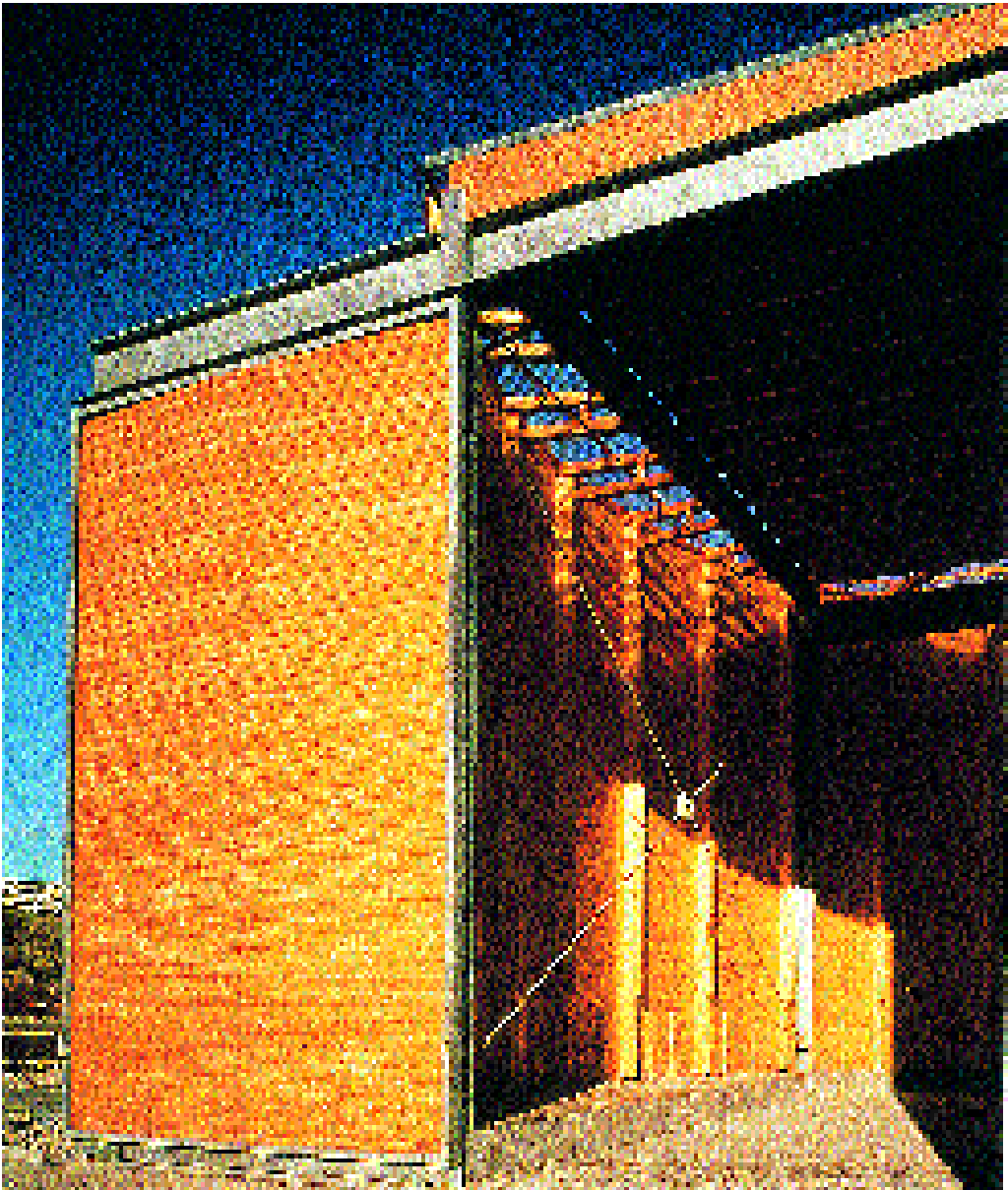
De prosjekter som har mottatt Statens Byggeskikkpris, kan beskrive nærmere hvilke kvaliteter juryen og Byggeskikkutvalget legger til grunn ved vurderingen av hva som er god byggeskikk. Av mandatet for Byggeskikkprisen fremgår det at den er en «*hederspris for alle typer bygg som gjennom sin utforming og samspill med sted og miljø kan bidra til å heve den allmenne byggeskikk.*» (Statens Byggeskikkpris 27.10.1997)

God byggeskikk er omtanke for mennesker og miljø

Følgende nøkkelord er utgangspunktet for struktureringen av dette heftet:

God byggeskikk er byggverk som

- er hensiktsmessige, vakre og varige
- spiller på lag med omgivelsene

1993: NSB SOM BYGGHERRE
Byggeskikkprisen i 1993 ble gitt til NSB som byggherre for lang tradisjon i å satse på høy kvalitet i bygg og anlegg. Juryen viser til arkitektkonkurransen i 1912, der Erik Glosimot vant 1. premien med sine karakteristiske stasjonsbygg langs Dovrebanen. Av nye bygg nevner juryen nye leskur på Jærbanen (bildet nederst), Holmlia og Lysaker stasjon i Oslo, Moelv stasjon, godsterminal i Kristiansand og ny truckgarasje på Rolvsøy i Østfold (bildet til venstre). Denne pristildelingen er også et signal om at selv små byggeoppgaver som et leskur eller en truckgarasje må vies stor oppmerksomhet. Vårt bygningsmiljø består av en sum av store og små hus og anlegg.
Jury: Ellen de Vibe, sivilarkitekt MNAL, Einar Dahle, sivilarkitekt MNAL, Per Christian Quale, sivilingeniør

Arkitekt for leskur på Jærbanen: NSB Eiendom, Arkitektkontoret ved sivilarkitekt Ivar Lykke. (Foto: arkitekten)
Arkitekt for truckgarasje på Rolvsøy: Sivilarkitekt MNAL Jan Olav Jensen. (Foto: Jiri Havran)

1994: SKÅRSETLIA BOLIGLANDSBY I LILLEHAMMER

Med Byggeskikkprisen til Skårsetlia boliglandsby i Lillehammer ønsket juryen å ta et kraftig oppgjør med tendensen til nostalgisk kopiering av eldre hus. Prosjektet fikk prisen fordi det er et godt eksempel på en nyfortolkning av tradisjonelle hustyper og tunformer i Gudbrandsdalen – uten kopiering av gamle hus. «Kopiering forflater nytt og gammelt byggeri» og «god byggeskikk forutsetter nytenkning» sier juryen i sin begrunnelse. For å understreke dette poenget har juryen vist til OL-

anleggene generelt og starthuset i Kvitfjell spesielt (se foto side 50). Dette lille huset langt oppe i høyfjellet har resultert i en større byggeskikkdebatt. Starthuset er ifølge juryen et eksempel på god byggeskikk fordi det «... er nøye tilpasset startfunksjonen, er utført i stedegne materialer for høyfjellet, nemlig gråstein, og har en form som assosieres med utforkjøringens karakter.» (Byggeskikk nr. 4 1994) Arkitekt: DIV.A arkitekter AS og Lund Hagem arkitekter AS Jury: som 1993. (Foto: arkitekten)

Hensiktsmessige byggverk er bygninger og anlegg som er brukbare til det formålet de er planlagt for, og fleksible i forhold til fremtidig bruk. Det betyr at krav til funksjoner, tekniske løsninger, ressursbruk og økonomi er ivaretatt på en god måte.

Byggverk som er *vakre*, er hus som i tillegg til den praktiske funksjonen, gir «mat til sjelen» – eller opplevelser for øyet og tanken. Enhver byggeoppgave kan løses på mange måter rent teknisk og funksjonelt. Noen løsninger gir oss en rikere opplevelse av byggverket og rett og slett fyller oss med glede.

Byggverk som er *vakre* og hensiktsmessige, vil være *varige*. De tåler slitasjen fra vær og vind og fra allsidig og skiftende bruk. Varige eller bærekraftige løsninger forutsetter at planlegging og utbygging tar hensyn til det totale ressursforbruket fra bygningens «unntagelse» til daglig drift og bruk, gjenbruk, gjenvinning eller deponering av avfall.

Bygninger og anlegg som *spiller på lag med omgivelsene*, tar hensyn til naturgitte forhold som landskap, klima og terreng. Byggverk bør på samme måten som gode venner ha forståelse og respekt for hverandres særtrekk. De snak-

ker samme språk, men gjerne med sin egen personlige «vri». Nye hus representerer, på samme måte som en ny generasjon, en nødvendig fornyelse av etablert skikk og bruk. Man kjenner igjen slektskapet, men ser at det er en ny generasjon.

Denne beskrivelsen av god byggeskikk kan sammenfattes i ett stikkord: omtanke for mennesker og miljø. Det er denne omtanken som fyller oss med glede når et hus ligger vakkert i landskapet, eller når håndlisten i trappa er god å holde i. God byggeskikk er omtanke for dem som skal bruke huset, og for dem som kommer etter oss. Det er omtanke for de omgivelsene huset plasseres inn i, og for alle deler av planleggingen ned til minste detalj – uansett om det er en liten eller stor byggeoppgave. Omtanke krever – i likhet med god folkeskikk – tid og evne til å lytte til stedet og til menneskene. Det er mennesker vi bygger for, og det er menneskers liv og trivsel som bør være utgangspunktet for vårt arbeid.

God byggeskikk forutsetter en god prosess

Forutsetningen for et vellykket resultat er en vellykket prosess. Derfor er god byggeskikk avhengig av holdningen og

1995: AVISHUS I BRYNE

Juryen sier i sin begrunnelse bl.a.:
«Ved valg av formspråk for bygget har arkitekten ikke falt for fristelsen av å kopiere eksisterende bygninger i nabolaget slik en ser i mange andre tettsteder. Bygget fremstår derfor på en forbillig måte som et moderne hus. Den enkle formen og det buede taket griper likevel, slik juryen ser det, fatt i noe av essensen i Brynes nøkterne, lett industripregede form.» Juryen mener at huset «på en balansert måte ivaretar behovet for et moderne, varig og vakkert bygg som samtidig videreutvikler Bryne sentrums særpreg. ... Bygget har en solid og materialmessig god utførelse som gir den et varig preg». Juryen berømmer i denne forbindelse Bryne kommune for sitt arbeid med å utvikle sentrum til et vakkert og trivelig handlested. (Byggeskikk nr. 3, 1995)
Arkitekt: Hoem, Kloster, Schjelderup og Tønning, sivilarkitekter MNAL.
Jury: som 1993
(Foto: arkitekten)

1996:
AUKRUSTSENTERET, ALVDAL
 «Aukrustsenteret er et forbilde på hvordan tradisjonelle materialer kan settes sammen til et originalt, helhetlig og nyskapende bygg med et unikt samsvar mellom bygningen og dens innhold. ... Bygningens enkle og langstrakte form forholder seg til den vide Østerdalen. ...

Aukrustsenteret står med sin styrke og identitet frem som kulturformidler såvel lokalt som internasjonalt. Dette er et moderne anlegg skapt, formet og forankret i 1996, men som i tillegg peker fremover.» (Statens Byggeskikkpris 1996, folder)
 Arkitekt: Sverre Fehn, sivilarkitekt MNAL

Jury: Nina Kielland, sivilarkitekt MNAL, Knut Hjeltnes, sivilarkitekt MNAL, Ole Hovland, sivilingeniør

(Foto: Joakim Dahl)

1997:
IBSENKVARTALET I OSLO
 Ibsenkvarålet i Oslo er en byreparasjon. De fire parvis forbundne kontorbyggene er lagt rundt et torg på toppen av motorveitunnelen gjennom Oslo sentrum. Nye siktakser er opprettet, og den diagonale passasjen er blitt en naturlig snarvei i strøket. Juryen sier i sin begrunnelse at «Årets prisvinner ... viser på en fremragende måte hvordan bygninger kan utformes som en del av en levende by».

(Byggeskikk nr. 3 1997)
 Arkitekt: Gunnarsjaa + Kolstad AS arkitekter MNAL
 Jury: som i 1996
 (Foto: Jiri Havran)

tilnæringsmåten til en byggeprosess. Omtanke krever både tid og ikke minst kunnskap, godt kvalifiserte planleggere og byggmestre. Det er nødvendig med et konstruktivt samarbeid mellom alle aktører i byggeprosessen – byggherre, prosjekterende arkitekter og ingeniører, de utførende og fagfolk og folkevalgte i det offentlige – med det mål å sikre grunnleggende kvaliteter i byggesaken.

Byggeskikk og arkitektur

God byggeskikk vil langt på vei være lik god arkitektur eller byggekunst, fordi kvalitetsvurderingene vil være de samme: riktig forhold til tomt og terreng, gode planløsninger, god materialbruk og godt håndverk. Der hvor byggeskikken og arkitekturen skiller lag, er gjerne i utformingen av enkelte større og viktige samfunnsbygg som rådhus eller kirker. Slike bygg har tradisjonelt en spesiell plassering og utforming som gjør at de skiller seg ut fra den vanlige bebyggelsen og har karakter av enkeltstående arkitektoniske verk. Likevel finnes det etablerte skikker for hvordan slike bygg skal utformes (korskirke, rundkirke o.l.). Ofte kan ny arkitektur bryte vei for etablering av en ny byggeskikk; for eksempel har funksjonalismen bidratt til å etablere en ny byggeskikk for planlegging og utbygging av nye boligområder. God byggeskikk inneholder alltid elementer av videreutvikling og fornyelse fordi byggeskikken ikke er statisk og også må dekke «fremtidens forventinger».

tikk os

STED OG TID – DER OG DA

Reisen gjennom tid og sted foregår med hurtigtogsfart, med stopp bare på noen få viktige stasjoner. Her Sandvika stasjon i Bærum. Arkitekt: Arne Henriksen, sivilarkitekt MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Bygninger er som en åpen historiebok. Byggeskikken er et resultat av de stedlige forutsetninger som næringsgrunnlag, eiendomsforhold, terreng, klima og tilgang til byggematerialer. Byggeskikken er også et resultat av tidsånden – det tekniske, økonomiske og kulturelle nivået, impulser fra nær og fjern, tidens behov, de gjeldende lover og regler – og menneskenes forventninger til det nye huset. Derfor kan hus og anlegg fortelle oss noe om stedet der de står, om den tiden de ble skapt i – og om menneskenes hverdag og drømmer. Hvis vi lærer å lese denne historien, kan det gi oss en rikere opplevelse og større forståelse for våre omgivelser. Kjennskap til de historiske røttene er en forutsetning for å kunne stake ut en ny kurs fremover.

STEDET: HUS I ØST OG VEST – OM REGIONAL BYGGESKIKK

Når vi reiser i Norge, oppdager vi hvordan den eldre byggeskikken forandrer seg fra sted til sted, akkurat som landskap, klima, dialekter og folkelynne. Det er det som gjør det spennende å foreta en reise. Reiser vi ut i verden, vil vi finne enda større forskjeller i måten å bygge hus på. Byggeskikken i Danmark er forskjellig fra byggeskikken i Hellas fordi de lokale forutsetningene er forskjellige.

«Jeg er nordlending»; «jeg er trønder» – det er slik vi gjerne presenterer oss. Det forteller mye om hvor viktig stedet der vi er født og oppvokst, er for oss og for vår identitet. «Livet finner sted,» sier Norberg-Schulz. Stedet er rammen rundt våre liv.

«Stedet er altså noe som knytter en gruppe mennesker sammen, noe som gir dem en felles identitet og legger grunnlaget for et fellesskap eller et samfunn. Det er nettopp stedets bestandighet som gjør at det kan spille denne rollen.»

(Norberg-Schulz 1992, side 12)

Landet – «ville urkrefter og smilende kyststripe»

Klima, geologi og vegetasjon er forskjellig fra kyst til innland og fra nord til sør. Stedsnavn forteller ofte om stedets geografi: Åndalsnes, Kristiansund, Hønefoss, Åsgårdstrand. Vår identitet er knyttet til stedets landskapstrekk, klima og hus og gater. De som er født og oppvokst med havet og en stor himmel, kan ha vanskelig for å trives innerst i en trang fjordarm – og omvendt.

Christian Norberg-Schulz gir i boken *Nattlandene* følgende karakteristikk av norske landskap:

«Alle landsdelene har sin distinkte karakter. Østlandet er de

Vi opplever at tidene skifter, men at stedlige forhold som klimaet og de store landskapsdragene forblir slik det er gitt fra naturens hånd, selv om steinen uthules av århundrers drypp og tjern gror igjen. Byggeskikken har alltid vært under forandring og tilpassing til nye tider, nye muligheter og nye behov. Det kan se ut som tidene skifter stadig fortere, og vi finner de samme hustypene i Alta som i Arendal. Det stedstypiske er visket ut, og med det tap av identitet og tilhørighet.

Stedet er noe som knytter en gruppe mennesker sammen. Kanskje kravene til en bærekraftig utvikling kan bidra til en mer lokalt forankret byggeskikk, med større omtanke for mennesker og miljø?

lange dalførenes og de dype skogenes region, Sørlandet er en etter norske forhold smilende kyststripe med skjærgård og havner, Vestlandet er de trange og dramatiske fjordenes landsdel hvor hav og fjell møtes, mens Nordland forener kyst, fjord og fjell i et landskap der ville urkrefter hersker. Når en danner seg et bilde av denne strukturen blir det klart at Trøndelag er det heles midte. Her vider fjorden seg ut og landet samler seg til avrundet gestalt, selv om det også er rikt på variasjon og overraskelser.»

(Norberg-Schulz 1993, side 35)

Lokalisering av byer og tettsteder

Forutsetningen for lokalisering av tettsteder er av arkitekt Erik Langdalen (1925—93) oppsummert slik:

- strategiske maktposisjoner (konge og kirke)
- trafikknutepunkt (tidligere til vanns; nå betinget av veinett, jernbanenett flyforbindelse)
- handel- og servicefunksjoner for omlandet
- ressursforekomster (fiske, jordbruk, mineraler, løsmasser, vannkraft m.v.)

(Langdalen 1994, side 47)

At handel og kommunikasjon er viktige lokaliseringsfaktorer, kan ses av den måten byveksten har skutt fart på som en konsekvens av utviklingen av handelsveier og fremkomstmidler: fra skipsfart til jernbane og biltrafikk.

Kysten var i århundrer Norges hovedlandevei. De eldste byene ligger alle «i hop utmed sjøen eller straks innafor ein elveos, og dei ligg ein stad der vegane møtes frå ulike kanter, helst soleis at ein stor landveg sluttar, so ein kan seggja at dal og fjord møtes» (Vreim 1939, side 75). Den norske kystlinjen er på 57 000 kilometer (medregnet fjorder og øyer), og fremdeles bor tre av fire nordmenn langs kysten. Vi har med andre ord fortsatt et nært forhold til livet i fjæra. Bortsett fra gru-

HUS I ØST OG VEST

ØSTLANDET

Landskap: «Østlandet er de lange dalførenes og de dype skogens region.» **Klima:** Stabilt og tørt innlandsklima. **Bebyggelsens organisering:** Bebyggelsen ligger som grupper av hus litt oppe i lia. Firkanttun, i Gudbrandsdalen inntun og uttun. **Huset:** Upanelte laftehus, hvitmalt vinduer, gras eller skifer på taket. **Nytolking av byggeskikken:** Skårsetlia boliglandsby i Lillehammer er en nytolking av byggeskikken i Gudbrandsdalen med inntun og uttun (garasjer). Husene ligger som grupper av hus i et åpent landskap. Enkle, mørkbeisede huskropper, men med ny utforming av vinduer og detaljer.

Gudbrandsdalen

Skårsetlia boliglandsby i Lillehammer. Arkitekt: Div.A Arkitekter MNAL AS og Lund Hagem Arkitekter AS. (Foto: arkitekten) (se også side 22)

Kruke i Heidal

SØRLANDET

Landskap: «En smilende kystribe med skjærgård og havner.» **Klima:** Mildt kystklima. **Bebyggelsens organisering:** Bebyggelsen ligger tett i tett mellom havnen og bergveggen. Gårdsbebyggelsen er organisert som rekketun. **Huset:** Enkle, gjerne symmetriske, hus på høy grunnmur, hvitmalt panel og rød takstein. Den hvite malingen har

avløst opprinnelige jordfarger som oker og engelskrød. **Nytolking av byggeskikken:** Terneholmen er en tett husklynge på en liten holme med trange gater og plasser, der husene har fått sørlandshusets form, volum og materialbruk.

Kleven ved Mandal. (Foto: Dag Leyre Olsen)

Terneholmen i Arendal. Arkitekt: Kari Huvestad og Mike Fuller-Gee landskapsarkitekter MNLA. (Foto: arkitekten)

NORGE MALT MED BRED PENSEL

VESTLANDET

Landskap: «Vestlandet er de trange dalenes og dramatiske fjordenes landsdel hvor hav og fjell møtes.» **Klima:** Fuktig kystklima. **Bebyggelsens organisering:** Samlet i klyngetun der hus fikk plass i et uregjerlig og rasfarlig terreng. **Huset:** Knappe former uten takutstikk. Tidlig panelt (liggende panel) for å beskytte huset. Stavløa har en grindkonstruksjon beskyttet av og fri fra ytterveggen. Heller på taket. **Nytolking av byggeskikken:** Eneboligen på Askøy har som stavløa stolper fri fra ytterveggene og et tilbygg (skykkje) som gir den en form som forankrer huset til terrenget. Glassfasaden mot vest beskytter mot vind og slagregn.

Nærøyfjorden

Havråtunet. (Foto: Ingolf Westbø)

Enebolig på Askøy. Arkitekt: Ingolf Westbø. (Foto: Ulla Westbø)

TRØNDELAG

Landskap: «Trøndelag er det heles midte. Her vider fjorden seg ut og landet samler seg til avrundet gestalt, selv om det også er rikt på variasjon og overraskelser.» **Klima:** Fra skiftende kystklima til stabilt innlandsklima. **Bebyggelsens organisering:** Lukket firkanttun. **Huset:** Trønderlåna har en lang og smal huskropp i to etasjer og stående panel.

Nytolking av byggeskikken: Det nye gårdsanlegget på Trones gård er lagt slik at driftsbygningen, våningshuset og en skogleddt kolle danner et lukket firkanttun. Det er anvendt tegl, slik det er en tradisjon for, og rødbeisede trekonstruksjoner.

Inderøy

Trones gård. Arkitekt: Lund og Slaatto Arkitekter AS. (Foto: Dag Leyre Olsen)

NORDLAND

Landskap: «Nordland forener kyst, fjord og fjell i et landskap der ville urkrefter hersker.» **Klima:** Værhardt, midnattssol og mørketid. **Bebyggelsens organisering:** Klyngetun eller sjøtun med våningshus og uthus ovenfor naust og brygge. **Huset:** Nordlandslåna er i slekt med trønderlåna, men med lavere andre etasje og noe mindre dimensjoner. **Nytolking av byggeskikken:** Lofotakvariet ligger ut mot Vestfjorden og forteller både med sitt innhold og med sin utforming og plassering sin historie om fisken og fiskeværet. Formspråket er inspirert av både oljetanker, fiskehjeller og bryggeanlegg langs kysten.

Lofotakvariet. Arkitekt: blå strek arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

Fiskehjell ved Kabelvåg

Handelsstedet Selsøyvik på Rødøy. Det nye bryggehuset til høyre inneholder rom for fiskeforedling m.m. i forbindelse med lakseoppdrett. Arkitekt for nybygget er BOARCH Arkitekter AS v/Gisle Jakhelln, sivilarkitekt MNAL. (Foto: arkitekten)

vebyene Kongsberg og Røros var all bydannelse knyttet til kysten og fiske og sjøfart helt frem til inn på 1800-tallet. Lillehammer fikk kjøpstadsrett i 1827 som ledd i urbaniseringen av det indre Østlandet. Med utbyggingen av jernbanenettet på slutten av det forrige århundret ble det lagt et grunnlag for en ny bølge med byvekst. Tallrike stasjonsbyer gav ny vekst og utvikling til innlands-Norge.

I 1960-årene opplevde tettstedene stor vekst og utbygging, blant annet som et resultat av at bilsalget ble frigitt, og at det generelt sett var gode tider. Etter 1960 er vei-system og biltrafikk blitt en viktig lokaliseringfaktor for tettstedsvekst og spredning av bebyggelsen.

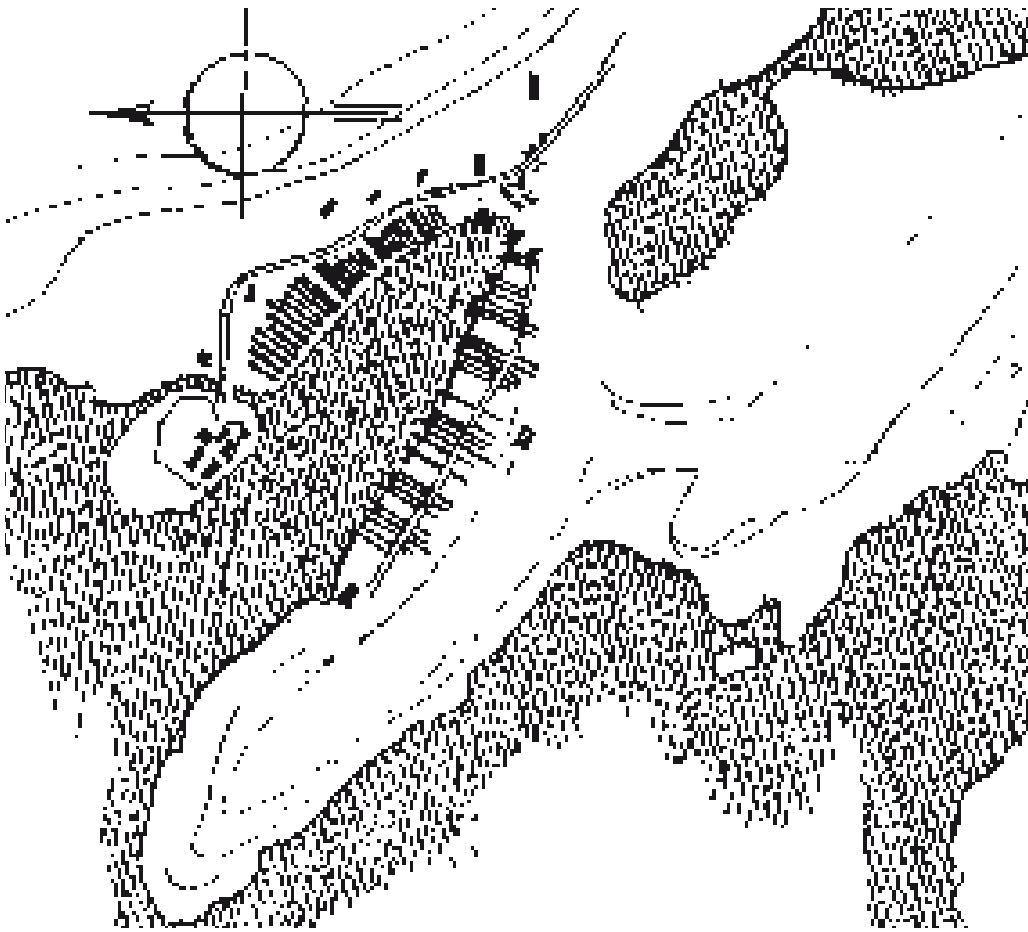
Bebyggelsens organisering i byer og på tettsteder

Bebyggelsen er gjerne ordnet etter generelle ordensprinsipper som et rutenett, en kamstruktur, en sentralisert bebyggelse eller en lineær bebyggelse. Christian Norberg-Schulz viser i boken *Mellom jord og himmel* at de tre grunnleggende formene for organisering av bosettingen er de samme i all bebyggelse. Europeiske landsbyformer som klyngelandsby, rekkelandsby og rundlandsby har sine paralleller i de norske tunformene klyngetun, rekketun og firkanttun (Norberg-Schulz 1992, side 39). I Realistisk

byanalyse – en metode for stedsanalyser – anvendes et større antall varianter for å klassifisere disse geometriske prinsippene som bebyggelsen er ordnet etter. Her brukes begrepet *bebyggelsesstruktur* om disse ordensprinsippene (Ellefsen og Tvilde 1991, side 11).

Bebyggelsen er gjerne et resultat av slike geometriske strukturer tilpasset lokale forhold som viktige landskaps-trekk, eiendomsforhold, viktige hendelser (som brann), offentlig regelverk og skiftende forestillinger om den gode byen. Gatestrukturen og grøntstrukturen er viktige elementer for å beskrive trekk ved bebyggelsen på stedet. Større byer og tettsteder har gjerne områder med forskjellig bebyggelsesstruktur.

Innenfor en overordnet struktur, for eksempel en rutenettsplan, kan bebyggelsen og eiendoms-/tomteinndelingen være organisert på forskjellige måter. Tomter kan være brede eller smale og dermed bestemme hvor tett bebyggelsen ligger. Den enkelte tomte kan være bebygd på forskjellig måte, for eksempel med frittliggende hus eller med hus som er bygd sammen til en karrébebyggelse. I Realistisk byanalyse brukes begrepet *bebyggelsesmønster* for å beskrive disse variasjonene.

© Odd Brochmann / BONO 1998

Bryggen i Bergen på 1300-tallet. To langsgående gateløp førte gjennom byen: Øvre gate, som følger Fløyfjellets fot, og passasjen over Bryggen med fortsettelse i Kong Oscars gate. Gatene er bundet sammen av tverrgående veiter og allmenninger. Bebyggelsen bestod hovedsakelig av dobbeltgårder: to lange, parallelle husrekker i to eller tre etasjer. Tegning: Odd Brochmann, i *Bygget i Norge*, bind 1 (Gyldendal Norsk Forlag)

Byplanen for Kristiansand, anlagt i 1641, består av kvartaler med rette gater og et sentralt torg. Tegning: Erik Lorange, i *Historiske byer*, bind 2 (Universitetsforlaget)

Reguleringsplan fra Marienlyst i Oslo med funksjonalistisk lamellstruktur og klassisistiske trekk med formelle romdannelser (se også foto side 38). Fra *Byggekunst* 1932, side 102

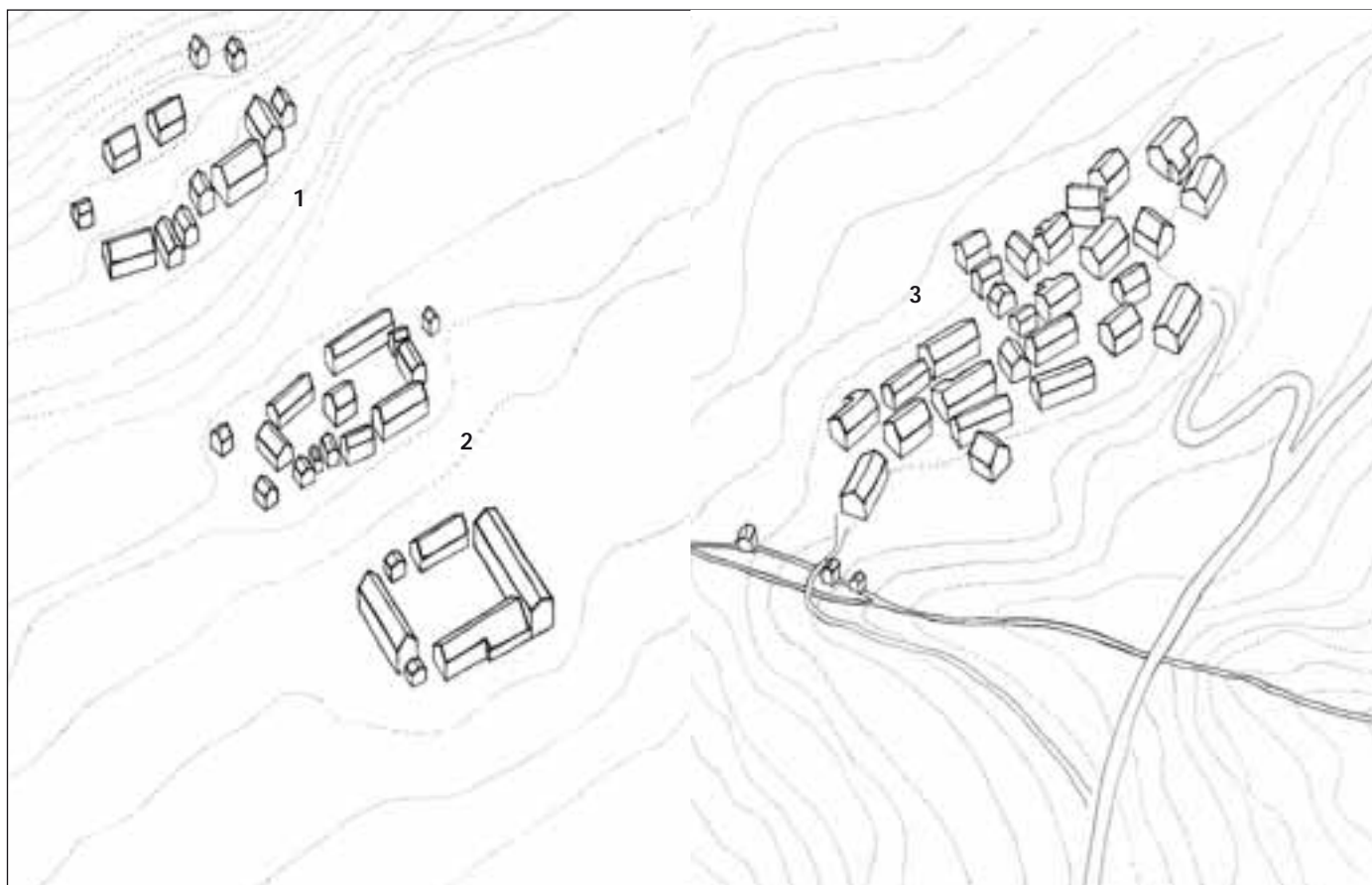
Middelalderbyens kamstruktur. Bergen ble anlagt i middelalderen og tilhører gruppen av selvgrodde nord-europeiske byer. Bebyggelsen danner en kamstruktur med lange, parallelle husrekker, dobbeltgårder, i to eller tre etasjer. Trange veiter og brede allmenninger fører fra brygge-kanten til Øvre gate, som følger Fløyfjellets fot. Husene ligger tett med gavlen mot Vågen; det var kontakten med sjøen, «hovedveien» til Europa, som var viktig. For å utnytte plassen effektivt ble tomtene derfor lange og smale. Selv om byen er betegnet som selvgrodd, har den ikke vokst frem helt uten plan: brede allmenninger ble for eksempel anlagt på offentlig grunn for å hindre brann-smitte.

Rutenettsbyen. Christian IV anla de to gruvebyene Kongsberg og Røros – de første innlandsbyene – i 1624 og 1644. Også her var grunnlaget rike naturressurser: sølv og kobber. På Røros ligger husene tett i tett langs to hovedgater. Byplanen for Kongsberg bygde på et rutenettssystem med kvartaler og gater. Det samme gjaldt byplanen for gjenoppbyggingen av Kristiania etter at det gamle Oslo brant i 1624, og byplanen for Kristiansand, anlagt i 1641. Her skulle skapes oversikt og orden – alle gater var likever-

dige og kvartalene så å si like store. I motsetning til middelalderbyen, som vokser ut av stedet, er de nye byplanene mer preget av tidens og militærets krav til oversiktlig-het og effektivt forsvar.

Lamellstruktur og den sonedelte byen. Rutenettet med gater og kvartaler skulle vise seg å holde stand som et klassisk bybyggingsprinsipp helt frem til moderne byplan-legging rundt århundreskiftet introduserte hagebyen og den sonedelte byen med store boligblokker i åpne og grønne omgivelser. Byene ble delt i atskilte områder for service, industri og boligbebyggelse. Boligblokkene ble planlagt som lamellbebyggelse med samme orientering, gjerne øst-vest, for å sikre store sammenhengende grønt-områder og amaksimale lys- og solforhold.

Det lineære tettstedet. Økt bilbruk resulterer etter 1960 i en spredning av bebyggelsen og stort arealforbruk. Tettstedene har vokseverk. Det typiske tettstedet er gjerne organisert som en langstrakt lineær bebyggelse med rekker av hus langs riksveien.

DOMINERENDE TUNFORM LANDSDEL

<i>Klyngetun:</i>	Vestlandet og langs kystsonen fra Nord-Trøndelag til grensen mot Finnmark
<i>Rekketun:</i>	Agder, Telemark, Nordmøre og Romsdal
<i>Totun eller inntun/uttun:</i>	Gudbrandsdalen
<i>Åpent firkanttun:</i>	Østlandet
<i>Lukket firkanttun:</i>	Trøndelag og Nord-Østerdal

(Etter Vreim 1937, side 36)

Over: Tre hovedformer for tunbebyggelse: 1) rekketun, 2) firkanttun/totun og 3) klyngetun. Tunformene reflekterer terrengforholdene: i et åpent terreng ligger husene ordnet i firkanttun, kanskje som et uttrykk for menneskers behov for å skape orden? I kupert terreng ble hus lagt der det var naturlig i forhold til terrenget. Tegning: Andreas Gehe

Lokaliseringen av gårdsbebyggelsen

Gårdsbebyggelsen oppover dalførene ble gjerne lagt litt oppe i lia, tilstrekkelig langt oppe til å gi beskyttelse mot det kalde vinddraget i dalbunnen, men nedenfor de mest utsatte høyledragene. Man unngikk å bygge på den beste landbruksjorden. I Heidal (se side 28) og andre steder kan man fremdeles oppleve hvordan gårdstun ligger på rekke og rad oppe i lia.

Gårdsbebyggelsens organisering: Tun typer

Gårdene bestod som regel av en rekke hus med forskjellige funksjoner gruppert rundt et tun. Halvor Vreim har vist hvordan måten tunene ble anlagt på, varierer fra landsdel til landsdel. Det er et resultat av blant annet topografien og måten jorddelingen foregikk på. I et åpent landskap er det lettere å anlegge et regelmessig firkanttun, i et kupert terreng blir bebyggelsen gjerne lagt der terrenget gir muligheter for det. Vi snakker om tre hovedformer for tun-

bebyggelse med lokale varianter: klyngetun (flere eiere på samme tun), rekketun og firkanttun.

Hus i øst og vest, nord og sør: Regionale hustyper

Eilert Sundt har, som omtalt tidligere, beskrevet hvordan byggeskikken forandret seg fra sted til sted. Vi kan fremdeles kjenne igjen bygningstyper fra forskjellige deler av landet. Vi ser bilder av hvitmalt småhus, og vi vet at disse «hører hjemme» på Sørlandet. Vi ser bilder av solsvilde laftehus, og vi vet at de hører hjemme i et mer stabilt og tørt innlandsklima. Vi har egne begreper for slike regionale hustyper, som sørlandshus, jærhus og trønderlån.

Klima, geografi, terreng og tilgang på byggematerialer varierte, og dette preget bebyggelsen. Lafteteknikken er Østlandets byggeskikk. God tilgang på tømmer og tørt klima gjør at mange hus fremdeles ikke er panelte. Det fuktige klimaet langs kysten gjorde det derimot naturlig å beskytte veggen med panel eller stein. At panelet også gav

Jærhuset er tilpasset det forblåste jærlandskapet. Huset har en skut og et tilbygg på baksiden, som her er «pansret» med tegl. Skuten leder vinden opp over huset og gav sammen med tilbygget le for stuen og kjærkommen lagerplass. (Foto: Harald Høyem)

mennesket en mulighet til å gi huset en mer tidsriktig utforming i tråd med stilretninger nedover i Europa, er en annen sak; vi er ikke bare styrt av det praktiske eller fornuftige når vi utformer våre hus. Tekking med takstein er mer vanlig langs kysten og ble tatt i bruk tidligere her enn innover i landet.

Jærhuset er en bygningstype som er tilpasset det åpne og forblåste jærlandskapet. Huset ligger parallelt med den fremherskende vindretningen, med gavlen mot været. Huset ligger lavt i terrenget med en beskyttende skut mot værsiden og i noen tilfeller også med lavere kove eller utbygg på baksiden. Slik får huset en form som man kan avlese i vegetasjonen. Man vet alltid hvor man har vest – der kryper vegetasjonen gradvis opp av bakken.

Bildekavalkaden «Hus i øst og vest» (side 28–30) viser flere eksempler på regional byggeskikk.

TIDEN: BYGGESKIKK TIL ALLE TIDER

De forskjellige tidsepokene setter sine tydelige spor i bebyggelsen, så vel som i andre kunst- og kulturuttrykk. Vi snakker om forskjellige stilarter, som et uttrykk for hvordan skiftende tiders tekniske, økonomiske og kulturelle utvikling påvirker husenes plassering, utforming og innredning. Som regel er dette et resultat av både egne tradisjoner og impulser utenfra.

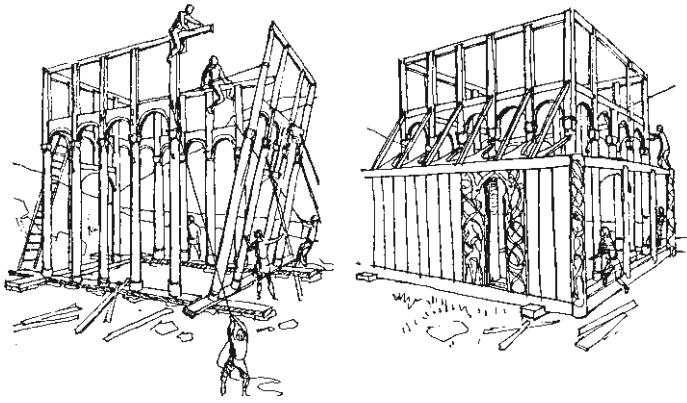
Fra reiser i utlandet brakte nordmenn nye ideer og nye tekniske løsninger med seg hjem. Disse ble gjerne overtatt og tolket på nytt inn i en norsk tradisjon. Men i den folke-

lige byggetradisjonen kunne det gå lang tid før påvirkningene fikk gjennomslag, fordi de stedlige tradisjoner var så innvevde i menneskers bevissthet. Til gjengjeld kunne påvirkningen gjerne spores lang tid etter at ideene var «avblomstret» i utlandet. Handelsmannen i Bergen hadde mer kontakt utover i Europa enn bonden bosatt på et gårdsbruk langt oppe i Østerdalen. Det kan derfor være vanskelig å avgrense de forskjellige stilperiodene fra hverandre. Tidsangivelsene i dette avsnittet bygger på heftet *Hus og stil* (Fortidsminneforeningen/Norsk kulturråd 1988); de kan variere i forskjellige oppslagsverk.

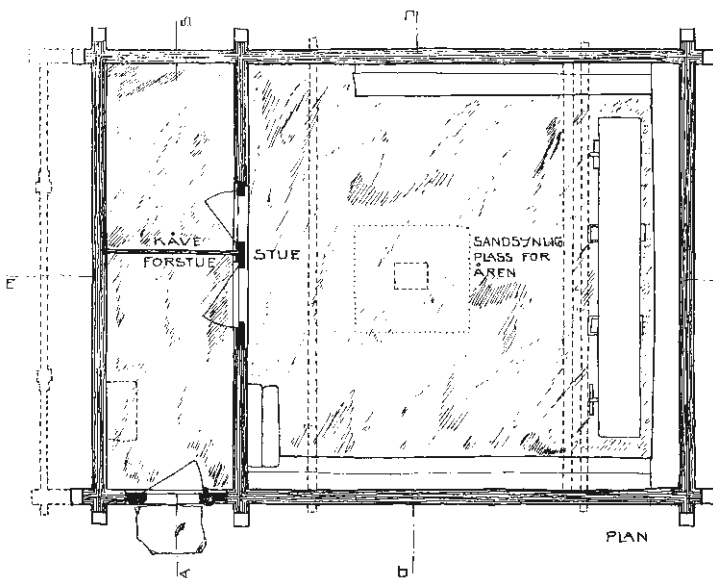
Vi har først og fremst vært påvirket av den kulturelle utviklingen i Europa. I etterkrigstiden har vi vært stadig mer påvirket av den økonomiske og kulturelle utviklingen i USA.

De forskjellige tidsepokene lar seg tydeligst avlese i større og mer betydningsfulle bygg og anlegg som offentlige bygg og i byggverk planlagt av arkitekter eller skolerte byggmestere. Men også hus for folk flest blir merket av den rådende tidsånden. Både planløsning, plassering og utforming av byggene og husenes detaljer som dører, vinduer og listverk blir påvirket av den rådende stilarten. Vi vil her fokusere mest på utformingen av husene.

Noen tidsepoker har satt tydeligere spor enn andre fordi de representerer viktige brudd, eller fordi det ble bygd mye grunnet gode tider. Vi har her delt inn i tre hovedepoker: tiden frem til 1920, mellomkrigstiden 1920 – 1940 og tiden etter 1945. Tiden frem til 1920

© Odd Brochmann / BONO 1998
Bygging av stavkirke i to stadier. Tegning: Odd Brochmann, i *Bygget i Norge*, bind 1 (Gyldendal Norsk Forlag)

Raulandsstua (fra Rauland i Uvdal, nå på Norsk Folkemuseum) fra ca. 1300 er et av de eldste bolighusene i tre vi kjenner til. Huset har treromsplan med inngang til en forstue på langsiden. Det har opprinnelig vært sval på langsiden og sval med trapp opp til soverom over forstue og kleve (kammers) i gavlen. Huset har jordgolv, faste benker langs veggen og åre midt på golvet med ljore i taket.

Over og t.v.: Dørsval på Bjølstad gård i Heidal fra 1743. Pipen gjorde det mulig å bygge hus i to etasjer, med trapp til svalgang i andre etasje. Fløyspiret og vindskiene viser typisk treskjæringskunst (av bøndene kalt krølle-skurd), på sitt beste «... som om bygningstømmeret hadde liv endnu og skjød blad og sprang i blomst». (Sundt 1976, side 56)

omtales relativt summarisk, da eldre byggeskikk er godt dokumentert i lett tilgjengelig litteratur.

Funksjonalismens gjennombrudd i mellomkrigstiden betyr et brudd med tradisjonell byplanlegging og eldre byggeskikk både teknisk, funksjonelt og estetisk. Funksjonalismens sosiale program – gode og sunne boliger til folk flest – fikk stor betydning for gjenreisningen etter krigen.

Eldre byggeskikk og tiden frem til 1920

Middelalderen (ca. 1050–1536). Stav og laft oppfatter vi som typisk norsk byggeskikk. Men også her har vi hentet inspirasjon utenfra og tilpasset den til våre forhold. Laftetradisjonen kom antakelig fra land lenger øst. Stavkonstruksjonen utviklet seg i landene rundt nordsjøbassenget og kan spores tilbake til bronsealderen. Stavkonstruksjonen antas å være eldst. Stavkirkene regnes for Norges kanskje viktigste bidrag til Europas arkitektur. Religionen stod sterkt, noe de mange kirkebyggene vitner om.

Møtet mellom stav og laft, mellom vestlig og østlig byggetradisjon, fant sted i Norge. Loftet har gjerne en tømret kjerne med en lett svalgang i andre etasje. Lafteteknikken ble foretrukket i bolighuset fordi stokkene siger sammen og gir varmere og tettere hus. Treromsplanen som hustype var i bruk fra tidlig middelalder og helt frem til 1800-tallet. At den har holdt stand over så lang tid, skulle tyde på at man hadde kommet frem til en hustype som var brukbar. Svartedauden og dårlige tider resulterte i lite byggevirkosomhet fra ca. 1350 til 1550.

Overgangen fra årestue til peis med pipe gav en betydelig forbedring av folks levekår og muligheter for å bygge hus i to etasjer. Denne overgangen skjedde gradvis i løpet av perioden 1500–1800.

Barokken: Gullalderen i norsk trearkitektur (ca. 1700–1780). For Norge betydde økt trelasteksport og bergverksdrift bedre økonomiske kår utover på 1600-tallet. 1700-tallet er blitt kalt gullalderen i norsk trearkitektur. Barokken er eneveldets arkitektur, med praktfulle anlegg som Versailleslottet i Paris.

Karakteristiske trekk:

Svungne linjer og maleriske kontraster

Barokken står for det litt kraftfulle og urovekkende. Svungne linjer og maleriske kontraster er typisk for perioden. Større bygg hadde gjerne et stort, helvalmet tak, som gav bygningene tyngde og verdighet i tråd med sine europeiske forbilder. Ovalen går igjen som geometrisk form i vinduer, romformer og trappeanlegg. Ellers er det mest i belistning og detaljer man ser påvirkningen fra barokken. Belistningen er gjerne i kraftige materialer med store profiler. Spesielt husets inngangsparti ble fremhevet på denne måten. Døren har gjerne panel i fiskebensmønster malt i kraftige farger. Blyglassvinduer erstattes av vinduer i tre-ramme med små glassruter. Perioden hadde størst betydning som grunnlag for treskjærerkunsten og rosemalingen. Rosemalingen er også blitt kalt bondebarokken.

Typiske sørlandshus: nette hvitmalte hus med enkel detaljering. (Foto: Dag Leyre Olsen)

Seilskutetiden og empiren (ca. 1810–1840). Økt trelasteksport, fiske og skipsbygging la grunnlaget for en omfattende handel med Europa, og en rekke nye byer ble etablert på Sørlandet og langs Oslofjorden. Det ble bygd mye, og bygg fra denne perioden dominerer derfor sørlandsbebyggelsen. Fra reisene brakte man den nye tidens idealer med seg hjem. Empiren representerer en ny enkelhet i arkitekturen etter barokkens frodige formspråk. Skipperhusene og sørlandsbyene er preget av empirens enkle eleganse – en byggeskikk som passet som hånd i hanske med pietismens budskap om nøysomhet og båtbyggerens sans for det enkle og gode håndverk.

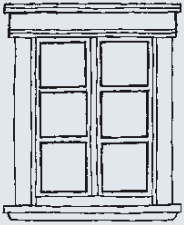
Karakteristiske trekk: Enkel eleganse

Husene ligger gjerne tett rundt havnen der det var plass mellom bergveggen og sjøen. Høye grunnmurer og enkle husformer, gjerne symmetriske med inngangen på midten, er typiske trekk. Taket er ofte teknet med rød tegl, og detaljeringen er behersket. Opprinnelige jordfarger som engelskrød og oker ble senere erstattet av hvit maling – i alle fall mot gata. Forbildet var europeisk steinarkitektur: lys sandsteinsvegg og kvaderhjørner (store hjørnesteiner, ofte hugget i naturstein).

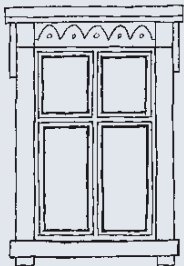
Historismen og sveitserstilen (ca. 1850–1910). Slutten av forrige århundre var en tid med stor byggeaktivitet. Industrialiseringen skjøt fart, og mennesker søkte seg til byene, der industrien trengte ny arbeidskraft. Fra denne perioden finnes det i mange byer store områder med leiegårdsbebyggelse i mur, som ble reist for å dekke behovet for boliger for de nye byboere.

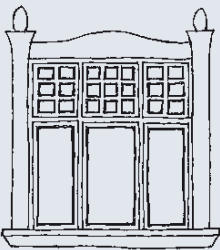
Barokken, ca. 1700—1780

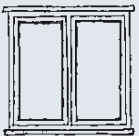
Empiren, ca. 1810—1840:
toramsvindu med tre ruter i
hver ramme

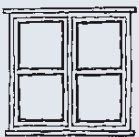
Sveitserstilen, ca. 1850—1910:
høye krysspostvinduer

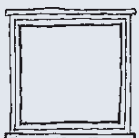
Jugendstilen, ca. 1900—1910:
to- eller treramsvinduer med
små ruter øverst, store ruter
nederst

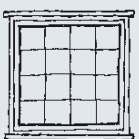
Funksjonalismen,
ca. 1925—1940:
to- eller treramsvinduer

Gjenreisningen 1950-tallet:
toramsvindu med to ruter i
hver ramme

1960-tallet:
husmorvinduet

1980-tallet:
husmorvindu med falske
sprosser

Vinduene er en viktig nøkkel til tidfesting av et hus.
Tegning: Andreas Gehe

Leiegårder på Grünerløkka i Oslo. De gamle bygårdene har fått selskap av ny bebyggelse på hjørnetomta. Bygget er oppdelt i flere enheter, slik at det har samme proporsjoner (høyde og bredde) som bygården. Vertikale vindusformater og horisontale felt gjentar rytmen i de gamle husene (se også foto side 144/145 i Byggeskikkssirkelen).

Sveitserhuset ble populært over hele landet. Her et nydelig istandsatt hus fra Bodø som fikk kommunens byggeskikkpris i 1995.

Jugendbyen Ålesund ble gjenoppbygd etter en brann i 1904. Den omfattende gjenoppbyggingen i løpet av kort tid har gitt byen en unik og helhetlig karakter preget av jugendstilens rike bearbeiding av fasader og detaljer.

Villa Riise i Hamar fra 1935 er en typisk representant for funksjonalismens kubiske bygninger med flate tak og horisontale vindusbånd. Bygget ble fredet i 1992. Arkitekt: Sverre Aasland

Typisk funksivilla i tre med hjørnevindu

Karakteristiske trekk: Søken i gamle stilarter

Perioden er preget av en stadig søken i gamle stilarter som gotikk, renessanse og barokk – derav samlebetegnelse historisme og stilforvirring. De mange nye leiegårdene hadde gjerne rikt utsmykkede fasader med forskjellige søyler og pilastre og kraftige vindusomramninger med trekantgavler, konsoller, gesimser og ornamenter inspirert av eldre stilarter. De rikt dekorerte fasadene stod ofte i kontrast til dårlige boforhold i trange, overbefolkede leiligheter og tette bykvarterer. Høye krysspøstvinduer gir fasadene en vertikal karakter, mens markerte sokkeletasjer med imiterte kvadermurer og markerte etasjeskiller understreker det horisontale.

Sveitserstilen: Sveitserstilen dominerte trehusbebyggelsen og ble svært populær over hele landet. Både bolighus og de mange nye hotell- og stasjonsbygningene ble preget av sveitserstilen. Sveitserhusene representerte en bedre boligkvalitet på grunn av større takhøyde og mer lys og luft i boligen.

Karakteristiske trekk:

Snekkerlede og glassveranda

Sveitserhusene fikk et arkitektonisk uttrykk som brøt med hva man hadde sett tidligere, og er dermed kanskje det første egentlige bruddet med lokal byggeskikk. Båndsagen gjorde det mulig å masseprodusere listverk og andre bygningsdetaljer. Husene kunne dermed utstyres med rikt dekorerte snekkerdetaljer. Glassverandaer og store takutstikk med utskårne bjelker er typisk for sveitserstilen. Det ble ofte brukt kontrastfarger på konstruksjonsdetaljer, vindskier og belistning.

Jugendstilen (ca. 1900–1910). Jugendstilen – eller art nouveau – ble det første forsøket på å frigjøre seg fra historismens stadige leting i gamle stilarter. Vakre bygninger skulle skape en forutsetning for et bedre og lykkeligere liv. Jugendbyen Ålesund ble bygd opp etter en brann i 1904, og fikk dermed en enestående samling jugendhus. Det ble også bygd en del villaer og i Trondheim større bygårder i jugendstil. Trondheim var nemlig ikke rammet av byggekrakket rundt århundreskiftet, i motsetning til Oslo.

Karakteristiske trekk: Kraftfull

bygningkropp med dyre- og plantemotiver

Jugendstilen er karakterisert ved en rik bearbeiding av fasader og detaljer og sans for det gode håndverket inspirert av den engelske Art and Craft-bevegelsen. Villaene har ofte tunge, valmede mansardtak. Bygningene har gjerne en asymmetrisk komposisjon. Utsmykningen er preget av organiske motiver, både dyre- og plantemotiver. Jugendvinduer er gjerne høye krysspøstvinduer med små ruter øverst og store ruter nederst.

Mellomkrigstiden (1920–1940)

Funksjonalismen. Mellomkrigstiden i Europa var preget av gjenoppbyggingen etter 1. verdenskrig. Begeistringen for den industrielle utviklingen fikk sitt bygningsmessige uttrykk i funksjonalismen: «Form follows function» – bygningens form er et resultat av og svar på byggets funksjon.

1930 ble for alvor gjennombruddet for funksjonalismen i Norden. «Acceptera den nya verkligheten», det vil si maskinalderens krav til det rasjonelle, ble slagordet etter utstillingen i Stockholm i 1930. Etter en lang periode med stadig skiftende stilretninger ønsket man å gjøre rent bord – skape noe nytt uten å kopiere eldre stilarter. Dermed skapte man paradoksalt nok en ny stil, selv om en påstod en ville løsrive seg fra stilarter og tvangstrøyer.

Blokkene på Marienlyst (1934–36) i Oslo utgjør det første større boligområde med frittliggende lamellbebyggelse i betong. (Foto: Andreas Gehe)

Karakteristiske trekk: Betong og flate tak

Bruken av armert betong gav arkitekter nye muligheter teknisk, funksjonelt og estetisk. Konstruksjonen med søyler og dekker gav muligheter for en friere planløsning og større åpenhet mellom inne og ute. Karakteristiske trekk ved funksjonalismen er hvite, kubiske bygninger i betong, flate tak, horisontale vindusbånd og hjørnevinduer. All utenpåhengt pynt ble skrellet bort. Funksjonalismen fikk sin norske variant i form av et stort antall villaer i tre med pyramidetak og hjørnevinduer, også kalt byggmesterfunktis.

Nytt planleggingsideal: Lys og luft. Planleggerne ønsket å sikre folk flest gode og rimelige boliger med lys og luft i stedet for trange bygårder der tuberkulose og andre sykdommer hadde gode vekstbetingelser. Hagebyene hadde allerede rundt århundreskiftet introdusert drømmen om sunne boliger i grønne omgivelser atskilt fra støv og forurensende industriområder. Det offentlige hadde også begynt å engasjere seg i boligbyggingen. Boligområdet «Rivern» i Oslo, tegnet av arkitekt Rivertz (1862–1937) i 1911 som kommunale boliger for folk flest, kan ses som en forløper for funksjonalistisk boligplanlegging. Nå skulle en rasjonell boligplanlegging med funksjonelle boliger i grønne omgivelser bidra til bedre folkehelse for «Hvermannen». Konsentrert blokkbebyggelse skulle frigjøre større åpne grøntarealer mellom blokkene. Blokkene ble gjerne lagt parallelt med orientering mot øst/vest for å få mest mulig sol i alle leiligheter. Dette er en side ved funksjonalismens boligplanlegging som i dag blir tatt som en selvfølge, men nå står i fare for å bli glemt (se side 63). Samtidig ble en lang tradisjon med bygging med gater og bykvarterer brutt – et brudd som har satt dype spor i utbyggingen av byer og tettsteder i etterkrigstiden. Byplanleggingen opererte med en sonedeling av byen i atskilte områder for boligbebyggelse, forretninger, industri og rekreasjon. Blokkbebyggelsen på Marienlyst i Oslo er et eksempel på den nye boligarkitekturs krav til lys og luft.

Etterkrigstiden

Tiden etter 1945 er preget av flere og skiftende strømninger innen arkitekturen. Forbildene ble i stor grad hentet i USA.

Gjenreisningen (1945–1960). Arkitekt Sverre Pedersen (1882–1971), som var primus motor i BSR – Brente Steders Regulering – utarbeidet allerede under krigen planer for gjenreisningen av de byene og tettstedene som ble bombet i 1940, blant annet Kristiansund, Bodø, Molde, Steinkjer og Namsos, så da gjenoppbyggingen skulle ta til i 1945, lå planene klare. Til tross for at planene ble utsatt for kritikk, ble gjenreisningen i hovedsak gjennomført i henhold til disse. Sverre Pedersen la stor vekt på lokale forhold som terreng og utsikt, og skapte ut fra dette byplaner med klare gateløp, plasser og akser.

Gjenreisningsbyene har en helhetlig og karakteristisk bebyggelse. Professor og arkitekt Nils Ole Lund (Danmark) har betegnet disse byplanene som de beste byplanprosjektene i Norden etter krigen.

Gjenreisningen av *Nord-Norge* etter krigen ble preget av det sosialdemokratiske programmet for den nye velferdsstaten. Husbanken ble opprettet i 1946, og var statens viktigste redskap for å finansiere en rimelig boligbygging. Alle skulle sikres gode boliger, og sosiale forskjeller i boforhold skulle utjevnes. Gjenreisningsdirektoratet arrangerte en arkitektkonkurranse for å få frem gode boligtyper som skulle egne seg for prefabrikasjon sørpå.

Karakteristiske trekk:

Enkle «sukkerbithus» i halvannen eller to etasjer

Bebyggelsen i Finnmark og Nord-Troms er preget av gjenreisningstidens enkle «sukkerbithus» i et åpent landskapsrom eller på rekke og rad på tettstedene. Husene er gjerne i halvannen eller to etasjer med tilnærmet kvadratisk grunnflate og saltak. Slik fikk man mest boligflate for pengene. Flate tak og hjørnevinduer var «ut».

Funksjonalismens krav til lys og luft ble fulgt opp selv om husene fikk en mer tradisjonell utforming. Bindingsverket ble etter hvert tatt i bruk i småhusbyggingen for å få til en effektiv og materialbesparende utbygging. Boligstandarden økte i forhold til boligstandarden på det som hadde brent ned; tre rom og kjøkken, bad og balkong ble etter hvert normalen. Distriktsarkitekten Kirsten Sand (1896–1996) argumenterte for at boligene skulle ha luftebalkong for sengeklær over bislaget, selv om de mannlige arkitektene mente at det var en dårlig løsning teknisk sett. Kirsten Sand var den første kvinnelige arkitekt uteksaminert fra NTH (i 1919), og hun hadde tydeligvis en noe annen formening enn sine mannlige kolleger om hva som var viktig ved utformingen av en god bolig.

«De gamle husene var små og vi var plaga av vegglus ... De nye husene var større. De hadde malte vegger og tak med him-

ling. Skikkelig trapp og store vinduer. Nå kunne vi sove på loftet, og vaske både vegger og tak. Vi var fornøyde med de nye husene. Ett nytt hus kan bygges opp igjen. Verre hadde det vært hvis vi ikke fikk gå på de stiene våre forfedre har laga.»

(Dagny Larsen, Porsanger, i *Kvinnejournalen* nr. 1 1996)

Demokratisk planprosess: Den offentlige planleggingen ble introdusert som en demokratisk planprosess. Planleggingen og gjenreisningen i Finnmark og Nord-Troms hadde dermed et annet utgangspunkt enn den planprosessen som lå til grunn for gjenreisningen av de brente stedene lenger sør. Soneplanen for Alta, som ble retningsgivende for utviklingen de følgende 20—30 årene, ble diskutert på et folkemøte allerede i 1946.

«Da gjenreisningen tok til framsto det et sterkt behov for en helhetlig og samordnet planlegging. Det var ikke godt nok med en isolert behandling av hvert enkelt sted.»

(Lorange 1995)

De første drabantbyene: Lambertseter utenfor Oslo ble den første store drabantbyen, med i alt vel 3000 leiligheter bygd i perioden 1952—58. Drabantbyen skulle være selvforsynt med servicetilbud som forretningssenter, kino, posthus, legekantor, skoler og idrettsanlegg. Effektiv kollektivtransport skulle lette arbeidsreisene inn til sentrum. Boligene ble planlagt som nabolag med rundt 2000 beboere i hver grend, atskilt av store grøntområder.

Blokkbebyggelsen er typisk i tre eller fire etasjer i pusset mur med bærende yttervegger og saltak. Glatt yttervegg og saltak med lite takutstikk gir enkle og knappe hus, der bare de små balkongene til hver leilighet bryter det stramme bygningsvolumet. Vinduer er gjerne to- eller trerams med midtpost.

Internasjonal modernisme (1955—1970). 1960-årene var en periode med sterk vekst. Det var gode tider, og det ble bygd mye, slik at bygg fra denne perioden dominerer mange byer og tettsteder. Bilsalget ble frigitt i 1960, og bilen gjorde det mulig å bygge nye eneboliger i skogkanten, langt fra byens stress og mas. Bilen har gitt den enkelte en stor personlig frihet, men har samtidig skapt store problemer for fellesskapet i form av støy, forurensning og tettsteder som er sprengt i stykker for å skaffe plass til bilen. Bebyggelsen blir spredt utover og resulterer i et dramatisk økt arealforbruk.

Forbrukersamfunnet tok nå av, og bruk-og-kast-mentaliteten farget også den måten vi stelte med våre hus på – vi bygde større hus, og vi skiftet ut interiør og inventar i takt med moteendringer i tiden. Bilen og TV-en revolusjonerte hverdagen vår. TV-ens inntogsmarsj i de tusen hjem kom til å forandre hjemmeholdningen og vårt samvær med andre.

Byplanen for Bodø, utarbeidet av BSR under krigen, bygde på det gamle gatenettet med kvartalsbebyggelse slik det var blitt regulert i 1887. Tegningen viser torget og en bred allmenning, Torggata, som fører opp til rådhuset. Tegning: Jacob Hanssen (utlånt fra Norsk Arkitekturmuseum)

Gjenreisningsbyene er preget av enkle «sukkerbithus» på rekke og rad. Oversiktsbilde fra Kirkenes

Typisk boligblokk fra den tidlige etterkrigstiden: enkle blokker i slemmet tegl. Arkitekt: Erling Viksjø (1910—71), Luftforsvarets byggelag, Oslo 1949—52. (Foto: Andreas Gehe)

Philipsbygget i Oslo er en typisk representant for den amerikansk-inspirerte glass- og stålarkitekturen. Det står som en noe tynnkledde kjempe og ruver i bybildet. Arkitekt: Platou Arkitekter AS. (Foto: Andreas Gehe)

«Block 165». Denne eneboligen i amerikansk kolonistil fra Block Watne kom til å innlede en ny epoke i ferdighusenes utforming. Valmtak, skodder, smårutete vinduer og bruken av naturstein i fasaden og pipen skal gi inntrykk av luksus. Arkitekt: Sjøfarkitekt i Block Watne Oddmund Berge

Pilen borettslag på Lindeberg i Oslo er en typisk representant for blokkbebyggelsen i 1970-årene. Lindeberg servicesentral fikk NBBLs bomiljøpris i 1997, på vegne av de fire borettslagene som er knyttet til servicesentra- len. Vidar Noreng, vaktmester og ildsjel, har fått til blant annet ungdomsklubb og bondegård med gris, hester og høner midt i byen. Arkitekt: Aall og Løkeland i samarbeid med AS Ungdomsbygg, Arkitektkontoret

Karakteristiske trekk:

Flate tak og anonyme «rasterfasader»

De flate takene kommer igjen for fullt både i større bygg og i småhusbebyggelsen. I større bygg ble funksjonalismens byggeteknikk med bærende søyler og dekker og ikke-bærende yttervegger videreført til en glass- og stålarkitektur med lette utenpåhengte fasader, såkalte curtain-walls (gardinvegger). Med bygg oppløst i en abstrakt «rasterfasade» av glass og stål fikk modernismens abstrakte nonfigurative maleri sitt motstykke i arkitekturen.

Industrialisering og masseproduksjon kom til å dominere utbyggingen av byer og tettsteder. Det var fortsatt et stort og udekket behov for nye boliger. Investeringen i maskinell produksjon resulterte i mange ensformige blokker plassert ut fra kranbanens krav til effektivitet. De nye boligene representerte en bedre boligstandard teknisk og funksjonelt, men blokkområdene ble senere kritisert for å være anonyme og opplevelsesfattige.

Mange gamle hus i byer og på tettsteder ble revet i denne perioden fordi gode tider resulterer i økt byggevirk-somhet. Butikker og kontorer trengte stadig større plass. Eldre hus ble som tiloversblevne dukkestuer sammenlik-net med sine nye naboer. De større bygningsvolumene, flate takene og ensformige fasadene bryter med målestok-ken på eldre bebyggelse.

For øvrig var 1950-årene en glansperiode for skandina-visk boligkultur og design. «Scandinavian Design» ble et internasjonalt anerkjent kvalitetsstempel på møbler og innredninger skapt av dyktige designere fra de nordiske land. Skandinavisk kultur og det sosialdemokratiske lik-hetsidealet ble et forbilde for andre land. (Vi har noe å lære bort og være stolt av, vi også!) Gammel håndverkstra-disjon smeltet sammen med nye metoder for industriell produksjon. Slik kunne for eksempel møbler tegnet av de danske arkitektene Hans J. Wegner og Børge Mogensen (1914—1972) bli solgt gjennom de danske samvirkela-gene Brugsen (FDB) og dermed være tilgjengelige for folk flest. Børge Mogensen var en periode leder av FDBs møbelarkitektavdeling. I Norge ønsket Treopplysnings-rådet å stimulere norsk trehusbygging og opprettet blant annet en egen pris, Treprisen. Den første gikk til arkitek-ten Knut Knutsen (1903—1969) i 1961. Knut Knutsens personlige og organisk pregede arkitektur ble en vesentlig motvekt mot den internasjonale stilen, og kom dermed til å bli en viktig brobygger mellom gammel og moderne tre-arkitektur. Man snakker om «Knutenskolen» i moderne norsk etterkrigsarkitektur. (Se for eksempel Beitostølen helsesportanlegg side 54.)

Hus skaper folk – ferdighusenenes inntogsmarsj: Det var gode tider, og folk flest fikk realisert drømmen om eneboligen. Antall ferdighusfirmaer vokste nærmest eksplosjonsaktig på 1960-tallet, ifølge Hild Sørby, som har beskrevet ferdig-

husenes historie i boken *Klar-ferdig-hus!* Masseproduksjon av hustyper som selges over hele landet, gjør at vi finner de samme hustypene i Alta som i Arendal. Ferdighusfirmaene organiserte byggesaken og tilbød fast pris og leveringstid slik at det ble overkommelig for folk flest både økonomisk og praktisk å bygge eget hus. Ulempen med standardisert produksjon er at lokal kunnskap om klima og terreng går tapt, sammen med håndverket. Byggematerialer fraktes over store avstander og bidrar dermed til økt transportbe-hov.

I 1968 introduserte Block Watne et hus som ifølge Hild Sørby kom til å innlede en ny epoke i ferdighusenenes arki-tektoniske utforming. Hun siterer salgsdirektøren i Block Watne, som presenterer den nye hustypen «Block 165» slik:

«Vi har planlagt huset for den som måtte ha bruk for et hus som er mer representativt og rommelig enn hus flest. Det er et flott hus – men i forhold til hva man får i det er det billig nok ... Det er amerikansk kolonistil som har inspirert arkitekten.»

(Sørby 1992, side 102)

Sitatet forteller noe om at huset ikke bare er tak over hodet, men en viktig del av vår identitet og livsstil. Forbildet var ikke lenger nøkterne hus for den jevne mann, men drøm-men om luksus i romantiske omgivelser. Den danske for-fatteren R. Broby Johansen (1900—1987) har sagt at klær skaper folk. Vi kan gjerne tilføye at «hus skaper folk».

1970-årene: Fra drabantbyutbygging til bruker-medvirkning. I løpet av 1970-årene ble det reist en økende kritikk av rivegalskapen og en utbygging som tok lite hensyn til eksisterende hus og gater. Studentene enga-sjerte seg i samfunnsplanleggingen for å bevare gamle tre-husmiljøer. Bomiljøet i store, nye blokkområder ble kriti-sert for å være anonyme og opplevelsesfattige. Den eneste måten mennesker kunne fortelle omverdenen at «her bor jeg» på, var ved å velge fargen på gardinene innenfor.

Beboerne i Oksval borettslag på Nesodden deltok med omfattende egeninnsats da området ble bygd ut. Dermed ble det lagt et solid grunnlag for et stabilt og godt bomiljø. Småhusbebyggelsen rundt et tun viderefører norsk byggetradisjon. Arkitekt: Roslands arkitektkontor AS. (Foto: arkitekten)

Påbygget til Rådhusgata 23 b i Oslo fyller igjen et tomrom med en ny gavl som omdanner de tidligere dominerende naboer til nødvendige «skuldre». Postmodernismens bruk av søyler og gavlmotiv spiller på lag med det klassiskinspirerte bygget tegnet av arkitekt Henrik Bull (1864—1953). Arkitekt: Platou Arkitekter AS. (Foto: Stein Arne Andreassen)

Under: Bygget ytterst på Aker Brygge i Oslo har lyttet til stedet og tolket det på nytt. I fasaden er det anvendt tegl og stål, materialer vi finner igjen i verkstedhallen til Akers mek. Verksted (til høyre i bildet). «Baugen» med de trekantformede balkongene og skråstaket gir sammen med glassfasaden i de to øverste etasjene og takavslutningen assosiasjoner til båtbyggingen. Arkitekt: Arkitektkontoret Kari Nissen Brodtkorb AS

Boservice, brukermedvirkning og «tett-lav» ble de nye slagordene for å gi mennesker mer opplevelsesrike og varierte boligområder. Forsøk med brukermedvirkning resulterte i en rekke interessante boligområder som Oksval borettslag på Nesodden. Disse og andre boligfelt som ble planlagt sammen med beboerne, representerer noen av de beste boligområdene fra de senere årene. Beboerne deltok i planleggingen, og deres påvirkning på utformingen av boligområdet sikret en mer variert og personlig preget bebyggelse.

Karakteristiske trekk: Tunhus og «tett-lav»

Næringsbygg var fremdeles preget av rasjonell elementproduksjon og store bygningsvolumer med flate tak. Det ble fortsatt bygd store boligområder med ensformige blokker preget av rasjonelle produksjonsmetoder, med betongelementer i fasadene og flate tak. Men blokkene ble lagt slik at de dannet tun, slik som på Romsås eller i Lindeberg borettslag i Oslo. Oksval er et typisk eksempel på de nye småhusområdene: Husene ble lagt rundt et tun for felles opphold og lek, og viderefører dermed tradisjonell norsk byggetradisjon med hus rundt et tun. For å få til større fleksibilitet i utformingen ble det her utviklet et system med prefabrikkerte fasadelementer i tre.

1980-årene: Større mangfold i arkitekturen. 1980-årene er karakterisert av store skift i konjunktorene, fra en overopphetet økonomi og byggeboom på midten av tiåret til full stans i byggevirksomheten og stor arbeidsledighet på slutten.

Postmodernismen: Som en motreaksjon mot en ensformig og misforstått skrapet arkitektur fikk vi en kort periode i 1980-årene postmodernismen. Nå ble det igjen lov å «pynte seg».

Karakteristiske trekk:

Klassisk inspirasjon i ny utgave

Klassiskinspirerte søyler og tempelgavler skulle gi en mer opplevelsesrik arkitektur enn bygninger med anonyme rasterfasader. Man forsynte seg fritt av hele det klassiske arsenalet av bygningselementer på en måte som kan minne om stilforvirringen på slutten av 1800-tallet. En del store villaer bygd i 1980-årene med arker, karnapper, søyler og bueganger som kjemper om oppmerksomheten, kan tolkes som en folkelig utgave av postmodernismen.

Større mangfold og bedre samspill med omgivelsene: Kritikken av moderne byggeri resulterte etter hvert i en mer variert og stedstilpasset bebyggelse. Ferdighusene ble kritisert for mangel på god byggeskikk, og Statens Byggeskikkutvalg blir opprettet i 1982. Vi ser forsøk på å utvikle regionale hustyper.

Typisk enebolig fra begynnelsen av 1990-årene: enkle hustyper med saltak og smårutete vinduer. «Korona», Nordbohus

Hallagerbakken borettslag i Oslo. Blokkbebyggelsen har fått en ledig og variert utforming som et svar på en vanskelig tomtesituasjon. Den smale huskroppen følger terrengkotene, og bygningene blir dermed igjen viktige vegger i et spennende gateløp. Fasaden er kledd i tegl, og vinduene står som huller i veggflaten. Arkitekter: HRTB AS Arkitekter MNAL. (Foto: Andreas Gehe)

Hallagerbakken og Casinetto borettslag i Oslo viser at også blokkbebyggelsen kan gis en mer ledig og variert utforming. Blokkene er tilpasset terreng og tomteforhold, og bebyggelsen ble igjen viktige vegger i de felles uterommene i form av gater eller tun. På Hallagerbakken er fasadene kledd i tegl, mens vinduene står igjen som huller i en lukket veggflate, som i den tidlige etterkrigsbebyggelsen.

Bolig- og forretningsbygget ytterst på Aker Brygge i Oslo er et godt eksempel på et moderne bygg som på en interessant måte har «lyttet til stedet» og tolket stedets skipsverftstradisjoner.

1990-årene: Fra småruteromantik til ny kvalitet og varig verdi? Konjunktorene skiftet fra høy arbeidsledighet og fallende boligpriser på slutten av 1980-årene og begynnelsen av 90-årene til ny høykonjunktur utover på 1990-tallet. Det er nå en økende interesse for og større bevissthet om betydningen av god byggeskikk, slik vi har nevnt tidligere.

Boligene ble mindre og enklere utformet, uten fordyrende karnapper og arker. Slik sett er de nye husene mer i tråd med norsk byggeskikk enn de amerikanskinspirerte dynastihusene fra 1980-årene. Saltak og smårutete vinduer fikk nå dominere all boligbygging. Også større bygg ble gjerne ikledd saltak og smårutete vinduer for å se ut som «et lite hus i skogkanten».

Den engelske arkitekten og redaktøren av bladet *Architectural Review*, Peter Davey, oppsummerer norsk

Bergen kommune har bevisst rustet opp gater og plasser for å styrke sentrum. «Den blå stenen» er blitt et begrep og et viktig møtested i byen. Steinen – en blå sodalitt fra Brasil – skaper kontrast til plassgolvet belagt med gneis og granitt. Arkitektgruppen Wiberg AS og billedhugger Asbjørn Andresen har ansvaret for kunstnerisk installasjon og «Den blå stenen», mens Arkitektgruppen CUBUS AS har prosjektert opparbeidningen av plassgolvet for øvrig. (Foto: Ingolf Westbø)

byggekunst på tampen av 1990-årene slik i forbindelse med utstillingen «Norsk samtidsarkitektur 1990—95»:

«Den norske tradisjon for skikkelige bygninger og respekt for materialene kan spores i så å si alle de bygninger som er valgt denne gang. Det er en tydelig fornemmelse for kvalitet og verdi ved de fleste av arbeidene – i skarp kontrast til mange nye bygninger rundt omkring i den velstående del av verden for øvrig ... I flere tiår har den beste norske arkitekturen vært kjennetegnet av at den følger nasjonale tradisjoner med hensyn til god byggekunst, og av å utforske potensialet for en beriket modernisme. I de beste arbeidene er den menneskelige og økologiske dimensjonen aldri glemte.»

(Davey 1996, side 16 (oversatt av Gro Gjestrud))

Med andre ord: en optimistisk beskrivelse av norsk byggekunst i dag fra en som har stort internasjonalt overblikk. Utstillingen viser selvsagt det beste av norsk arkitektur, men peker likevel på tendenser i tiden – et ønske om varig kvalitet og verdi – som kan få smitteeffekt på det alminnelige byggeri. Selvsagt ser Davey også problemene med dårlig kvalitet i mye av det som bygges, men han setter sin lit til at større bevissthet og offentlig lovverk etter hvert vil gi effekt. Bedre kvalitet både byggeteknisk og estetisk er da også et viktig formål med de lovendringene som trådte i kraft med den nye plan- og bygningsloven i 1997.

VEIER VIDERE – STØRRE OMTANKE FOR MENNESKER OG MILJØ?

Kvalitet er tidløs

Reisen gjennom tid og sted viser at byggeskikken alltid har vært under forandring, men også at tidene og skikken tilsynelatende forandrer seg stadig fortere. Man kan derfor spørre seg om det er mulig å bruke byggeskikkbegrepet i en tid der skikkene knapt får festet seg før de avløses av nye.

Prinsippene for hva som er god byggeskikk, er likevel tidløse. God terrengtilpassing, god materialbruk og godt

håndverk er kvaliteter som er tidløse. Også vår tid har frembrakt bygninger som allerede fremstår som klassikere. Hyttesystemene Ålhytta og Bete Beitski er eksempler på byggesystemer som har vært produsert med stor suksess i mer enn 30 år.

Omtanke for stedet og fellesskapet

Ordet samfunn kommer, som tidligere nevnt, av det norrøne ordet samfundr, som betyr sammenkomst. Det at mennesker kommer sammen, er kjernen i samfunnsbyggingen. Mennesker trenger mer enn noen gang steder å møtes for å utvikle samfunnet og fellesskapet. Store endringer i familieforhold med mange små husholdninger gjør det nødvendig at mennesker har steder der de kan møtes, ute så vel som inne: gater og torg, grendehus, bad og biblioteker. Når knapt 68 prosent av alle familier består av én eller to personer, må mennesker gå ut for å treffe andre.

Stedet er, som Norberg-Schulz har vist, noe som knytter en gruppe mennesker sammen. Det danner rammen rundt vår hverdag og basisen som vi bygger samfunnet og fellesskapet omkring. Bebyggelsen utgjør en viktig del av det som er stedets egenart. Nyere bebyggelse har ikke lenger den samme tilknytning til stedet som eldre bebyggelse har. Vi finner de samme ferdighusene i Halden som i Hammerfest; nye kontorbygg har det samme internasjonale preget i Bergen som i Berlin. Det stedstypiske er visket ut, og med det tap av identitet og tilhørighet.

Norberg-Schulz har introdusert begrepet stedstap som et resultat av at stedet ikke lenger har noen klar identitet:

«I alminnelighet kan vi si at vi er offer for et stedstap. Når stedet ikke lenger har noen klar identitet, svekkes menneskets muligheter for å utvikle en personlig identitet. Det er derfor all grunn til å anta at stedstapet er en medvirkende årsak til vår tids menneskelige rotløshet og fremmedgjøring. I ordet fremmedgjøring ligger det nettopp det at en ikke lenger har fotfeste i tilværelsen; en hører ikke til noe sted og er blitt 'fremmed'.»

(Norberg-Schulz 1992, side 16)

Det finnes i dag en vilje til å gjenskape en lokalt forankret byggeskikk, selv om eksemplene ennå er få sett i forhold til den store mengden av bygninger og anlegg som reises hvert år. Vi ønsker i dette heftet å vise eksempler på en fornyelse av byggeskikken som har røtter på stedet og strekker sine grener mot nye horisonter. Mitt hjemsted er forskjellig fra ditt. Det gjør det interessant å treffe nye mennesker og se nye steder. I Lom (se side 9) er det brukt skifer fra distriktet ved oppussingen av sentrum. På Ole Bulls plass i Bergen har norsk gneis og granitt fått selskap av en blå sodalitt fra Brasil. Bruk av tre, vårt mest nærliggende byggemateriale, prøves ut i større konstruksjoner som bruer og idrettshaller og i forfinet form i møbler og interiører. Tre dominerer fortsatt norsk småhusbebyggelse, til forskjell fra for eksempel dansk småhusbebyggelse, der tegl er det dominerende byggematerialet.

Ålhytta er en moderne klassiker. Viktige prinsipper fra stav og laft er her videreført i en ny utgave. Den synlige stolpe- og dragekonstruksjonen forklarer hvordan huset er bygd opp. Vinduer og veggpartier ligger som utfyllende bygningsdeler. Byggesystemet er svært fleksibelt, og det er bygd flere tusen hytter i tillegg til at systemet er anvendt i en lang rekke andre bygg. Hvert bygg er nøye tilpasset tomte og den aktuelle byggherren – en vellykket kombinasjon av konfeksjon og skreddersøm. Arkitekt: Lund og Slaatto Arkitekter AS v/Jon Haug, sivilarkitekt MNAL. (Foto: Jon Haug)

Nordens hus på Færøyene viderefører tradisjoner fra vår felles nordiske byggeskikk. Det store grastaket dominerer eksteriøret og knytter bygningen til landskapet. Store glasspartier og nordiske blonde treslag som ask og furu skaper et lyst og vennlig interiør. Arkitekt: Ola Steen Arkitektkontor v/Ola Steen, sivilarkitekt MNAL, og Kolbrun Ragnarsdottir. (Foto: Roar Øhlander) (se også foto side 120)

Bruken av tre står fortsatt sterkt i norsk byggetradisjon, her eksemplifisert med Sandvika stasjon i Bærum: «Trekonstruksjonen spiller en viktig rolle som veiviser i anlegget – først i de utstrakte baldakinene foran inngangene, senere i bevegelsen fra det 'underjordiske' stasjons-

rommene og opp til plattformene, der tretakene folder seg ut som paraplyer over de reisende.» (Arne Henriksen, i *Byggekunst* 2/95)
Arkitekt: Arne Henriksen, sivilarkitekt MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Det er en av kommunens fremste oppgaver å sørge for at mennesker har steder å møtes. Vi velger å tolke den omfattende oppussingen av byer og tettsteder som et uttrykk for en større satsing på å skape gode møtesteder til fellesskapets beste.

Omtanke for mennesker og miljø

Den økte satsingen for å gjenreise stedet og fellesskapet og den optimistiske beskrivelsen av norsk byggekunst på tampen av århundret, gir håp om en fremtidig byggeskikk med større omtanke for mennesker og miljø.

Brundtlandkommisjonen introduserte i 1988 begrepet «bærekraftig utvikling» som en utvikling som ikke går på bekostning av fremtidige generasjoners muligheter til å få

dekket sine behov. Større omtanke for barn og barnebarns behov betyr at vi hver især må vurdere konsekvensene av hverdagens mange små og store valg. Etterkrigstidens vekst og forbruk må i større grad erstattes med rehabilitering og gjenbruk.

Det foregår forsøk med resirkulering og gjenbruk av alt fra byggematerialer til glass og papir. En lang rekke ENØK-tiltak og forsøk med alternative energikilder skal redusere forbruket av strøm til oppvarming av hus. Boliger med fellesrom som verksteder, spisesal og oppholdsrom er forsøk på å utvikle nye naboer der mennesker kan møtes, bli kjent og ta vare på hverandre. Miljøbyene forsøker ut tiltak i praksis for en mer miljøvennlig byutvikling. Regjeringen har vedtatt rikspolitiske retningslinjer for

Josefine er et lite nabofellesskap i Kongsberg der fire familier har slått seg sammen om å bygge hvert sitt hus og et lite felleshus. Arkitekt: Ellen Nesset. (Foto: Jiri Havran)

areal- og transportplanlegging som legger større vekt på nærhet mellom boliger, arbeidsplasser og servicetilbud for å minske transportbehovet. Det finnes også en rekke andre eksempler på små og store tiltak som viser en vilje til å snu utviklingen i en bærekraftig retning.

Likevel – det er langt frem. Mange trekk i samfunnsutviklingen går ikke i noen bærekraftig retning. Nye kjøpesentre utenfor tettstedene fører til økt biltrafikk og kan bidra til at sentrum dør ut uansett hvor mye kommunen har satsset på oppussing av tettstedet – bare for å ta ett eksempel. Kommunene strever med å opprettholde sissettingen og dermed bosettingen. Hvem har ryggrad til å stille krav til en utbygger som kan vifte med nye arbeidsplasser og dermed kjærkomne skatte kroner i kommune-

Tegning: Lilian Lundblad Dumec

Skarpnäck er en ny bydel utenfor Stockholm som er planlagt etter et tradisjonelt bymønster med kvartalsbebyggelse og grønne gårdsrom. Kommunen la klare rammer for utbyggingen i generalplanen for bydelen som angav kvartalsstruktur, fordeling av boliger og arbeidsplasser, servicestrukturen, etasjeantall m.m. Det var viktig for kommunen og skape en helhetlig bydel med mange arbeidsplasser for å motvirke «sovebysyken» og skape større nærhet mellom hverdagens mange gjøremål. Boliger, butikker, kontorer, kafeer, kulturhus, skoler og grendehus ligger innenfor sykkelavstand. De enkelte kvartalene ble bygd ut av flere utbyggere, men reguleringsbestemmelsene har sikret stor grad av helhet. Likevel har arkitektkontoret Arken Arkitekter hatt stor frihet til å gi de kvartalene de hadde hånd om, en sterk skulpturell utforming med boliger i henholdsvis to og tolv etasjer rundt samme gårdsrom. Folkets hus ligger ut mot hovedgaten, Skarpnücks allé.

Til høyre: Kvartal tegnet av Arken Arkitekter med butikker i første etasje og boliger i de øvrige etasjene. Foto: arkitekten. Til venstre: Folkets hus i Skarpnäck allé tegnet av FFNS arkitekter.

kassen, uansett hvor dårlig byggeprosjektet måtte være?

Utbyggingen og byggeskikken er et resultat av en rekke sammensatte krav fra ulike aktører. Det er et speil på vår samtid og de politiske veivalg de folkevalgte tar på fellesskapets vegne. Kanskje kravene til en bærekraftig utvikling kan gi oss en byggeskikk med vekt på kvalitet og varige verdier, med større forankring i en stedlig tradisjon – og med større omtanke for mennesker og miljø? Vi kan i dette heftet antyde noen tilløp til en slik fornyelse. Flere eksempler vil forhåpentligvis komme etter hvert.

*«Det er sammen med andre du bygger deg opp som individ ...
Robinson ble Robinson først da Fredag dukket opp.»*

(Samuel Besekov)

HUS OG LAND – HER OG NÅ

Alle steder har kvaliteter som det er verdt å ta vare på og videreutvikle: en grønn åsside, et elveløp, en husrekke, et gateløp. Utfordringene ligger i at dagens utbygging har resultert i spredtsteder uten klar struktur og med en sammensatt bebyggelse. Denne spredningen av bebyggelsen

ut i landskapet gjør at landskapet ikke lenger oppleves som en samlet bakgrunn og dermed opphører med å være landskap. Landskapet spises opp av store og små inngrep. Hvordan kan vi opprettholde landskapet som landskap, og hva skal til for å bygge opp om stedets kvaliteter?

Starthuset på Kvitfjell er bygd av fjellets eget materiale, gråstein, og er dermed i slekt med enkle steinbuer for gjeterne og jegere. Taket er formet som en skitupp og forteller dermed noe vesentlig om husets funksjon. Arkitekt: Lund Hagem Arkitekter AS (Foto: arkitekten)

Landskapet «spises opp» bit for bit av store og små inngrep. Til høyre: En utbygging som tar vare på landskapet: veien følger terrenget, og høyspentledningen følger naturlige terrengformasjoner og er delvis lagt i kabel. Kantvegetasjonen og en gravhaug er bevart, likeså kirkens omgivelser. Det nye sykehjemmet er bedre tilpasset omgivelsene,

og boligfeltet og hugstfeltet er trukket ned fra åskammen. Mølla og badeplassen er bevart og tilgjengelig for folk flest. Kårboligen er lagt inn til gårdstunet. Illustrasjoner: Vidar Asheim, i heftet *Ta vare på kommunelandskapet* (Kommuneforlaget, 1989)

LANDSKAP OG SPREDTBYGDE STRØK

Norge har store naturområder, som de fleste opplever som kanskje en av de viktigste verdiene vi rår over. Bare godt og vel 1 prosent av arealet er bebyggt (Schønning 1993). Jordbruksarealet utgjør bare knappe 3 prosent av arealet. Men villmarkspregede områder er redusert fra 48 prosent av arealet i 1900 til 12 prosent i 1994. Villmarkspregede områder er områder som er mer enn 5 kilometer fra tyngre tekniske inngrep som veier (også skogsbilveier), kraftanlegg, jernbane og liknende. Det betyr at det på den ene siden er en liten andel av arealet som er dyrket eller bebyggt, og på den andre siden et relativt lite areal som er ren villmark. Vi har med andre ord ikke så mye uberørt natur som vi tror.

Kulturlandskap er landskap påvirket av menneskelig aktivitet, og omfatter både bylandskap, bondens landskap og skog og fjell som på forskjellige måter er preget av beite, skogsdrift eller inngrep av forskjellig art. Vanligvis er det primært jordbrukslandskapet vi forbinder med kulturlandskap.

Illustrasjonene fra *Ta vare på kommunelandskapet* (Grundt 1989) viser hvordan landskapet spises opp bit for bit av en rekke store og små inngrep, og hvordan man kan redusere virkningen av inngrep for å ta vare på de verdiene landskapet representerer. I de senere årene har vi for eksempel fått et stort antall telekommunikasjonsmaster som krever veianlegg for bygging/vedlikehold. Viktige bygninger og anlegg kan gjerne stå som virkningsfull kontrast til landskapet, slik Holmenkollbakken står som et viktig landemerke i Oslo-gryta og Ishavskatedralen står som symbol på ishavsbyen Tromsø. Telemastene, derimot, virker heller som forstyrrende elementer i landskapsbildet. Viktige åskammer bør ikke bebygges, og bebyggelsen bør planleg-

ges samlet slik at verdifull vegetasjon kan skjerme bebyggelsen. Bygninger kan forsterke landskapstrekk eller underordne seg landskapet. Eksempler på dette er vist på side 77/78

En stedsanalyse kan beskrive viktige landskapstrekk som ikke bør bygges ned. Mange steder har kvaliteter som ligger helt i dagen. I Vassenden er det ryddet i rusk og rask slik at elvebredden – stedets viktigste ressurs – er blitt tilgjengelig for folk flest. Det er anlagt nye gangveier og opparbeidet rasteplasser og båthavn langsmed Jølstraelva. Arbeidet er gjort på dugnad og finansiert som et spleiselag med støtte fra en rekke organisasjoner. Denne satsingen har som tidligere nevnt hatt en positiv effekt: Folk flytter til Vassenden fordi det er blitt så trivelig der, og fordi det har et aktivt miljø.

Veier bør anlegges slik at store skjæringer og fyllinger unngås. Veianlegg bør legges i naturlige overgangssoner mellom ulike formål og landskapsrom. Der terrenginngrep er nødvendige, bør områdene plantes til med vegetasjon som naturlig hører hjemme på stedet og har sjanse for å vokse til. Strynefjellveien fikk Vakre vegers pris i 1988 for god tilpassing til terrenget.

Bruer representerer som regel store og svært synlige inngrep i et landskap. Bruer kan derfor ofte stå i kontrast til landskapet som et symbol på hva mennesker kan overkomme, og på at samferdsel og kontakt mellom mennesker er viktig. Mange gamle bruer forteller om ingeniørkunst på sitt beste. Skarsundet bru viderefører denne tradisjonen.

For å sikre biologisk mangfold og et levende og variert kulturlandskap bør ikke grøfter, bekker og elver kanaliseres eller lukkes. Skogbryn, kantsoner og andre restarealer mot innmark skal ikke dyrkes opp. Busker og kratt er vik-

Det er lett å bli blind overfor egne omgivelser. Mange steder ligger kvalitetene klart i dagen. Strandsonen langs Jølstraelva er bygda Vassendens viktigste ressurs, men lå i mange år gjemt bak rusk og rask og var utilgjengelig for folk flest. I dag er området ryddet. Det er oppar-

beidet gangveier, uteplasser og ny båthavn. Bildene viser området før og etter opparbeidingen. Se også foto side 15 (Foto: Jostein Kjøsnes, prosjektleder for Vassenden-prosjektet)

Bruer er viktige og dominerende byggverk som gjerne kan stå som landemerker i landskapet. Det krever at det stilles store krav til utformingen av et bruanelegg. Skarsundet bru fikk Vakre vegers pris i 1994. «Med imponerende ingeniørkunst, landskapstilpassning, form og farge-

bruk tilfører bruprojektet området en ny kvalitet. ... og brua fremstår som et majestetisk og elegant byggverk i landskapet,» sier juryen. Hovedkonsulent: Johs. Holt AS. (Foto: Hilmar Tollefsen)

tige tilholdssteder for fugler og småkryp. Åkerholmer, steingjerder og rydningsrøyser skal ikke fjernes, og jordbruksarealer skal ikke planeres. Heftet *Kulturlandskapet i kommuneplanleggingen* (Riksantikvaren og DN 1996) viser eksempler og gir gode råd i forvaltningen av kulturlandskapet.

Levende kulturlandskap: Jordbruk og fiske

For å ta vare på de verdiene som gårdsbrukene og kulturlandskapet representerer, vil det være nødvendig å opprettholde eksisterende drift av både bygninger og jord eller å ta dem i bruk til nye formål. Mange gårdsbruk har satsset på bygdeturisme som en ekstra inntektskilde. Bygningene kan også tas i bruk til ulike former for produksjon, til utstillinger eller til servicevirksomhet. Heftet *Verdier under tak* (Aarstrand og Johnsen 1994) viser en rekke eksempler på landbruksbygninger som er tatt i bruk til alt fra frisørsalong, barnehage, TV-studio og verksted til forskjellige former for servicevirksomhet.

Det er i dag en økt interesse for økologisk dyrket mat. Kanskje det kan være en ny mulighet for norske småbruk som i europeisk målestokk ligger fjernt fra forurensede områder?

Nybygg på eldre gårdstun bør spille på lag med eksisterende bebyggelse. Eldre bygninger på et gårdsanlegg har gjerne en enkel bygningskropp med saltak. Nye ferdighus med store verandaer og valmtak kan være vanskelige å innpasse i et slikt miljø. Hjelmeland kommune har i sin byggeskikkveileder vist hvordan et nytt kårhus kan innpasse på et gårdstun. Siloer bør plasseres slik at de ikke dominerer bebyggelsen, eller eventuelt graves ned og bygges inn slik det er vist i eksemplet fra Hjelmeland kommune.

I likhet med jordbruket og gårdsbebyggelsen er kystkulturen og de mange sjøhus og fiskebruk langs kysten også truet av nedleggelse og forfall. Også her gjelder det at bruk som regel er det beste vern. Nedlagte fiskebruk som Ringholmen på Nordmøre er tatt i bruk som hotell og kurscenter, og rorbuferie er allerede blitt en populær ferieform. Flere fyrstasjoner er i forbindelse med kulturvernåret 1997 foreslått fredet.

Sårbare områder: Høyfjellet og strandsonen

Høyfjellet og strandsonen stiller spesielle krav til utforming og plassering av bygninger og anlegg. I høyfjellet vil inngrep være synlige på stor avstand, og terrenginngrep tar lang tid å hele. Fra sjøen vil bygninger og anlegg i strandsonen også være synlige på lang avstand. Det er nettopp kontakten med sjøen som har vært viktigste årsak til at folk har slått seg ned langs kysten. Desto tristere at så mange steder i dag snur ryggen til strandsonen. I åpne og sårbare landskap blir det spesielt viktig å vurdere fjernvirkningen av bygninger og anlegg.

Hyttebyggingen i fjellet bør holdes nedenfor tregrensen, og vekk fra bratte lier, der bebyggelsen vil være godt synlig. Bebyggelsen bør planlegges etter en samlet plan.

Vakker terrengbehandling langs E18 ved Sandvika utenfor Oslo. Skråningen er opparbeidet med naturstein og beplantning. Arkitekt: 13.3 Landskapsarkitekter AS. (Foto: arkitekten)

Nybygg på gårdstun bør legges i tilknytning til eksisterende bebyggelse. Det nye kårhuset er tilpasset tunet, og siloen er gravd ned. Tegning: Edna Tonning, i veilederen *Lokal byggeskikk i Hjelmeland 1993*

På Bjølsethgrenda ved Elverum ble det bygd nytt våningshus etter at det gamle brant. Husets hovedform, materialbruk og fargesetting knytter sammen nytt og gammelt. Vindusutformingen forteller likevel at det er et nytt hus; vi vil gjerne ha mer lys og luft i boligen vår enn det gamle smårutete vinduer gir. En villa med store verandaer og valmtak ville passe dårlig her. Arkitekt: Per Edvard Berg. (Foto: Terje Forseth)

Fiskebruket på Ringholmen på Nordmøre er tatt i bruk som overnattingssted.

Gol campingsenter og hyttegrend er oppført med byggesystemet til Ålhytta (se også side 45) Hyttene er lagt rundt et tun og vekker minner om eldre setergrender. Arkitekt: Lund & Slaatto Arkitekter AS v/sivilarkitekt MNAL Jon Haug. (Foto: arkitekten)

Beitostølen helsesportanlegg har gras på taket og er bygd i plassstøpt betong. Betongen har den spennende egenskapen at den lar seg forme til mer organiske former – som gjør at anlegget glir inn i landskapet. Arkitekt: Telje-Torp-Aasen Arkitektkontor AS. (Foto: arkitekten)

Gol campingsenter og hyttegrend er planlagt slik at hyttene danner et tun og dermed tar opp tradisjoner fra gamle setergrender. Hvert enkelt hus bør nøye tilpasses terrengsituasjonen, og det er spesielt viktig å ta vare på vegetasjonen mellom bebyggelsen (se også side 76 om terreng og vegetasjon). Hytter og anlegg i fjellet bør fortrinnsvis oppføres i stedege materialer – tre, stein, torv – og fargebruken bør ligge nær jordfargespekteret. Utformingen kan likevel i detalj og materialbruk være nyskapende, slik starthuset på Kvitfjell er et godt eksempel på.

Beitostølen helsesportanlegg er et eksempel på et større anlegg plassert i overgangen mellom skog og åpne fjellvidder. Anlegget er utført i robuste materialer – plassstøpt betong – og har gras på taket. Betong består av naturlig forekommende materialer som vann, sand og småstein, tilsatt sement, og kan formes slik at bygningen får en mer organisk form. Dermed lar også et slikt stort anlegg seg innpasse i et åpent terreng.

Havneanlegg og store områder med industri og lagerbygg har mange steder avskåret bebyggelsen fra sjøen, og gir et lite hyggelig inntrykk av stedet for de som kommer sjøveien. Mannheller ferjekai er et eksempel på at også slike anlegg kan ha en kvalitet som gjør at man føler seg velkommen. Her er det til og med opparbeidet et lite amfi.

Verdt å huske

- Stedsanalysen bør angi viktige landskapstrekk og vegetasjonsbelter som ikke bør bygges ned.
- Åskammer bør ikke bebygges.
- Ordinære bygninger og anlegg bør som hovedregel underordne seg eller forsterke viktige landskapsdrag.
- Enkelte viktige bygg eller anlegg kan stå som kontraster eller landemerker i landskapet.
- I åpent og sårbart landskap er det viktig å vurdere fjernvirkningen av inngrep.

BYER OG TETTSTEDER

Vi har ikke noen lang tradisjon for å bo tett slik man har lenger sør i Europa. Urbaniseringen i Norge har gått relativt fort – for fort, mener Erling Gjelsvik. Byen er ifølge Gjelsvik:

«... en spillplass der hannen og hunnen kan finne meningen med livet: En partner å bygge rede sammen med oppe i lien, slik at man slipper å tilbringe flere lørdagskvelder på parkeringsplassen i Sogndal.»

(Upublisert manus)

For andre er byen et mulighetens Mekka. Byen er senter for handel og kommunikasjon, et sted der alt kan skje. Forfatteren Karsten Alnæs skriver om bydelen Kampen i Oslo: *«Jeg har hatt en følelse av at gatene levde en gang. De betydde noe for dem som levde der.»* Senere beskriver han hvordan riving og veianlegg vil *«... ødelegge sangen, ødelegge*

Mannheller ferjekai i Sogn og Fjordane ligger på en trang liten plass mellom fjorden og en rasfarlig fjellside. En 5000 kvadratmeter stor natursteinsvegg sikrer området mot ras. Der Mannhellersteinen lå, er det blitt plass til et lite amfi. Tunnelåpningen har fått en kunstnerisk

utsmykning av Marianne Heske. Glassemaljerte stålplater med et bearbejdet videoopptakk gir lys i tunnelen. Anlegget fikk Vakre vegers pris i 1997. Arkitekt: Bjørbekk og Lindheim landskapsarkitekter AS. (Foto: Skagen, Sogn og Fjordane vegkontor)

samholdet, ødelegge småbutikk, møteplassa, parka, løkkene, bakgårda» (Alnæs 1992, sidene 15 og 230).

I dag bor tre av fire nordmenn i byer eller på tettsteder, og flere er på vei. Byen har fått en ny renessanse. I takt med at byer og tettsteder rustes opp, øker folks bruk av byen. En ny undersøkelse viser at folk setter stor pris på byen:

«Folk som bor i byregioner, både i Norge og i utlandet, verdsetter miljøkvaliteter i sine bysentra svært høyt, og prioriterer dette framfor tilgjengelighet med bil, også i forbindelse med innkjøp i bysentrene.»

(Nielsen 1997, side 7)

De største byregionene la i 1990 beslag på 90 prosent mer grunnareal enn i 1960. Vi fyller mer i landskapet. Problemet med utflytende bebyggelse er at det er vanskelig å vite når man kommer til et sted, og når man har forlatt et sted – og hva som er stedets sentrum.

For å styrke stedets identitet vil det være viktig å finne

stedets kvaliteter og dyrke dem. I del III er stedsanalyse omtalt, som et redskap for å beskrive stedets muligheter og utfordringer. Stedsanalyse er en «systematisering av kunnskap for å forstå stedets historie, situasjon og framtidsmuligheter» (Skjeggedal 1993, side 3). Der det er behov for byreparasjoner, bør de bygge videre på de kvaliteter som finnes fra før. Typiske utfordringer som mange byer og tettsteder står overfor, er 1) å skape en tydelig avgrensning av bebyggelsen mot det omgivende landskapet, 2) å skape en bedre sammenheng i bebyggelsen, og 3) å skape gode uterom.

Stedets avgrensning

Eldre gårder ligger gjerne som en klart avgrenset gruppe av hus i et åpent landskap – en «ting» i landskapet, slik vi har sett i eksemplet fra Kruke i Heidal (se side 28).

«Fortidens bosetninger var alltid klart definerte, samlede enheter. Når en så dem utenfra, virket de som ting eller figurer i landskapet, mens dette fungerte som en sammenhengende bak-

© MUNCH-MUSEET / MUNCH-ELLINGSEN GRUPPEN / BONO 1998

Er norske byfolk flyktninger fra landsbygda, og lengter tilbake dit? Edvard Munch: «Aften på Karl Johan» (1892), Rasmus Meyers Samlinger, Bergen. Foto: Munch-museet v/Svein Andersen/Sidsel de Jong.

grunn. Det er denne figuralbakgrunnen som først og fremst gjør det meningsfylt å omtale dem som steder. En bygningsgruppe vil bare virke som figur hvis den er relativt tett, og /eller har en klar begrensning. Fortidens bymurer tjente ikke bare som forsvarsverker, men bidro vesentlig til å sikre stedets identitet. Spredning av bebyggelsen vil ikke bare bryte opp landskapet slik at det ikke lenger virker som sammenhengende bakgrunn. Dermed slutter det med å være landskap.»

(Norberg-Schulz 1992, side 37)

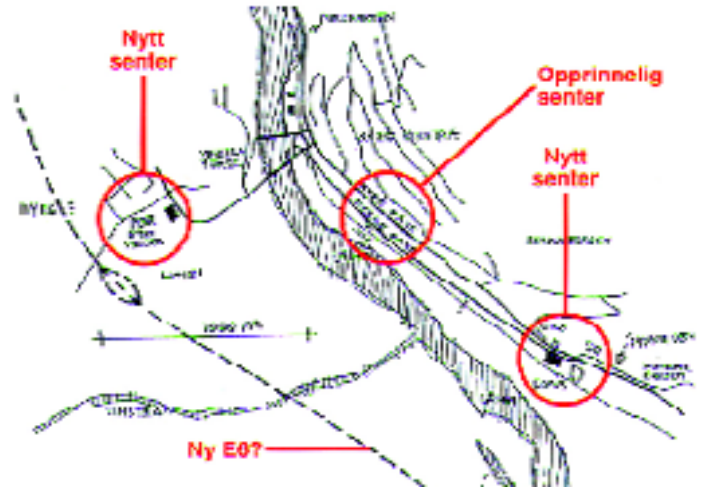
Fjord og fjell danner mange steder en naturlig avgrensning av et sted og gir stedets identitet. I Åndalsnes avgrensnes byen av fjorden, elva og fjellryggen.

Stort utbyggingspress, ikke minst i forbindelse med nye veianlegg, fører ofte til at bebyggelsen spres utover. En ny omfartsvei trekker gjerne med seg først en bensinstasjon, og senere i rask rekkefølge et møbelsenter, et nytt kjøpesenter osv. Eksemplet fra Vinstra viser at stedet som følge

av ny veiutbygging er i ferd med å bli splittet i tre forskjellige sentrumsområder. Når bebyggelsen kryper oppover åsryggen slik som i Førde, blir avgrensningen uklart; bebyggelse som passerer toppen, vet man ikke hvor ender.

For å opprettholde stedets avgrensning vil det være viktig å bevare sterke naturgitte avgrensninger som ubebygde åskammer. Eventuell bebyggelse bør ta hensyn til eksisterende vegetasjon. For eksempel vil Oslo-gryta oppleves som om den er omkranset av skogkledde åser så lenge vegetasjonen dominerer og delvis skjuler bebyggelsen.

I Førde utgjør elva en naturlig avgrensning av stedet mot sørøst. Kommunen planla en videre utbygging av tettstedet på den andre siden av elva – en utbygging som dermed ville ødelegge den naturlige avgrensningen. På en idéudgnad i 1995 i regi av NABU – Norske Arkitekter for en Bærekraftig Utvikling – ble det skissert et alternativ der elva som tettstedsgrænse blir opprettholdt og utbygging skjer ved fortetting i sentrum.

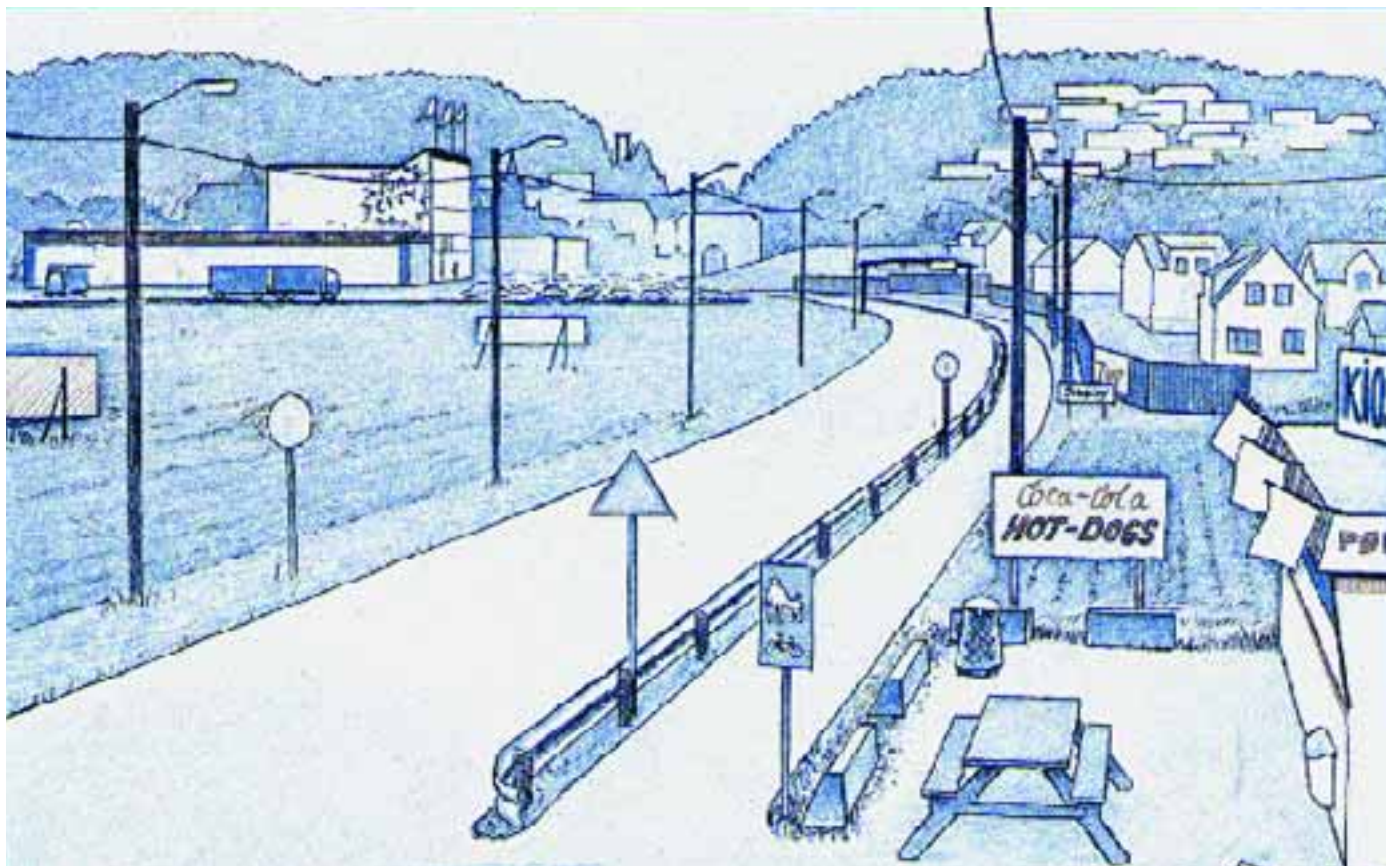
Fjord og fjell danner mange steder en naturlig avgrensning av stedet og gir stedet dets karakter.

Når bebyggelsen kryper oppover åssiden og passerer toppen, vet vi ikke lenger hvor den ender.

Elva danner en naturlig avgrensning av Førde mot sørøst. Tegningen under viser hvordan fortetting i sentrum kan løse utbyggingsbehovene, som alternativ til økt spredning av bebyggelsen på den andre siden av elva slik det var planlagt. Tegning: sivilarkitekt MNAL Karen Monnet

Tegningen viser hvordan tettstedet Vinstra er splittet mellom tre sentre: det gamle senteret ved jernbanen og den gamle bru over lågen og nye kjøpesentre i sør og nordøst. Ny trasé for E6 kan forsterke senterdannelsen ved Peer Gynt-senteret. Det er langt å gå, og det frister til å kjøre bil fra butikk til butikk. Tegning: sivilarkitekt Jens Bjørneboe, Byggforsk

Området mellom by og land er preget av ulovlig skilting og uryddig bebyggelse.

Dette møtet med tettstedet er atskillig triveligere. Ulovlig skilting er fjernet, kjørevei og gangvei er delt med en grøntrabatt, ledninger er lagt i kabel, og støyskjermen er anlagt som en jordvoll. Kjøpesenteret har fått en mer avdempet utforming, og grensen mot jordet er beplantet.

Boligfeltet er trukket ned fra åssiden og flyttet nærmere sentrum.
Illustrasjoner: Vidar Asheim, i *Ta vare på kommunelandskapet* (Kommuneforlaget)

TYPISK SITUASJON I ET TETTSTED:
Opprinnelig byggelinje. Hus og gate danner et rom.

Nye reguleringsbredder har ført til uro i fasaderekken. Hus og gate danner ikke lenger noe klart uterom. Bebyggelsen består av hus med flate tak og skrå tak og med forskjellig volum, form og material- og fargebruk. Gatestrukturen er utydelig, og bebyggelsen «faller fra hverandre».

En viktig «hjørnetann» i bebyggelsen har blitt borte slik at bebyggelsesmønsteret er utydelig. Det er vanskelig å vite hva som er vei, fortau og parkering. Ungdommen sitter like godt i bilene for å prate.

Nesbyen har ryddet opp i uklare vei- og trafikkforhold. Fortau og torg har fått nytt golvbelegg som skiller veibanen fra områder forbeholdt fotgjengere.

Området mellom by og land er ofte preget av uryddig bebyggelse, skilt og reklamer. Det er ofte store og dominerende næringsbygg og bensinstasjoner som danner inngangsporten til et tettsted. Her bør kommunen stille krav til bedre opparbeiding av utearealer og skjerming av skjemmende utelagring. Illustrasjonen viser hvordan man med enkle tiltak kan møte stedet på en atskillig triveligere måte.

Å hindre spredning av bebyggelsen er et viktig ledd i en bærekraftig utvikling. Dette er drøftet nærmere i avsnittet «Miljø og ressursbruk» side 86.

Verdt å huske

- Viktige naturgitte avgrensninger av stedet bør opprettholdes.
- Man kan oppnå store forbedringer bare ved å rydde i mellomlandet mellom by og land, eventuelt foreta beplantning eller annen form for skjerming.
- Ny bebyggelse bør legges i tilknytning til eksisterende bebyggelse, og kommunen bør være varsom med å tillate ny bebyggelse for eksempel i forbindelse med nye omfartsveier.

Bebyggelsen

Bebyggelsens organisering. For at et sted skal fremstå som en «ting» i landskapet, må det ha en klar avgrensning og en lesbar struktur. Samtidig må det være en viss sammenheng i den ordinære bygningsmassen. Enkelte bygg med en spesiell betydning for fellesskapet som kirker, rådhus og kulturbygg bør ha en fremhevet plassering og en spesiell utforming som signalbygg eller landemerker i et bybilde, slik som kirken i Røros. Spiret står der som et landemerke som samler bebyggelsen under sine beskyttende vinger i kontrast til det åpne landskapet på vidda.

De fleste byer består som nevnt av områder med forskjellig bebyggelsesstruktur og forskjellige mønstre for plassering av hus på tomter. Sentrum har gjerne en tettere byvev med gater og kvartaler, mens nye områder ligger som årgangringer rundt med blokker, næringsbygg eller eneboliger på store tomter. Bylandskap med blokker eller næringsbygg i et åpent landskap har en annen karakter enn kvartalsbebyggelse med gårdsrom og klart definerte torg og gateløp.

Problemet i mange byer og tettsteder er at bebyggelsen opplevs som uryddig. Når områder med kvartalsbebyg-

Nannestad er av filolog og journalist Morten Krogstad blitt kåret til det vakreste tettstedet i Akershus. Kvaliteten ligger i den helhetlige bebyggelsen, som sammen med bjørkealleen danner et klart gaterom. Bygningene har felles byggelinje og gesimshøyde og er oppført i betong

med flate tak. Enkle moduler i betong med tegl, glass, tre og stål gir et rolig og balansert inntrykk. Også bygninger fra vår nære fortid kan ha kvaliteter det er verdt å ta vare på. (Foto: Ingolf Westbø)

Bragernes Torg i Drammen med kirken, det gamle rådhuset til venstre og brannstasjonen til høyre oppleves umiddelbart som stedets sentrum og storstue. Viktige samfunnsbygg inntar sin naturlige plass som landemerker i bybildet.

gelse, der hus ligger langs en gate, blir delvis erstattet av ny bebyggelse som ligger midt på tomte, gjerne hus med større volum og forskjellig form og materialbruk, blir strukturen utydelig, og bebyggelsen «faller fra hverandre». Når nye reguleringsbestemmelser krever større veibredder, blir det uro i fasaderekken langs veien. Husene danner ikke lenger noen vegg i gaterommet, og gatestrukturen blir utydelig. Resultatet er mange steder at hus blir stående som isolerte øyer omgitt av et grått «vegg til vegg»-teppe av asfalt og parkerte biler på alle sider. Det er vanskelig å vite hva som er vei, fortau og parkeringsplass. Det skaper uoversiktlige og farlige forhold for både myke og harde trafikanter.

Utbyggingen av veier og jernbaner har mange steder skapt store sår i byveven. Boligområder som naturlig «hører sammen», blir splittet, og mange byer og tettsteder har mistet kontakten med strandsonen fordi de flate arealene ligger så «bekvem til» for vei- og baneutbygging.

Det nye forretningsbygget er et ledd i opprustingen av sentrum og aktiviseringen av havneområdet i Sortland. Bygningen tar opp dialogen med et typisk næringsbygg fra 1960-årene – bygninger som vi i dag helst snur ryggen til. Arkitekt: Knut Eirik Dahl siv.ark. MNAL

Bygningsmassen. Den danske arkitekten Karen Monnet har sammenliknet et bygningsmiljø med en rosinbolle. Den består av 95 prosent bolledeig – hus for folk flest – og 5 prosent rosiner: hus med en spesiell betydning, som kirker, rådhus og viktige kulturbygg. Bygninger som har en viktig funksjon for fellesskapet, har gjerne en spesiell utforming og en sentral plassering i et bybilde, slik bildet fra Bragernes Torg i Drammen viser.

Noen steder har en variert, men likevel helhetlig bebyggelse. Vi tenker umiddelbart på steder som Røros, Ålesund eller vakre sørlandsidyller. Mange byer og tettsteder som ble gjenoppbygd etter siste krig, for eksempel Kristiansund, Bodø, Hammerfest og Kirkenes (se side 39), har også en helhetlig bebyggelse fordi det ble bygd mye i løpet av kort tid. Nannestad ble av journalisten Morten Krogstad kåret til det vakreste tettstedet i Akershus nettopp fordi bebyggelsen, fra 1970-årene, er så helhetlig.

Problemet med mange byer og tettsteder er at bebyggelsen ikke danner et helhetlig miljø. Bebyggelsen består av hus med forskjellig volum, form, farge og materialer. Når alt er forskjellig, er det ikke noe som kan binde sammen bebyggelsen til en helhet. Det kan også se ut som for mange bygg ønsker å spille rollen som «rosin» i bybildet. For mange ønsker å markere nettopp seg og sitt hus.

Forholdet mellom variasjon og helhet i en bebyggelse er en viktig nøkkel for å skape bedre byggeskikk, og vil derfor bli tatt opp i et eget avsnitt («Variasjon og helhet» side 90).

Levende sentrum. Å flytte mennesker tilbake til sentrum er kanskje det viktigste som kan gjøres for å styrke det. Byfornyelsen i de større byene har gitt et stort løft for eldre og nedslitte bydeler. Bedre boligstandard og opparbeiding av gårdsrom og offentlige gater og plasser har gjort det

Fortetting med nye boliger hindrer at byen dør ut etter stengetid. I Nedre Hamburgersmau i Bergen er det bygd 12 nye leiligheter av forskjellig størrelse. Når det er trangt om plassen, må man til med skreddersøm. Gårdsrommet er opparbeidet av kommunen. Arkitekt: Helen & Bigom AS

Tromsø er blitt beskrevet som en blanding av metropol og fiskevær. Her nye og gamle hus i festlig lag. De nye boligene har glasstak for å gi godt dagslys i en trang bysituasjon. Arkitekt: blå strek arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

attraktivt også for barnefamilier å flytte til sentrum igjen. Bergen kommune har bevisst satset på en helhetlig strategi, med både fortetting med ny boligbebyggelse og opprusting av andre områder. Kommunen har opparbeidet en rekke offentlige plasser og gater.

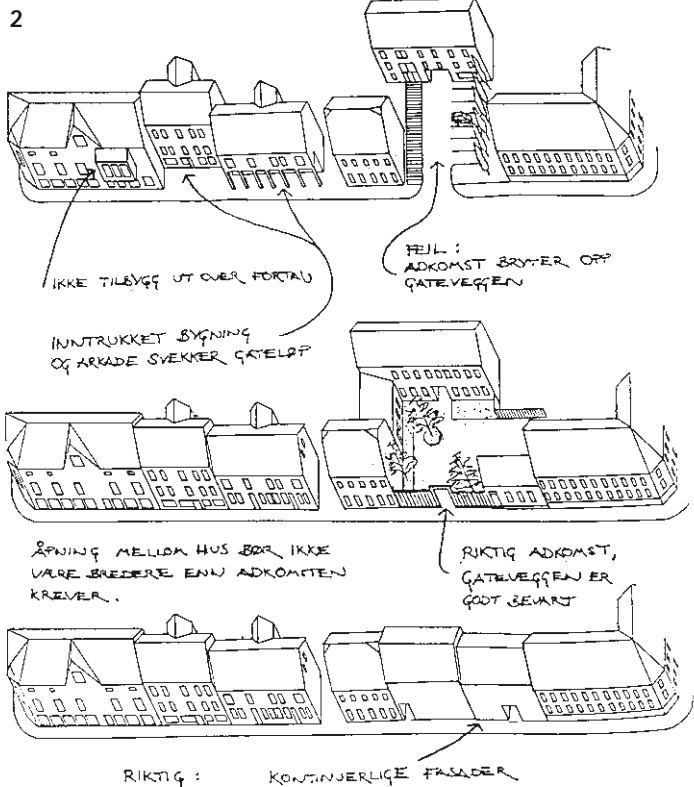
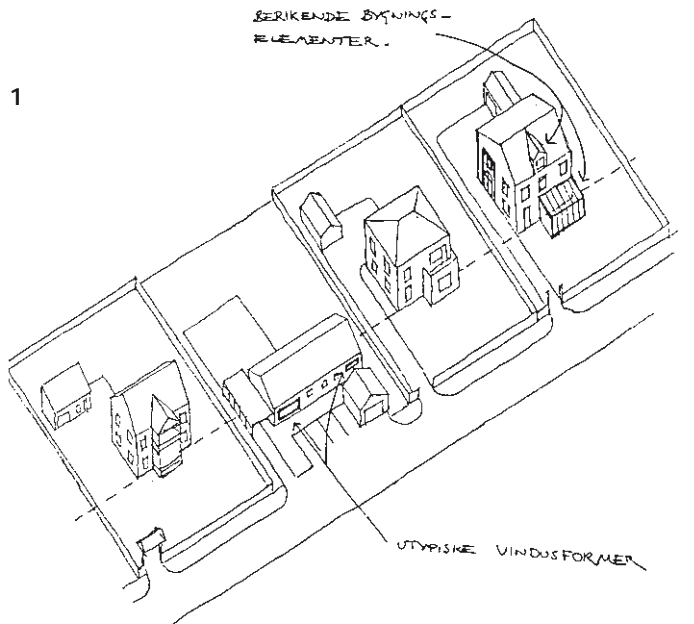
Nye sentralt beliggende boliger kan være attraktive for mange, også for barnefamilier – dersom grunnleggende boligkvaliteter er tatt vare på. Undersøkelser viser at dette ikke alltid er tilfellet. Funksjonalismens krav til lys og luft har i mange tilfeller gått i glemmeboka. Heftet *Bygg bedre sentrumsboliger* (Christoffersen og Lorange 1997) drøfter disse problemene og hva som kan gjøres. Det er spesielt viktig å ta vare på grønne lunger og sørge for høy kvalitet i felles uterom. Rikspolitiske retningslinjer for areal- og transportplanlegging fremhever fortetting som en viktig strategi for å redusere transportbehovet. De som bor sentralt, kan rett og slett gå eller sykle til hverdagens mange gjøremål.

Fortetting for å fylle igjen huller i tanngarden. Fortetting med ny bebyggelse kan fylle igjen huller i husrekken og dermed bidra til å stramme opp gateløp og plassdannelser. For å skape gode uterom må rommet avgrenses av husvegger, vegetasjon, gjerder eller terrengformasjoner.

Lillehammer kommune fikk Statens Byggeskikkpris i 1984 for bevaring av gammel bebyggelse og nennsom utfylling med ny bebyggelse. Kommunen har i sin kommunedelplan for sentrum utarbeidet retningslinjer for plassering og utforming av ny bebyggelse i forskjellige bygningsmiljøer. Den har også utarbeidet egne skiltvedtekter, og har nylig opparbeidet Storgata med nytt gategolv og en samlet plan for møblering av gata. Kommunens satsing på Storgata har ført til at flere bygninger er blitt rehabilitert og har fått igjen sin opprinnelige verdighet.

Tiltak for å tydeliggjøre gatestrukturen. På mange steder er det gjennomført tiltak for å skape et mer ryddig

Veiledningen til kommunedelplan for Lillehammer gir gode råd for plassering av hus i forskjellige bygningsmiljøer:

1) I et villastrøk ligger husene gjerne lenger inne på tomta. Det ene huset bryter spillereglene i gata: Det følger ikke byggelinjen og har en annen og mer langstrakt bygningskropp enn naboene. Huset er i én etasje, men de gamle villaene er i to etasjer. Tomta foran huset er «spist opp» av garasje og parkeringsplasser. Det nye huset til høyre følger opp spillereglene i gata.

2) I ei bygate bør husene danne en kontinuerlig fasaderekke. Inntrukket bygning og arkader svekker gateløpet. Der hus er trukket inn på tomta, kan et gjerde videreføre gatelinjen. Nye bygninger bør ha samme proporsjoner (høyde og bredde) som eksisterende bebyggelse.

Illustrasjoner: IN'BY, Institutt for byutvikling

I Fredrikstad har Høgskolen i Østfold, avdeling helsefag overtatt et nedlagt industriareal. Et nytt mellombygg forbinder den gamle skipsbyggingshallen til høyre med administrasjonsbygningen til venstre. Mellombygget rommer en lys og luftig kantine i to plan og blir dermed både funksjonelt og bygningsmessig et viktig bindeledd. Arkitekt for nybygg/rehabilitering: SG Arkitekter AS v/sivilarkitekt Tom-Rich. Kristiansen. (Foto: Bryoni Harris)

Statens vegvesen har gjennomført prøveprosjekter for miljøprioritert gjennomkjøring (MPG) i fem tettsteder: Hokksund (bildet), Stryn, Batnfjordøra, Os og Rakkestad. Miljøgatene har gitt positive resultater: Fartsnivået er redusert og det ventes færre trafikulykker. Myke trafikanter har fått bedre vilkår, gatestrukturen er blitt tydeligere, og det visuelle miljøet er forbedret. (Foto: Ingolf Westbø)

Et tilbygg kan gi et nedslitt industriareal et viktig arkitektonisk løft. AS Stålprodukter i Molde har oppført et nytt kontorbygg inntil en eldre industrihall. Nybygget viderefører anleggets industripreg med hvite, kubiske bygningskropper. En lett buet fasade mot veien og et overdekket glassparti gir anlegget et mer spennende og variert uttrykk. Arkitekt: Kosbergs Arkitektkontor AS. (Foto: arkitekten)

Utgangspunktet for fargeplanen for Longyear-byen på Svalbard er at bebyggelsen ikke lar seg skjule av «formildende omstendigheter» som busker og trær. Det er bevisst valgt en rekke relativt sterke fargevarianter som beboerne kan velge mellom. Dermed har man videreført en tradisjon for å velge sterke farger i Nord-Norge og i arktiske strøk for øvrig. Fargesettingen skaper en sterk helhetsvirkning i kontrast til det hvite, snødekte landskapet. Arkitekt for fargeplanen er Grete Smedal.

Tegningen viser husfasader i Storgata i Sandnes i 1920 og i 1992. Alle hus har fått kappet av førsteetasjen ved hjelp av et «magebelte» av reklamer og markiser. Tegning fra *Byggeskikk i Sandnes*

Trivelig bymiljø i Storgata i Lillehammer: Gamle hus er bevart, og nye hus spiller på lag med de gamle. Gaterommet er inntakt, og skilting og møblering er tilpasset omgivelsene. Gategolvet er opparbeidet med betongstein. Arkitekt: Svein Klausen sivilarkitekt MNAL i samarbeid med Lillehammer kommune

og oversiktig gatemiljø. De såkalte MPG-prosjektene (miljøprioritert gjennomkjøring) har hatt som et viktig mål å skape mer ryddige trafikkforhold og redusere antall ulykker, samtidig som de legger vekt på en estetisk opprusting av stedet og bedre plass for fotgjengere og syklister. I Stryn er nye trær sammen med nye belysningsarmaturer med på å stramme opp gateløpet. I Nesbyen skiller forskjellige belegg veibanen fra gang- og sykkelveien. Gjerder og terrengformasjoner kan bidra til å tydeliggjøre gatestrukturen.

Rivingstomter har en tendens til å bli inndratt til midlertidig parkeringsplass i årevis. Slike huller i byveven er svært ødeleggende for omgivelsene. Kommunen bør derfor ikke gi rivingstillatelse for bygg før planer for nybygging er godkjent.

Nytt liv til nedlagte industriområder. Nedlagte industriområder representerer muligheter for å ta i bruk sentralt beliggende arealer til nye formål. Utbyggingen på Aker Brygge i Oslo har gitt byen en bedre kontakt med sjøen. Aker Brygge (se side 42) fremstår som en egen bydel med boliger, kontorer og butikker, og er resultat av et bevisst forsøk på å bygge en integrert by, i motsetning til den funksjonsdelte byen der boliger, arbeidsplasser og butikker er lokalisert til atskilte områder. Som bymiljø er Aker Brygge vellykket med sin blanding av boliger, butikker, kontorer og kulturinstitusjoner. Bomiljøet, derimot, lider under høy tomteutnyttelse og mangel på skjermede utearealer for beboerne.

I Fredrikstad er et nedlagt industrianlegg gjenoppstått som en fugl fønix. Industriområdet ligger ned mot elva, og er godt synlig fra byens sentrum. Lokalene er tatt i bruk av Høgskolen i Østfold. Prosjektet fikk kommunens byggeskikkpris i 1994.

Tilbygget til AS Stålprodukter i Molde er et eksempel på hvordan litt triste og nedslitte industriområder kan få et arkitektonisk løft bare ved hjelp av et tilbygg. Også dette prosjektet ble belønnet med kommunens byggeskikkpris.

Samlet fargeplan. En bevisst fargebruk kan være et viktig ledd i å gi stedet sin karakter. Det er den hvite fargen som binder sammen sørlandsbyene til en helhet selv om bebyggelsen også der består av hus fra forskjellige tider og med forskjellig utforming. Fargepaletten på

Røros er derimot sammensatt av mørkere farger, som svar på stedets beliggenhet på vidda. Fargebruken kan være et viktig og relativt billig virkemiddel for å skape sammenheng i en sammensatt bebyggelse.

Fargeplanen for Longyearbyen på Svalbard er et interessant eksempel på hvordan fargebruken kan samle bebyggelsen til en helhet. Stedet har fått en egen identitet, som de som bor der nå, er stolte av.

Rehabilitering av fasader. Ordet fasade kommer av det latinske «facies», som betyr ansikt. Husfasadene er rett og slett byens ansikt. For å skape et bedre og mer helhetlig bygningsmiljø kan man komme langt med å rydde i skilt og fasader. Når naboen pusser opp, følger de andre gjerne etter.

Sandnes kommune har gitt ut en byggeskikkveileder som viser bebyggelsen i Storgata slik den så ut ca. 1920, og slik den så ut i 1992. Tegningene viser hvordan butikk-sammenslåinger, store butikkvinduer og baldakiner hadde sprengt i stykker småhusskalaen. Noen hus er senere blitt tilbakeført til opprinnelig utseende.

Lukkede fasader byr på en spesiell utfordring. Her skal flagrende faner og prangende plakater fange kundenes

interesse i stedet for forseggjorte vindusutstillinger. For at en handlegate skal oppleves som attraktiv for fotgjengere, må den ifølge Jan Gehl ha 10–15 forskjellige butikker for hver 100 meter fasadelengde (Gehl 1991, side 58). Banker, forsikringsselskaper og store matvarebutikker med lukkede fasader kan bidra til at gaten ikke lenger oppleves som en interessant handlegate for de gående. Kommunen kan kreve at vinduer som er tettet igjen med plakater og gitre, skal tilbakeføres. Dette er fasadeendringer som huseierne ofte har gjort uten å søke om byggetillatelse. Kommunen bør også sørge for at nye butikker har vinduer mot gata, og at kontorbygg i attraktive handlegater har butikker i førsteetasjen.

Problembarn i et bygningsmiljø. I alle store familier er det gjerne noen som skikker seg vel, og andre som er mer bråkete. Slik er det også i mange bygningsmiljøer. Bensinstasjoner har blitt beskrevet som problembarn, men har nå fått en egen veileder for god oppførsel: «Lokalisering og utforming av bensinstasjoner. Retningslinjer» (Norsk Form m.fl. 1994). Kioskene er eksempler på en type relativt små og lite påkattede problembarn. Til gjengjeld finnes de i et stort antall på gatehjørner og plasser. De ser ofte mer ut som et skur omgitt av tallrike vimpler og plakater. Det er som med bikkjene: Det er gjerne de minste som gneidrer mest.

Kommunens egen byggevirkosomhet. Kommunen kan med fordel gå foran med et godt eksempel når det gjelder

egne byggeprosjekter. Det har en god smitteeffekt, og det blir lettere å stille krav til andre utbyggere når man har ryddet i eget hus. Dette er omtalt nærmere i kapitlet «Kommunens egen praksis» side 148.

Verdt å huske

- Stedsanalysen bør beskrive karakteristiske trekk ved bebyggelsen som bør tas vare på.
- Kommunen må avgjøre hvilke bygg som skal «spille førstefiolin» i et bybilde.
- Det bør være en viss sammenheng når det gjelder volum, form og material- og fargebruk i den ordinære bygningsmassen.
- For å tydeliggjøre gatestrukturen kan det være viktig å fylle igjen huller i tanngarden og stramme opp gateløpet. God opparbeiding av uterommene kan dempe inntrykk av en «uryddig» bebyggelse.
- For å få til en mer helhetlig bebyggelse kan man gå inn med tiltak på enkelthus, gjerne kommunens egne bygg.
- Kommunen kan utarbeide kjøreregler for plassering av hus og for fargesetting og utforming av fasader.

Rommene mellom husene: Gater og torg

Alle byer og tettsteder bør ha en sentral plass, et torg eller en park som kan fungere som stedets storstue: et sted der mennesker møtes fordi det er trivelig å slå seg ned der.

Kvaliteten og utformingen av de felles uterommene er

Mølleedammen i Bryne er blitt et attraktivt grøntområde i stedet for parkeringsplass. Området er uvanlig frodig, med et rikt dyreliv og sjeldne fuglearter. Kommunens byggartner har satt sin ære i å ta vare på området. Daglig vedlikehold og skjøtsel er avgjørende for et godt resultat.

Over: Kiosk i Lillehammer slik den var, og slik den er nå. Skiltingen er bedre tilpasset huset, og kiosken har fått større verdighet og kvalitet i utforming og materialbruk. Likevel er det fortsatt behov for å rydde i antall «snubleskilt» rundt inngangen. Arkitekt: Svein Klausen sivilarkitekt MNAL. (Foto: Svein Klausen og Torgeir Kristiansen)

Under: Plassen foran stasjonen på tettstedet Moi i Rogaland har fått nytt golv og trapp opp til plattformen. Løsningen gir lettere atkomst til stasjonen, samtidig som den grønne åsen i bakgrunnen visuelt sett blir «trukket» nærmere plassen og dermed beriker miljøet der. (Foto: Lund kommune)

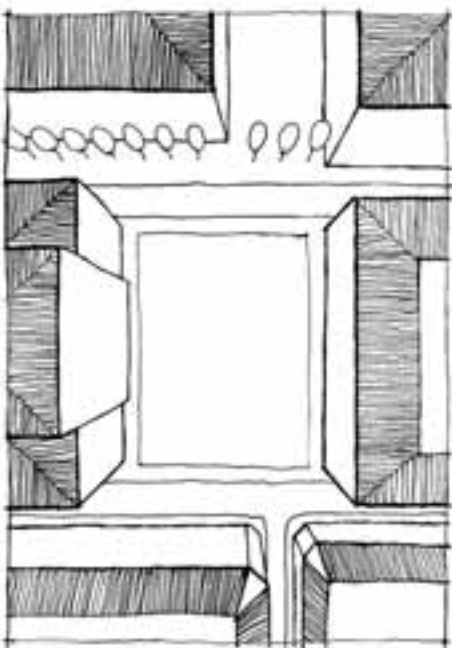
Til venstre: Plassen foran stasjonen før rehabilitering. (Foto: Lund kommune)

I Batnfjordøra er det brukt lyse og mørke brostein for å markere fotgjengerovergangen. Dette er en løsning som holder over tid, i motsetning til malte sebrastriper, som blir nedslitt etter en sesong med piggdekkjøring. Kanskje et vel så rimelig alternativ på sikt? Bemerk også hvordan en rad med brostein myker opp overgangen mellom asfaltflaten og graset. (Foto: Arne Strømme)

Under: Asfalt er et rimelig golvbelegg, brostein er dyrt. På denne plassen i Stryn har man gjort et kompromiss. Storgatestein i rutemønsteret og rundt beplantningen gir plassen kvalitet og struktur.

Et torg eller ei gate må ha en viss avgrensning i form av husvegger for at vi skal oppleve det som et rom. Tegning: Andreas Gehe

like viktig for stedets identitet som utformingen av bebyggelsen. Utformingen av de felles uterommene har vært et forsømt område i etterkrigstidens omfattende planlegging og utbygging – kanskje fordi vi har så mye vakker natur i skog og fjell der vi kan søke tilflukt? I de senere årene har imidlertid mange kommuner gjennomført en omfattende opprusting av de offentlige rommene; her sitter kommunen på «1. parkett» og kan selv sette i gang tiltak. Menneskene har igjen erobret byens gater og plasser tilbake fra bilene. Det nye torget på toppen av motorveitunnelen i Ibsenkvartalet i Oslo kan stå som et symbol på dette. I Batnfjordøra har fotgjengere og syklister fått tre ganger så stort areal å boltre seg på etter at MPG-prosjektet ble gjennomført. I Bryne ble Mølledammen reddet fra å bli bygd ned, og er nå sammen med Storgata det som gjør Bryne til et attraktivt og trivelig handlested. Heftet *Gode byrom. Verktøykasse for møtesteder i byer og tettsteder* (Bettum og Butenschøn 1997) viser en rekke eksempler og gir gode råd om opparbeiding av uterom.

Vann er et forfriskende innslag i et varmt og støvete bymiljø til glede for både store og små. Fra Studenterlunden i Oslo. (Foto: © Jørn Areklett Omre/ NN/Samfoto)

Et uterom kan ha forskjellig karakter, fra mer urbane rom med harde overflater til grønne lunger og byparker. Beplantning kan bidra til å myke opp uterommene, gi liv og frodighet til et bymiljø med harde overflater og tilby kjærkommen skygge sommerstid. Ved valg av beplantning kan man med fordel velge arter som det har vært tradisjon for å bruke tidligere, slik man for eksempel bevisst valgte rogn i hovedgata på Rena og bjørk i Moelv. På plasser med mye trafikk bør beplantningen samles i bed, gjerne løftet opp fra bakkeplan; små flekker med gras vil fort bli slitt. Litt større byrom eller steder med mindre trafikk kan ha et mer grønt preg, som i området rundt Mølledammen i Bryne.

Bruk av rennende vann virker forfriskende og avkjølede i støvete og varme bygater. Dessuten er vann en herlig lekeplass for barn. I Verdal var barna med på å utforme plassen sammen med lokale kunstnere. De er godt fornøyde med den nye vannleken!

Vegger og golv. Et uterom må ha en viss avgrensning i

form av husvegger for at vi skal oppleve det som et rom. For store huller i fasaderekken skaper uklare og «trekkfulle» uterom. Gjerder, terrengformasjoner og vegetasjon kan også bidra til å skape en avgrensning av et uterom. Kvaliteten i utformingen av fasadene og sammenheng mellom dem har stor betydning for hvordan vi opplever rommet. Vi har tidligere drøftet husfasadenes betydning for helheten i et bygningsmiljø (side 65).

Møtet mellom gategolv og husvegg bør behandles med særskilt oppmerksomhet. Asfalt helt inntil husveggen gir et unødig hardt møte – som i tillegg frister til bilparkering inntil veggen, med fare for å skade denne. En halv meter med jord er nok til å forvandle møtet til en liten frodig forhage, se foto side 71. Utformingen av golvet må ses i sammenheng med husfasadene. I eksemplet fra Ålesund (se side 113) er det lagt brostein i gata og heller langsmed fasaden. To rader med brostein markerer inngangen til butikken, og butikkene er tilgjengelig for bevegelseshemmede. Utformingen av Tinghusets plass i Bergen er et

Torget i Ibsenkvartalet i Oslo på toppen av motorveitunnelen gjennom byen kan stå som et symbol på hvordan mennesker har erobret sentrum tilbake fra bilene. Et typisk urbant miljø med harde overflater på golv og

vegger. Det er lite grønt, men vannspeilet og den livlige fotgjengertrafikken til kontorer, kiosker og pub ut mot plassen gir liv til rommet. Arkitekt: Gunnarsjaa + Kolstad AS Ark. MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Plassen foran tinghuset i Bergen er opparbeidet med naturstein. Rutemønsteret er lagt med en rødlig røykengranitt og storgatestein. Inne i rutemønsteret er det brukt lyse smågatestein som har ligget på

plassen tidligere. Rutemønsteret i golvet speiler tinghusets strenge verdighet, mens buemønsteret antyder et svakt terrengfall. Arkitekt: Asplan Viak Bergen

Over: Øvre torg i Kristiansand er byens sentrale plass slik den ble anlagt av Christian IV (se tegning side 31) Den opprinnelige kuppelsteinen ble avdekket under lag med asfalt og brukt på nytt. I gangbanen er det anvendt gneisheller, som er mer behagelig å gå på, og smågatestein er lagt

mellom gangbanen og kuppelsteinen. Arkitekt: Kristiansand kommune i samarbeid med landskapsarkitekt Kari Huvestad MNLA. (Foto: Kristiansand kommune)

Møtet mellom husvegg og gategolv bør vies særlig oppmerksomhet. En halv meter med jord er nok til å skape en frodig liten «forhage».

En vakker tilhugget stein markerer møtet mellom gate og fotgjengerovergang, som selvsagt er planlagt også for mennesker med «rullende materiell»: rullestoler, trillebagger og barnevogner. Detalj fra Vetrelidalmeningen i Bergen. Arkitekt: Arkitektgruppen CUBUS AS

Asfaltdekke blir over tid som et brokete lappetepp. Markeringen av fotgjengerfeltet er nedslitt.

Over: Bærum verk senter har en helhetlig og gjennomført skilting av butikkene. Bokhandlerens skilt er utformet i smijern og godt tilpasset huset. Bemerk også hvordan skiltingen til supermarkedet i bakgrunnen er mer behersket enn det som er vanlig for slike butikker.

Lillehammer kommune har utarbeidet veileder for utforming av skilt og reklamer. Arbeidet har resultert i at mange bygg er blitt rehabilitert og har fått reklamer og skilt som er bedre tilpasset huset. Før rehabilitering (under): Skiltingen har form som et magebelte rundt huset. Fra andre etasje titter et forskrekket trehus frem og skjønner ikke hvor det har blitt av førsteetasjen. Etter rehabilitering (til venstre): Skiltingen er blitt mindre dominerende, og vindusformatene og vindusplasseringen i første etasje spiller på lag med rytmen i andre etasje. «Magebeltet» er borte, og første og andre etasje er blitt «gjenforent». (Foto: Lillehammer kommune)

annet eksempel på en fin sammenheng mellom golv og husfasader.

Det mest brukte golvbelegget er asfalt, byenes «vinyl». Asfalt er et rimelig og praktisk belegg. Problemet er at et asfaltdekke over tid blir som et brokete lappeteppe med fyllinger etter telehiv og gravearbeider. Enda verre er det når hullene i dekket ikke blir «plombert» og grus og stein flyter utover.

I byens storstue bør vi ha råd til et mer forseggjort golvbelegg som heller eller brostein. Golvet har en avgjørende betydning for hvordan vi opplever rommet fordi vårt naturlige synsfelt er rettet noe nedover.

Et vakkert gategolv kan gi hele stedet et løft på samme måte som nytt parkett kan gi stua et løft. Golvet kan samle rommet til en helhet. Det skal helst ha en relativt nøytral utforming for ikke å dominere rommet. Forskjellige typer belegg kan tydeliggjøre gangsoner og soner for møblering, slik det er gjort i Storgata i Lillehammer eller på torget i Kristiansand. Dermed letter man fremkommeligheten, ikke minst for svaksynte. Det kan her være grunn til å minne om byggeforskriftenes krav til tilgjengelighet for bevegelseshemmede. Her syndes det fortsatt mye.

Valg av materialer bør vurderes ut fra sted og behov. Brostein vil være dyrere å legge enn betongfliser, men tåler til gjengjeld bedre belastningen fra tunge kjøretøyer som brøytebiler og varebiler. På samme måte vil kantstein i granitt falle dyrere i innkjøp, men være mer holdbare over tid enn kantstein i betong.

Møbler og utstyr. Rommene mellom husene fylles opp av en rekke forskjellige møbler og utstyr som benker og bord, skilt og reklamer, søppelkasser, sykkelstativer og lysarmaturer og mindre byggverk som trafokiosker og leskur. Forskjellige aktører har ansvar for hver sin bit av møblementet. Den største utfordringen når det gjelder møbleringen av det offentlige rommet blir derfor å få til en viss sammenheng i den. Uten en gjennomtenkt plan kan man ende opp med bord og benker midt på parkeringsplassen (se side 10). Det er velmente, men ikke spesielt vellykkede forsøk på å skape et trivelig utemiljø.

Når vi møblerer stua vår, setter vi for eksempel helst sofaen inntil en vegg og ikke midt på golvet. På samme måte bør bord og benker i gaterom og på torg helst plasseres der det er lunt og godt å sitte, og der man kan sitte trygt og følge med i det som skjer. Det skal være plass for både unge og gamle, for de som vil leke, og de som vil sitte i fred og ro for å prate. Samtidig med planleggingen bør det utarbeides opplegg for drift og vedlikehold.

Vetrelidsalmenningen i Bergen fikk Vakre vegers pris i 1993 for en slik helhetlig plan for opparbeidningen av et sentralt og viktig gaterom ved foten av Fløyfjellet i Bergen. All møblering – benker, beplantning og trebeskyttelse, skilt, belysningsarmaturer og sykkelparkering – er utformet og plassert etter en samlet plan.

Skilt og reklame er en viktig og nødvendig del av møbleringen av uterommet. Vi trenger skilt for å løse oss

Karene valgte en plass i solveggen, der de kan sitte trygt og følge med i det som skjer. Å sitte på en benk inntil en husvegg eller annen form for ryggdekning kjennes tryggere enn om benken skulle stå midt ute på en plass – kanskje fordi vi ikke liker at noen går bakom ryggen vår?

Aggressiv reklame som tar lite hensyn til sine omgivelser.

Utforming og plassering av veiskilt i Vetrelidsalmenningen inngår i den samlede plan for opparbeidelsen av plassen. Arkitekt: Arkitektgruppen CUBUS AS

Troll kan temmes. Plakatsøyler kan være en løsning på hvor og hvordan reklamen kan plasseres i et bymiljø. Eksempel fra Lillehammer

Støyskjerm med utkikkspost på Ruseløkka skole i Oslo. Bruk av søyler og glass gir støyskjermen en tredimensjonal karakter som knytter an til eldre bygårder i strøket. Arkitekt: Kristin Jarmund AS Arkitekter MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Leskur er kjekt å ha for den som venter på bussen, men ofte vanskelig å få plassert i et trangt bymiljø. Disse leskurene i Stavanger gir god oversikt og tar lite plass.

Kvaliteten på belysningen av det offentlige rommet har stor betydning i vårt land, med lange, mørke kvelder. Bildet er fra Vetrelidsalmenningen i Bergen. Arkitekt: Arkitektgruppen CUBUS AS. (Foto: Arne Sælen / Arkitektgruppen CUBUS AS)

Bilen må også finne sin plass i et bymiljø. En parkeringsplass trenger ikke å være en ødeleggende asfaltørken, men kan med nennsom planlegging og god kvalitet i opparbeidingen fint innpasses i bymiljøet, slik som i eksemplet her fra Sandnes. Parkeringsplassen kan gjerne «garneres» med litt grønt – det gir kjærkommen skygge sommerstid slik at ikke bilen blir som en bakerovn. (Foto: Dag Leyre Olsen)

frem i trafikken, og vi trenger skilt for å finne fotoforretningen og frisøren. Problemet er at mengden og størrelsen på skilt og reklamer etter hvert har resultert i et visuelt støynivå der det ene budskapet slår det andre i hjel. En del kommuner har etter hvert ryddet i skiltjungelen og har vedtatt egne vedtekter for utforming og plassering av skilt, blant andre Vik i Sogn, Risør, Lillehammer og Frogn (se side 146).

Trafokiosker og leskur er eksempler på små og ofte lite påaktede byggverk som det kan være vanskelig å finne plass til i et bymiljø. *Støyskjermer* er et annet eksempel på anlegg som ofte settes opp med liten tanke for hvordan de passer inn i omgivelsene. Støyskjermen ved Ruseløkka skole i Oslo er et eksempel på hvordan en støyskjerm kan få en tredimensjonal utforming som beriker omgivelsene, i stedet for å være en flat skjerm som dominerer og ødelegger dem.

Belysningen må velges ut fra behov og rommets karakter. En hovedvei krever en annen og mer generell belysning enn ei trang gate eller et torg. Samtidig bør man se på belysningen av uterommene i en litt større sammenheng slik at man unngår for mange forskjellige armaturer med forskjellig lysstyrke og forskjellig type lys innenfor et lite område. Utbyggere har en tendens til å se på utendørsbelysningen av sitt prosjekt isolert uten å vurdere den i forhold til gatebelysningen for øvrig.

Verdt å huske

- Kommunen bør definere hva som skal være byens/bydelens eller tettstedets storstue.
- Storstua bør ligge sentralt, og utformingen av plassen – både golv, vegger, møbler og utstyr – bør holde høy kvalitet.
- Det bør lages en helhetlig plan for opparbeiding av plassen og for daglig drift og vedlikehold.

HUS SOM SPILLER PÅ LAG MED OMGIVELSENE

For å lære å se eller å lese hus kan det være nyttig å se på huset i forhold til omgivelsene og huset i seg selv – de to kravene som skjønnhetsparagrafen i plan- og bygningsloven bygger på. God byggeskikk er hus som spiller på lag med sine omgivelser og som er vakre, varige, sunne og hensiktsmessige.

Hus som spiller på lag med sine omgivelser, tar hensyn til både naturgitte og bygde omgivelser. Omtanke for naturgrunnet vil si omtanke for landskap og terreng, vær og vind og miljø og naturressurser. Hus som har omtanke for de bygde omgivelsene, har – på samme måte

som gode venner – respekt for hverandres forskjelligheter og likheter. De snakker samme språk. Gamle hus får selskap av nye – man kjenner igjen slektskapet, men ser at det er en ny generasjon. Christian Norberg-Schulz har sagt det slik: «*Hus er vakre når de passer til stedet.*»

TERRENG OG VEGETASJON

Det er god byggeskikk og sunn fornuft å ta vare på terreng og vegetasjon. Det er økonomisk lønnsomt og gir triveligere miljø å ta vare på verdifull vegetasjon, koller og knauser. Det koster både tid og penger å bygge om tomte og fjerne all vegetasjon for så etterpå å måtte streve i årevis for å få til ny vegetasjon. Husbanken premierer boliger

Hus kan underordne seg landskapet slik som denne hytta på Marøya på Nordmøre. Arkitekt og byggherre: Aina og Thiis Leirdal

Huset spiller på lag med omgivelsene – det nærmest vokser ut av terrenget. Giskehagen boligområde i Oslo. Arkitekt: Niels Torp AS arkitekter MNAL

Hus kan forsterke viktige landskapstrekk. Gardeleiren på Hovseter utenfor Oslo ligger på en liten naturlig høyde. Pulttakene forsterker høydevirkningen. Arkitekt: Platou Arkitekter AS. (Foto: Peter Wigglesworth)

Aukrustsenteret i Alvdal ligger som en «demning» i landskapet. Bygningen er lukket mot veien og åpner seg mot landskapet (se også foto side 24). Arkitekt: Sivilarkitekt MNAL Sverre Fehn. (Foto: Terje Solvang)

med god terrengtilpassing og gode utearealer med tilskudd og tillegg i lånet. Alle vet at det er sunt for kropp og sjel å gå tur. Nå er det bevist at også *utsikt* til vakker natur kan bidra til bedre helse. Pasienter som har utsikt til naturen, blir fortere friske enn andre pasienter, viser en amerikansk undersøkelse (Rachel og Stephan Kaplan: «The Experience of Nature», omtalt i Arbeiderbladet 2.6.1993).

I mange tilfeller kan det se ut som det har blitt for lett å tilpasse tomte til huset. Kanskje dynamitten har blitt for billig? Det kan være et problem når husbyggeren har «forelsket» seg i en hustype med underetasje, mens tomte er beregnet for hus på flat mark. De fleste ferdighus er beregnet for ideelle tomteforhold med fall mot sør eller vest og atkomst fra nord eller øst.

Store utbyggere velger ofte en og samme hustype for hele boligfeltet for å få til en rasjonell produksjon. Men hver enkelt tomt er forskjellig og krever derfor forskjellig utforming av huset og forskjellig plassering i forhold til terreng og atkomst.

Større nærings-, kontor- og industribygg stiller ofte krav til store arealer på ett plan og krever dermed flate tomter. Store bygg kan dermed bli vanskelige å innpasse i landskap og terreng.

Hus kan underordne seg landskapet, eller de kan forsterke viktige landskapstrekk. Hytta på Marøya er eksempel på et bygg oppført i stein fra tomte og lagt slik at huset går i ett med landskap og terreng. Befalsforlegningen for Kongens garde på Hovseter ved Oslo er utformet slik at de store pulttakene forsterker stedets topografi. Aukrustsenteret i Alvdal er bevisst formet som en lang, smal bygningskropp som lukker seg mot veien og åpner seg mot kornåkeren og fjellheimen. Den er på folkemunne blitt kaldt «demningen som bommet på elva». Noen bygg har som nevnt en spesiell funksjon eller betydning, for eksempel kirker og fyrtårn, og danner derfor en kontrast til landskapet.

Boligbyggingen

Individuell boligbygging kan lett rasere et område. Byggforsk anbefaler å bevare naturmark ved å samle bebyggelsen. Ett prinsipp kan være å samle bebyggelsen om tun, der terreng med naturlige koller med vegetasjon innbyr til det. Et annet prinsipp kan være å bevare naturmark i belter. Det kan være et prinsipp i sterkt hellende terreng. Husene ligger da parallelt med kotene, og tomtene er smale og dype. Dermed kan man spare belter med vegetasjon i bakhagen. Slik konsentrert utbygging kan gjøre det mulig å legge ledningene i samme grøft under husene og dermed spare større arealer for terrenginngrep.

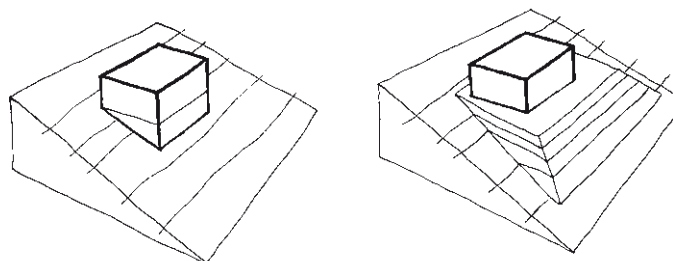
Situasjonsplanen skal beskrive huset i forhold til tomte. Hver enkelt tomt må vurderes nøye, og viktige forhold som sol og utsikt, terreng, vegetasjon, vind, atkomstforhold og forhold til nabohus (hvor har naboen sin uteplass?), avstand til vei og byggegrenser bør registreres på et situasjonskart. Planen bør også vise hvordan tomte skal disponeres: uteplasser, plass for garasje/parkering, eventuelle forstøtningmurer, og liknende. Først når dette er

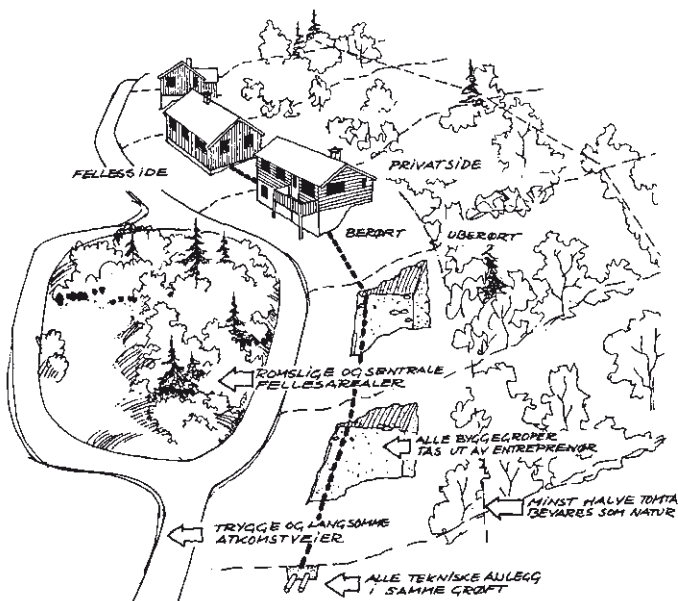
Her blir det slitsomt og dyrt å anlegge hage. Det kan til og med koste husbyggeren en vond rygg å forvandle en haug med sprengstein til en brukbar hage. Kanskje dynamitten er for billig? Kanskje man burde innføre en miljøavgift på den? (Foto: Byggforsk)

Hus med underetasje er ikke noen god løsning på en flat tomt.

På skrå tomter bør man velge hus med underetasje. Ved å tegne inn terrengkotene blir uheldige fyllinger tydelige. Tegning: Andreas Gehe

Koordinert utbygging reduserer terrenginngrepene. Tegning: sivilarkitekt Jens Bjørneboe

avklart, kan vi begynne å vurdere hvilken hustype som passer på tomte. Situasjonsplanen må vise terrengkoter både før og etter utbygging og koter på innvendig golv. Da vil man kunne se om man har valgt riktig hustype, eller om tomte blir spist opp av fyllinger. Tomter med skråning mindre enn 1 : 8 bør bebygges med hus for flatt terreng. Tomter med skråning brattere enn 1 : 8 bør bebygges med hus med underetasje. Tomter som er brattere enn 1 : 5 tillater vanligvis kun ensidig mating fra vei. Tomter med fall mer enn 1 : 3 krever spesiell tilpasning av hustyper for bratt terreng. Småhusområder bør som regel ikke ha tomter med fall på mer enn 1 : 3. Planen må vise atkomst og stigningsforhold på atkomstveien og hvor uteplassen skal være. Uteplassen bør helst ha ettermiddagssol og være uten sjenerende innkikk fra naboer eller fra veien. Trær og annen vegetasjon som man vil bevare, må måles inn og eventuelt skjermes under byggeperioden.

I større boligfelt kan hustypene med fordel være formet over samme lest for å skape helhet i bebyggelsen. Likevel bør hvert enkelt hus tilpasses den spesielle tomtesituasjonen som varianter av en standard hustype. Eneboligene på Stord er et eksempel på større boligfelt planlagt under ett der hvert enkelt hus er tilpasset familiens ønsker og forskjellige tomteforhold.

Felles utearealer i boligområder

Alle større boligfelt bør ha felles uteområder som er opparbeidet med beplantning, og god kvalitet på belegg og møblering. Reguleringsbestemmelsene til byggeområder kan stille krav til utforming, bruk og behandling av ubebygd areal, herunder områder for lek og felles opphold og bevaring av naturmark. Felles utearealer kan med fordel være bevisst formet enten som et tun, slik vi har sett i eksemplet fra Okssval (se side 41), eller som hus langs en gate, slik at husene danner markerte rom. Utformingen må

Fellesarealene i et boligområde bør utformes slik at de danner tydelige rom. På Salmakerløkka i Sandefjord er gata utformet for lek og opphold. Arkitekt: Vera og Øyvind Songe-Møller AS. (Foto: arkitekten)

tåle hardhendt bruk fra både barn, ungdom og voksne. Areal mellom den private boligen og fellesarealet kan med fordel utformes som en halvprivat sone for opphold og lek nær eget hus. Parkering og atkomstforhold må planlegges slik at det blir minst mulig trafikk i boligområdet.

Boligutstillingen «Bo i Nord» i Tromsø er et godt eksempel på hvordan man ved å ta vare på eksisterende vegetasjon har fått hagen gratis i tillegg til fine turveier mellom boligfeltene med bjørk og blåbærlyng.

Større bygg

Casinetto borettslag og Hallagerbakken borettslag (se side 98 og 43) i Oslo er eksempler på større blokkbebyggelse som følger terrenget, og der verdifull vegetasjon er blitt tatt vare på helt inntil husveggen.

Laboratoriebygget til Elf Aquamiljø i Randaberg viser at større næringsbygg med fordel kan legges mykt i terrenget. Her er terrengfallet utnyttet slik at også den bakenforliggende kantinen får glede av utsikten over Byfjorden og Ryfylke.

Nybygget til Justervesenet på Kjeller er et større bygningsvolum delvis lagt inn i bakken. Bygget ligger i et åpent kulturlandskap inntil et gårdsanlegg. Bygningsmassen er trukket tilbake i skråningen slik at den underordner seg kollen og gårdsanlegget. Taket er tekket med gras for ytterligere å underordne seg det åpne landskapsrommet. Denne løsningen er også begrunnet med at sårbare måleinstrumenter er plassert i rom under bakken for dermed å hindre forstyrrende vibrasjoner fra omgivelsene.

Industribygget til Høvik Stål i Hønefoss er et eksempel på at også større industrianlegg kan plasseres og utformes slik at verdifull vegetasjon kan bevares inntil huset. Dermed blir det store bygningsvolumet mindre dominerende. Store vinduspartier skaper god kontakt mellom ute og inne, til glede for dem som jobber der. Trivelige uteare-

På utstillingen «Bo i Nord» i Tromsø har man tatt vare på større arealer med turstier gjennom bjørkeskogen. Det skjærer for vind og vær, og de enkelte boligfeltene oppleves som en samlet bebyggelse atskilt fra andre felt.

Laboratoriebygget til Elf Aquamiljø i Randberg viser at store bygningsvolumer kan legges mykt i terrenget. Arkitekt: Hoem Kloster Schjelderup Tonning sivilarkitekter MNAL

Ved prosjekteringen av industribygget til Høvik Stål i Hønefoss ble det lagt stor vekt på at de ansatte skulle ha glede av den vakre furumoen. Trærne ble bevart helt inntil bygget, og vinduene går fra golv til tak i fabrikkhallen. Arkitekt: Lund & Slaatto Arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

I Egebjerghaven I i Ballerup (Danmark) er bebyggelsen formet slik at boligene har atkomst fra et felles gårdsrom. Fra gårdsrommet er det en port ut mot gata. Fargene på trepanelet er valgt av beboerrepresentanter etter en konkurranse blant skolebarna. Arkitekt: Colom og Gudmand-Høyer, arkitekter MAA

Til høyre: Bebyggelsen langs norskekysten er kjennetegnet av enkle bygningskropper med lite takutstikk. Husene ligger parallelt med fremherskende vindretning og en lukket gavl mot været. Bildet er fra Frøya i Sør-Trøndelag. (Foto: Harald Høyem)

Under til høyre: Nye boliger i Fuglenesdalen i Hammerfest lagt i rekke parallelt med fremherskende vindretning. Arkitekt: Sivilarkitektene Harald Høyem MNAL og Are Rødsjø. (Foto: Are Rødsjø)

Under: Når gjessene flyr i V-formasjon, er det for å spare på kreftene og gi le for hverandre. Illustrasjon fra heftet *Vind og vær*.

aler rundt arbeidsplassen er vel så viktige som de rundt eget hus; det er jo på arbeidsplassen vi oppholder oss hele dagen. Kommunen bør derfor stille krav til opparbeidingen av utearealene i kontor- og industriområder på samme måte som den stiller krav til opparbeiding av felles utearealer i boligområder.

Verdt å huske

- Hus bør tilpasses terrenget, ikke omvendt.
- Situasjonsplanen må vise alle viktige forhold på tomta og forhold mellom hus og tomt/terreng.
- Vegetasjon som skal tas vare på, må måles inn på kartet og eventuelt beskyttes i byggeperioden.
- Kvaliteten på og opparbeidingen av utearealet er like viktig for helhetsinntrykket som selve huset.

VIND OG VÆR

*«Beredt på Vindens vondskap immer vær,
den er Jer stadig med sin Vrede nær.
Og gribe I den fantens Nakke ikke fat.
I bliver immer udi store Kvale sat.»*

(Herman Ascanius, her sitert fra Herje og Høyem 1994)

Hvorfor «gribe Fantens nakke»?

Norge er et langstrakt land med en lang kyststripe, der lavtrykkene står i kø, klare til å kaste seg over hus og land. Det finnes mange eksempler på at den eldre bebyggelsen ligger

lavt i terrenget – man hadde en viss ydmykhet overfor naturkreftene. Nå er vi mest opptatt av sol og utsikt og legger derfor huset så høyt som mulig i terrenget.

Nyttårsorkanen i januar 1992 resulterte i store skader på hus og anlegg. Verst gikk det utover driftsbygninger, naust og garasjer. Det viste seg også at nye hus som ikke hadde tatt hensyn til lokal byggeskikk, ble påført skader:

«Gammel byggeskikk er i stor utstrekning brutt, ved for eksempel å benytte meget store takutstikk, og ved å bygge på mer værutsatte tomter. Begge deler har ført til store skader.»

(Herje og Høyem 1992)

Bedre klimatilpassing av bebyggelse i vindutsatte strøk har som formål å redusere eventuelle skader ved uvær. Samtidig vil man kunne redusere energitapet og slitasjen på bygningen. Endelig vil bedre klimatilpassing kunne bidra til å skape triveligere uterom.

Registrering av klima

For å tilpasse bebyggelsen til vind og vær bør man registrere forholdene på stedet. Nyttårsorkanen i januar 1992 viste at forholdene kan variere sterkt innenfor et lite område. Det viste seg at topografien forandrer vindretningen og kan forsterke kraften i vindkastene betydelig.

Lokalisering av bebyggelsen

Som vi så i avsnittet «Hus i øst og vest» side 28, ligger

Orre friluftsmuseum på Jæren. Bygningen er formet slik at den danner et lunt uterom. Arkitekt: Per Line, sivilarkitekt. (Foto: arkitekten)

Enkel metode for klimavurdering av et byggeprosjekt. En modell med vifte og sagogryn viser hvordan snøen vil legge seg. (Foto: Are Rødsjø)

Når det blåser som verst, snur vi ryggen mot vinden. Dette huset har også snudd ryggen mot vinden, slik at vinden løftes opp over taket. Tegning: sivilarkitekt Are Rødsjø

gårdsbebyggelsen tradisjonelt litt oppe i lia, skjermet for kaldvind i dalbunnen og samtidig nedenfor mer vindutsatte høydedrag. På samme måte bør man ved plassering av ny bebyggelse unngå dalsøkk og forblåste topper. Vindforholdene i et åpent terreng er mer forutsigbare enn i et kupert terreng, der noen områder vil være mer vindutsatte enn andre. Noen områder ligger i le av terrenget, andre områder kan være utsatt for kastevinder eller vindtunneler. Bebyggelsen kan med fordel legges i le av eksisterende vegetasjon, eller man kan skape le rundt bebyggelsen med ny vegetasjon og skjermvegger. Bygninger kan også plasseres slik at de spiller sammen med terrenget for å skape le. Hus kan ligge i le av en terrengformasjon eller graves ned i terrenget som hytta på Marøya (se side 76)

Når gåseflokkene flyr i formasjon, er det for å spare på kreftene: De skaper le for hverandre. På samme måte kan hus med fordel plasseres slik at de skjermer for hverandre. Man bør da ta høyde for at de ytterste husene vil være mer utsatt for vind. Ved å gruppere bebyggelsen i klynger eller rundt et tun kan man samtidig få til lune uterom mellom husene. På Røros ligger husene tett i tett for å «låne» litt varme fra hverandre og slik at snøen legger seg på taket som ekstra isolasjon. Museet på Jæren viser at også en enkeltbygning kan utformes slik at den danner et uterom som ligger i le.

Utforming av bebyggelsen

Når det blåser som verst, knapper vi igjen kåpen, bøyer nakken og snur ryggen mot været. På samme måte bør hus i værharde strøk ligge lavt i terrenget og utformes slik at vinden ikke får tak; huset kan «skyte rygg» mot vinden slik at den ledes opp og over huset.

Det mest vanlige langs kysten er å legge husets lengderetning parallelt med fremherskende vindretning og gavlen mot været slik at vinden møter minst mulig motstand. Værveggen er ofte uten vinduer og kledd med for eksempel stein, som vist på bildet av Jærhuset (se foto side 33). Skuten beskytter huset og leder vinden over taket. Polarbo i Longyearbyen danner en plogform som leder vinden over huset. Huset er kledd i stålplater, som krever lite vedlikehold så sant det ikke utsettes for slag.

For øvrig er den eldre bebyggelsen langs kysten kjennetegnet av enkle huskropper uten overdekkede verandaer o.l. og med lite takutstikk slik at vinden ikke får tak i huset. Vindens farligste effekt er undertrykk eller sug, det vil si at taket løftes av.

Konstruksjoner

Nyttårsorkanen i 1992 avdekket store mangler når det gjaldt forankring og avstiving av hus. Man fant stor svikt i den håndverksmessige utførelsen. I heftet *Vind og vær* oppsummeres erfaringene slik:

«De fleste skadene kunne ha vært unngått om den kunnskapen som er tilgjengelig og de regelverk som gjelder hadde vært brukt. ... Tak var mest utsatt for skader, og årsakene var for dårlige

Hybelhuset i Longyearbyen er formet som en plog som leder vinden over og forbi huset. Arkitekt: Steinsvik Arkitektkontor AS. (Foto: Trude Lund)

Egebjerggård i Ballerup kommune utenfor København er et forsøk på å bygge by i stedet for å bygge rene boligområder. Det er lagt vekt på å skape byrom med butikker og fellesanlegg i første etasje. Portrommet

til venstre fører inn til gårdsrommet i Egebjerggården II (se foto side 82). Arkitekt: Mangor og Nagel AS

forankringer. De var dårlige, ikke fordi det mangler kunnskap om hvordan de skal utføres, men fordi kunnskapene ikke blir brukt på grunn av slurv, likegyldighet og lettvinthet.»

(Herje og Høyem 1994)

For at huset skal motstå vindens oppadrettede kraft eller sug, må man sørge for skikkelig forankring av alle ledd, fra fundament til vegg og tak. For å motstå vindens horisontalkraft – som gjør bygningen skakk – må veggen være avstivet. Vi vil ikke her komme nærmere inn på dette, men vise til blant annet byggedetaljbladene fra Byggforsk, som gir grundige anvisninger på den tekniske utførelsen.

Verdt å huske

- Vis ydmykhet overfor naturkreftene: Legg hus lavt i terrenget.
- Bygninger bør planlegges slik at de skaper lune uterom.
- Kjeden er ikke sterkere enn det svakeste leddet: Vær omhyggelig med utforming, detaljer og materialbruk.

MILJØ OG RESSURSBRUK

Omtanke for naturgrunnlaget omfatter mer enn å ta vare på terreng og vegetasjon. Ressurser må tas var på på alle

plan, fra overordnet planlegging til detaljnivå, og man må benytte tekniske løsninger for energisparing.

Lokalisering av bebyggelse

Tettstedsarealet har vokst sterkt de siste 30 årene. Tromsø har for eksempel hatt en vekst i befolkningen på knappe 100 prosent og en vekst i arealet på vel 550 prosent. Spredt utbygging og økt bilbruk bidrar til at det totale energibruket i Norge ligger svært høyt.

Som omtalt tidligere, har regjeringen vedtatt rikspolitiske retningslinjer for areal- og transportplanlegging som legger større vekt på nærhet mellom boliger, servicetilbud og arbeidsplasser, for å minske transportbehovet og redusere arealbruken. Spredt eneboligbygging langt fra skoler, butikker og arbeidsplasser er en ressurskrevende utbyggingsform som ikke er forenlig med kravene til en bærekraftig utvikling. Slike overordnede veivalg er vel så viktige for den totale ressursbruken som enkelte energisparetiltak på byggsiden.

Den nye bydelen Skarpnäck utenfor Stockholm er et viktig forsøk på å skape den integrerte by med korte avstander mellom hverdagens mange gjøremål (se side 48) Egebjerggård i Ballerup kommune utenfor København er et tilsvarende forsøk på å skape alternativer til den funk-

Ved utbyggingen i Egebjerggård var det like viktig å ta vare på menneskers sosiale liv og velferd som å ta vare på natur og miljø. Så å si alle boliggrupper har eget felleshus. Hver boliggruppe består av ca. 50 boliger.

sjonsdelte by. I tillegg er det her gjennomført en lang rekke tiltak for økologisk forsvarlige løsninger: energisparing, redusert vannforbruk, kildesortering, dyrehold, kompostering og gjenbruk, bruk av sunne materialer og prioritering av gang- og sykkelveier fremfor biltrafikk. NAMIT-prosjektet (1988—1992) undersøkte alternative modeller for en natur- og miljøvennlig utvikling av bebyggelsen i tre norske kommuner. Prosjektet satte opp sju mål for en natur- og miljøvennlig utvikling:

- 1 Minimere energiforbruk og utslipp av global/nasjonal betydning
- 2 Bevare biologiske ressurser – både naturområder og dyrket jord
- 3 Være kostnadsmessig gunstig – blant annet gjennom koordinert utbygging og reduserte driftsutgifter
- 4 Minimere lokal fourensning og støy fra veier og industri/næring
- 5 Gi gode muligheter for friluftsliv og rekreasjon
- 6 Bevare landskap og kulturverdier
- 7 Bidra til å nå velferdsmessige og sosiale mål gjennom god bostandard, minimering av trafikkulykker og bedre organisering av menneskers hverdagsliv (nærhet mellom bolig, service, arbeid)

ger. Bildet viser felleshuset i Egebjergtoften, som vender ut mot Tårnsøen. Alt overflatevann blir samlet i små sjøer, som gir hele området en uvanlig frodig karakter. Arkitekt: Arkitektgruppen i Aarhus KS

Rapporten som oppsummerer prosjektet (Guttu m.fl. 1993), viser for eksempel at i miljøalternativet for Borre kommune kan 80—90 prosent av utbyggingsbehovet skje ved fortetting slik at tettstedsarealet bare øker med 6 prosent frem mot år 2020. Til sammenlikning vil trendalternativet, som er en fremskriving av dagens utviklingstrekk, føre til at tettstedsarealet i Borre vil øke med 55 prosent.

Kretsløphus

På byggesiden vil kravene til en bærekraftig utvikling blant annet bety redusert forbruk av ikke-fornybare ressurser – energi, vann og byggematerialer – gjenbruk av byggematerialer, kildesortering av husholdningsavfall og bruk av sunne byggematerialer. Det vil være nødvendig å se på bygningers ressursbruk gjennom hele bygningens livsløp fra «unntagelsen» til bruk og gjenbruk, gjenvinning eller deponering av avfall. Det er mindre ressurskrevende å bygge en bolig på 150 kvadratmeter med normal god standard enn å investere i kostbart teknisk utstyr for å redusere energiforbruket i en enebolig på 250 kvadratmeter.

Å tenke i kretsløp er det motsatte av bruk og kast. Sjøppel er ressurser på avveie. Vann, energi, luft, materialer – alt inngår i et kretsløp, der ressurser brukes for senere å resirkuleres for å brukes på nytt. Arkitektgruppen GAIA

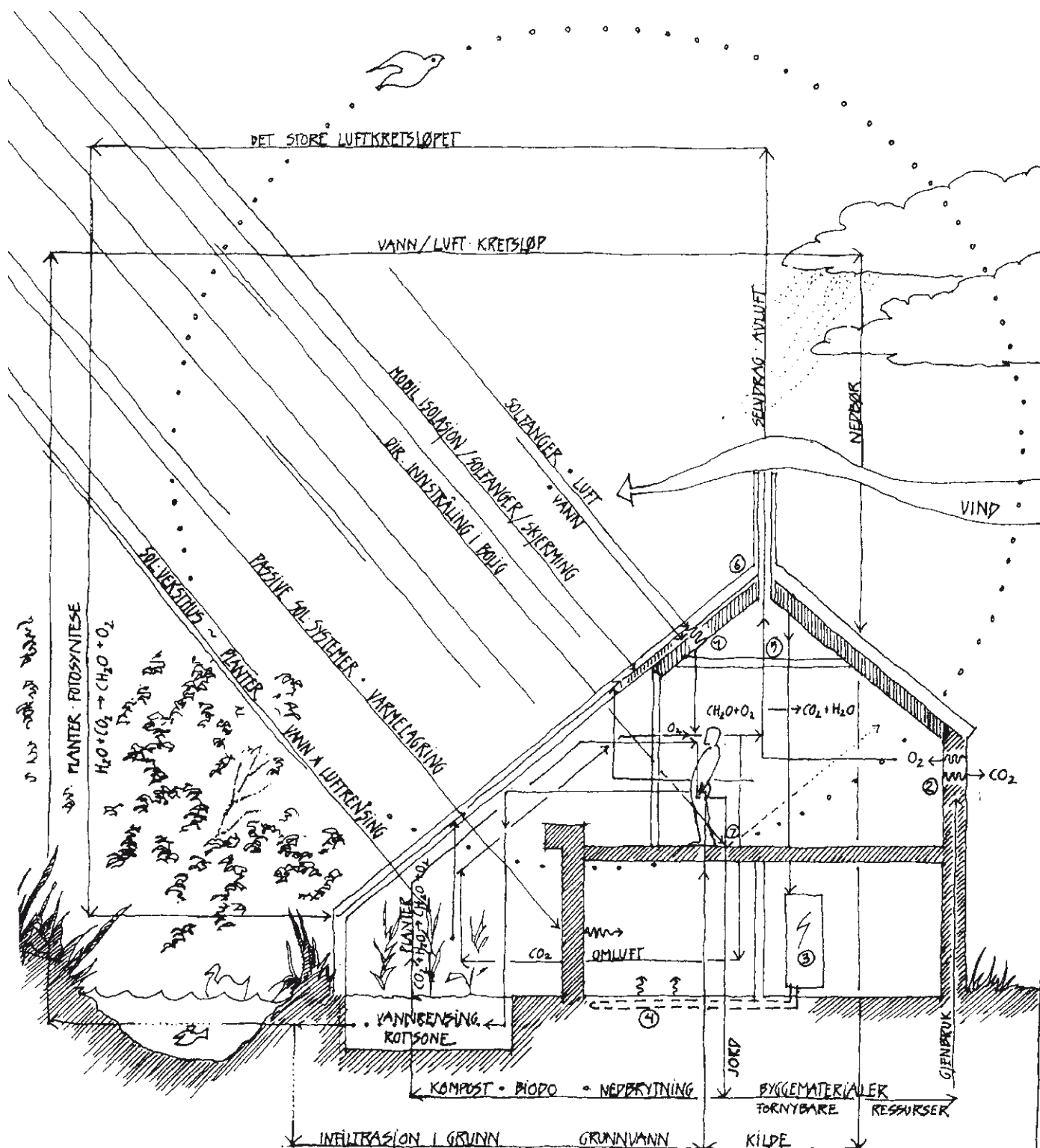
tegning viser kretsløptankegangen for huset i Vestby (se foto side 15).

Bolig Oremyr på Tromøya utenfor Arendal har fått midler gjennom Husbankens ordning med støtte til forsøksbyggeri. Formålet er å videreutvikle kretsløptankegangen ved boligbyggingen når det gjelder materialbruk, energibruk, avløpshåndtering og resirkulering. I dette prosjektet er det i tillegg til vanlige energisparetiltak gjort forsøk med åpne, pustende konstruksjoner – det vil si tak og yttervegger uten dampsperre (plast) – som gjør at huset

«puster». Det skal gi bedre inneklima og sunne hus. Det er også gjort forsøk med bruk av halmballer som ekstra isolasjon. Solfangeranlegget skal sikre varmtvann og romoppvarming. En tung murvegg mellom veksthuset og boligen skal fungere som varmelager.

Miljøklassifisering av bygg

Sunt inneklima og godt arbeidsmiljø er blitt et viktig satsingsområde for eiere og leiere av næringsbygg. GRIP senter for bærekraftig produksjon og forbruk har utarbei-

Prinsipptegning for kretsløphuset Søndre Tveter i Vestby (se foto side 15). Tegning: Rolf Jacobsen, sivilarkitekt, Gaia Lista AS

Eldreboligene i Porsgrunn fikk NBBLs miljøpris i 1996 for sin innsats for å bruke sunne materialer og dermed sikre bedre inneklime. Golvbelegget er linoleum, veggene har malte gipsplater og himlinger malt gips/betong. Alle leilighetene har balansert ventilasjon, og det er tilrettelagt for sentralstøvsuger. Det er lagt stor vekt på å unngå løsninger som kan føre til problemer med støv og fukt. Arkitekt: LHL (Landsforeningen for hjerte- og lungesyke) arkitektkontor. (Foto: arkitekten)

Solfangerpanel på taket sikrer denne eneboligen utenfor Tønsberg varmt vann til oppvarming. Strømførbruket er redusert til 50 prosent av forbruket til en vanlig enebolig. Arkitekt: sivilarkitekt MNAL Kjellaug Sandvik Eggen

det en metode for miljøklassifisering av næringsbygg – en slags karakterbok for miljøltiltak (Økoprofil-utvalget 1996). Metoden er basert på en klassifisering av en rekke forhold knyttet til bygging og bruk, forvaltning, drift og vedlikehold av bygninger, der man tar hensyn til bygningens totale levetid. Ved å vektlegge betydningen av en rekke forhold fordelt på de fire hovedområdene energi, innemiljø, forurensning og utemiljø er det mulig å tegne en økoprofil for bygget. Erfaringen fra en rekke forsøk med miljøklassifisering av bygg viser at 60 prosent av aktuelle tiltak for miljøriktig prosjektering ikke koster mer enn tradisjonelle løsninger. Ytterligere 20 prosent av tiltakene har en relativ kort tilbakebetalingstid: to til fem år. En tilsvarende miljøprofil for boliger er under utarbeiding.

Behov for forsøksbyggeri

Det er behov for å gjøre flere forsøk med økologisk byggeri. Erfaringer fra forsøk er nødvendig for å få til gode

Økobygd Borge er økologisk byggeri for folk flest. Her er det satsset på enkle energisparetiltak og effektiv arealutnyttelse. Kildesortering av husholdningsavfall, rotsoneanlegg for rensing av grått vann fra kjøkken og vask og biologisk toalett er andre viktige tiltak. Arkitekt: Stenseth og Grimsrud Arkitekter AS. (Foto: Bryoni Harris)

løsninger i det alminnelige byggeri og dermed bærekraftige løsninger i et omfang som «monner». Byggeskikkutvalget samarbeider med Husbanken og Norske Boligbyggelags Landsforbund (NBBL) om å utvikle forsøksprosjekter. Erfaringene fra forsøkene vil bli tilgjengelige i egne rapporter. For å få til forsøksbyggeri trengs byggherre med vilje til nytenking og midler til å gjennomføre forsøk. Offentlige finansieringsordninger og støtte fra forskningsmiljøer endres over tid. Vi vil oppfordre kommuner og utbyggere til å undersøke hvilke ordninger som gjelder – og å bruke dem.

Økologisk byggeri for folk flest

For Økobygd Borge, som består av 15 frittliggende eneboliger, var målet å prøve ut overkommelige tiltak for økologisk planlegging uten å fordyre boligene. Eksemplet viser hva som er mulig å få til i større boligfelt der huskjøperne i utgangspunktet ikke er spesielt økologisk bevisste.

Prosjektet har fått støtte fra Norges forskningsråd. Boligene er planlagt over samme lest for å gi rimelige hustyper. Beboerne har kunnet velge tilbyggalternativer og tilpasse husene for egne behov innenfor rammen av en basisbolig. Nedenfor har vi satt opp noen gode råd for økologisk planlegging for folk flest blant annet med utgangspunkt i erfaringene fra Borge.

Økologisk rehabilitering

Etterkrigstiden var preget av en omfattende utbygging. Det er i dag et større behov for vedlikehold og rehabilitering av bygninger og anlegg.

Sverdrups gate 22 i Oslo er et eksempel på økologisk forsvarlig rehabilitering av en bygård der et viktig mål har vært å gjenanvende bygningsmaterialer. Kildesortering av byggematerialer viste seg å være økonomisk lønnsomt. Det er i tillegg gjennomført energisparetiltak blant annet med solfanger på taket for oppvarming av varmtvann. Regnvann samles og brukes i toalettene.

Verdt å huske

- Husk at den overordnede planleggingen og lokaliseringen av bebyggelse er vel så viktig for den totale ressursbruken som enkeltstående energisparetiltak.
- Velg først og fremst enkle tiltak som gunstig plassering av hus, enkle hustyper, effektiv arealutnyttelse, passiv solvarme og ekstra isolasjon.
- Bruk miljøvennlige materialer som tre og tegl.
- Overflatevannet kan ledes til små bekker og sjøer og skape frodige nærmiljøer i stedet for å ledes bort.

VARIASJON OG HELHET

Gode venner bør helst ha noen interesser som de kan være sammen om. Gode venner tar også gjerne en frisk diskusjon om ting de er uenige om. Gode venner respekterer hverandres likheter og forskjelligheter. På samme måte bør hus «som er gode venner», ha noe som binder dem

Eneboligene på Stord er tegnet over fire grunntyper tilpasset hver enkelt tomt. Terrenget er meget kupert. Prosjektet fikk Statens Byggeskikkpris i 1983. Arkitekt: Holmedal og Wåge, sivilarkitekter MNAL

sammen, og noe som gjør at de er forskjellige – slik Vesaas har beskrevet forholdet mellom hus.

Alle vet at det ikke blir musikk ut av en rekke like noter. Det blir heller ingen musikk ut av noter som er strødd tilfeldig utover arket. Musikk består av noter som står i et bevisst forhold til hverandre, gjerne som variasjoner over et tema. På samme måte består et vakkert bygningsmiljø av hus som har et godt samspill med hverandre.

Parallellen mellom musikken og notebildet og arkitekturen er tankevekkende fordi 1) ingen komponist ville komponere et verk med en rekke like noter eller noter strødd utover arket, og 2) sendes dårlig musikk likevel på radioen, finnes det en av-knapp på den. Men det finnes ingen av-knapp på dårlige bygg.

Bebyggelsen i mange byer og tettsteder og i nye eneboligområder er, som vi har sett, ofte kaotiske fordi husbyggerne «komponerer» hvert sitt hus uten tanke for helheten. (Tiltak i eksisterende bebyggelse er drøftet i foregående kapittel. Her vil vi primært drøfte tiltak ved nybygging.)

Samtidig ser vi en tendens til at rekkehusområder og blokkbebyggelse lett blir for monotone, med mange like «noter»: for mange like bygninger med like leilighetstyper. Det ser ut som om vi har vanskeligheter med å finne en balanse mellom variasjon og helhet i utformingen av ny bebyggelse. Vi trenger variasjon slik at vi kan kjenne oss igjen og føle tilhørighet: Her er mitt hus, min leilighet, min butikk. Vi trenger også orden, for å unngå at omgivelsene blir for bråkete. Det enkelte huset kan da bli borte i alt braket.

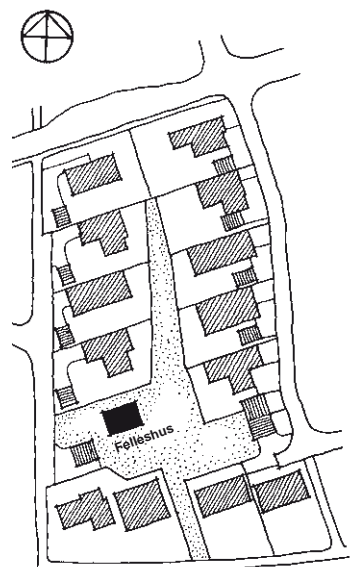
Ser man på eldre bebyggelse, som bebyggelsen i Storgata i Lillehammer, oppleves den som både variert og helhetlig. Bebyggelsen i Lillehammer er variasjoner over temaet hus i to etasjer og saltak. Alle er forskjellige i detalj-utformingen, men de har samme volum, de følger gatelinjen og har lik gesimshøyde. Alle har hatt frihet til å utforme sitt hus, men innenfor et sett med spilleregler. På samme måte oppleves mange sørlandsbyer og gamle gårdstun som både varierte og helhetlige. Tømmerstokkens lengde gav en naturlig begrensning på hva som kunne

Til venstre: Typisk boligfelt som fremstår som visuelt kaotisk fordi husbyggerne bygger hvert sitt hus uten tanke for helheten.

Under: Lundetun i Sandnes er et eksempel på koordinert eneboligbygging som sikrer større helhet og gode fellesarealer. Bebyggelsesplan og overordnede bestemmelser som takvinkel og materialvalg er utarbeidet av beboerne i fellesskap i samarbeid med sivilarkitektene Paal Borsheim og Erik Thesen. Boligene er lagt rundt et felles grøntareal med felleshus/barnehage. For øvrig er husene planlagt og bygd av hver familie i egen regi.

Til høyre: Typisk rekkehusbebyggelse med for mange helt like leiligheter resulterer i ensformig bebyggelse og ensidig befolkningssammensetning.

Under: Her har man fått til mer variasjon ved hjelp av terrengtilpassing, tilbygg i form av inngangspartier og skut på gavlen. Området inneholder både små og store leiligheter, og hver husrekke er komponert for seg. Holtbakken i Skedsmo fikk Statens Byggeskikkpris i 1987. Arkitekt: DIV.A Arkitekter MNAL AS. (Foto: Ulla Westbø)

bygges, samtidig som ethvert hus var nøye planlagt og bygd for sitt spesielle behov.

Et annet eksempel er den tidlige etterkrigsbebyggelsen i Nord-Norge. Husene er svært enkle og nøkterne i utformingen. De er som regel i halvannen eller to etasjer med saltak og en enkel, høyreist bygningskropp. Disse enkle bygningsvolumene gir en sammenheng i bebyggelsen. Variasjonen skapes av den sterke fargesettingen; her brukes både rødt, gult, grønt og blått. Denne variasjonen vil gå tapt dersom for eksempel alle hus ble malt hvite.

Felles spilleregler for småhusområder

For å få til variasjon og helhet i en bebyggelse vil det være nødvendig med et sett med spilleregler som styrer utfor-

mingen av bebyggelsen. «Frihet under ansvar» kan være et nyttig stikkord for å få til dette. Noen av våre mest vellykkede boligbebyggelser fra de senere årene er nettopp bygd og planlagt ut fra et slikt prinsipp. Noen grunnleggende spilleregler ligger fast i valg av bebyggelsesplan og hustyper. Innenfor et slikt fastlagt hovedgrep kan man lage enkeltbygg tilpasset forskjellige tomteforhold og beboernes behov som variasjoner over et tema. Salmakerløkka i Sandefjord (se side 80) og boligbebyggelsen på Stord er eksempler på slik bebyggelse. Områdene er planlagt i nært samarbeid mellom beboerne og arkitekten. Arkitekten har tatt hånd om den overordnede planleggingen med plasseringen av hus og gater i terrenget. Dette var spesielt viktig i det bratte og småkuperte terrenget på Stord. På Stord kunne beboerne velge mellom fire forskjellige hustyper og

Til venstre: Typisk blokkbebyggelse med ensformig fasadeutforming

Under: Blokkene i Casinetto borettslag i Oslo smyer seg rundt en liten kolle med trær inntil husveggen. Fasadeutformingen er ledig og variert fordi leilighetene er forskjellige: noen er på ett plan, mens andre er over to etasjer, noen har karnapp, andre har større veranda. Karnappet springer frem fra fasaden som en liten «rugekasse» der man kan sitte og følge med fuglelivet i trekronene utenfor. Arkitekt: Telje-Torp-Aasen Arkitekter AS

tilpasse den etter eget ønske. Dermed har man ivaretatt hensynet til beboernes individuelle ønsker og behov, samtidig som man har ivaretatt hensynet til helheten – og den nødvendige tilpassingen til terreng og vegetasjon.

Det er vanlig at reguleringsbestemmelser fastsetter krav til bygningers størrelse, volum og høyde. Dette er viktige formingsbestemmelser for å sikre helheten i bebyggelsen, men ikke alltid tilstrekkelig. Material- og fargebruk kan være vel så viktige for helheten. Takmateriale og -farge kan være viktigere enn at alle hus har samme takvinkel. Lovverket gir mulighet for at det i reguleringsbestemmelser kan stilles krav til utvendige farger, herunder farger på tak, og til materialbruk. En samlet fargeplan der beboerne kan velge mellom et begrenset antall farger, kan være et enkelt, men effektivt virkemiddel for å skape større

helhet i eneboligbebyggelsen. Eksempler på hvordan lovverket kan brukes for å styre utformingen av bebyggelse, er omtalt i kapitlet «Verktøy i plan- og bygningsloven» side 134.

Variasjon i blokkbebyggelsen

Når det bygges områder med blokker eller rekkehus med mange like enheter, blir det vanskelig å skape en naturlig variasjon. Det vil være en fordel rent arkitektonisk og av hensyn til bomiljøet å bygge mer varierte leilighetstyper og -størrelser. Da vil man automatisk få en mer variert beboersammensetning og kanskje unngå en del ut- og innflyttinger. Stort gjennomtrekk sliter på bebyggelsen og skaper et dårlig bomiljø. Casinetto borettslag på Skøyen i Oslo består av knapt 300 leiligheter i blokker på tre og fem

Over: Bodøsjøen borettslag i Bodø før rehabilitering; typisk grå og for ensformig bebyggelse fra 1970-årene.

Under: Bodøsjøen borettslag etter rehabilitering, med nye verandaer og en friskere fargesetting. Balkongene har fått en trekantform, som på en elegant måte ivaretar ønsket om størst mulig balkong uten å stjele for mye lys fra leiligheten under. Fargesettingen på gavlene gir variasjon i bebyggelsen. Arkitekt for rehabiliteringen: BOARCH arkitekter AS (Foto: arkitekten)

etasjer. Forskjellige leilighetstyper og -størrelser (to-, tre-, fire- og femromsleiligheter) gir en ledig og variert blokkbebyggelse. Plasseringen av blokkene i forhold til tomt og terreng skaper spennende romfølelse mellom blokkene. Varierende etasjetall og utforming av blokkene i forhold til tomt og terreng bidrar ytterligere til at bebyggelsen oppfattes som variert og spennende.

Mange eldre blokkområder rehabiliteres for tiden blant annet for å skape mer variasjon i bebyggelsen. En enkel måte å skape variasjon i slike blokkområder på er en forsiktig bruk av forskjellige farger eller nye balkonger slik som i eksemplet fra Bodøsjøen borettslag. Erfaringene viser imidlertid at man bør være varsom med virkemiddelbruken.

Variasjon og helhet i næringsområder

Kontor- og industriområder fremstår ofte som visuelt kaotiske områder. Store enkeltbygg er plassert midt på tomte, omgitt av parkeringsplasser og skjemmende utelagring. Rommene mellom husene er utydelige, og bebyggelsen består av hus med forskjellig volum, form og materialer. Eksemplet fra Skøyen i Oslo viser at det er mulig å få til bedre samspill mellom bebyggelsen også i slike områder.

Til høyre: Nye kontorbygg på Skøyen i Oslo formet som variasjoner over temaet hvite, kubiske bygninger med flate tak. Materialbruk og detaljering er forskjellig, men volumer, former og fargebruk binder bebyggelsen sammen. (Foto: Andreas Gehe)

TRADISJON OG FORNYELSE

«Utviklingen av design og formgivning vil alltid skje i spenningsfeltet mellom tradisjon og nye muligheter. Ikke for kopiering, men for inspirasjon.»

(Gro Harlem Brundtland, Aftenposten 5.2.1994)

Møtet mellom nytt og gammelt

Ungdommen har alltid hatt et naturlig behov for å markere et aldri så lite opprør mot foreldregenerasjonen og prøve ut nye tanker og ideer. På samme måte bør nye generasjoner av hus prøve ut nye muligheter for å tilfredsstille nye behov – med behørig respekt for gamle hus. Reisen gjennom tid og sted har vist oss hvordan byggeskikken til alle tider har forandret seg. Det er møtet mellom det kjente og det nye, det nasjonale og det internasjonale, som bringer oss videre.

I etterkrigstiden kan det se ut som fornyelsen i noen tilfeller gikk vel fort. Det er et tankekors at de stedene som har hatt sterk vekst og utvikling i 1960- og 70-årene, er de som er mest slått i stykker. Reaksjonen mot store inngrep og raske forandringer har i de senere årene ført til en lengsel tilbake til det kjente og trygge – den lille stuen i skogen. Det er forståelig at man søker tilflukt i det gamle i en tid med raske forandringer som oppleves som truende, og det bør tas som et alvorlig tegn på at mennesker ikke lenger klarer å henge med i utviklingen. Men svaret finner man neppe ved å kopiere fortidens byggeskikk. God byggeskikk er, som Tore Brantenberg har sagt, en syntese av fortidens erfaringer, nåtidens muligheter og fremtidens forventninger. En gradvis fornyelse der både hus og mennesker kan «følge med», kan skape et miljø der hus *«liker einannens serdrag, blir vakrere sjølve ved ting som det andre har»*. For å få til en nødvendig fornyelse må det også være plass for ny arkitektur som kan bane vei for en ny byggeskikk.

Forankring fryder: Om fredning og bevaring av hus
Gamle hus, så vel som gamle mennesker, bør behandles med respekt og verdighet. Eldre hus representerer vårt bygningsmessige arvesølv, som vi har et spesielt ansvar for å ta vare på. Hus fra før reformasjonen, det vil si fra før

Den nye Volkswagen Beetle avløser den kjente og kjære Bobla. Man kjenner igjen slektskapet, men ser at det er en ny generasjon. (Foto: Møller Skøyen)

Vi har et naturlig behov for å fornye oss. Ny strikkekolleksjon i slekt med gammel striketradisjon fra Øy design i Aust-Agder. (Foto: Norges Husflidslag)

Bruk originaldeler til huset. Tegning: Vegard Hagerup

1537, er automatisk fredet etter lov om kulturminnevern. Restaurering av hus som er fredet, bør gjennomføres i nært samarbeid med fylkeskonservatoren i fylkeskommunen. Bygg og anlegg fra perioden 1537—1900 er i de senere årene blitt registrert i et landsomfattende register, det såkalte SEFRAK-registeret (SEFRAK: sekretariatet for registrering av faste kulturminner).

«Tenk deg at hjemstedet ditt ikke hadde hatt noen synlige og håndfaste minner etter alle generasjoner mennesker som har bodd der før deg. ... En umulig og absurd tanke vil de fleste mene.»

(Miljøverndepartementet 1997)

Likevel hender det stadig at eldre hus blir revet i nattens mulm og mørke, eller at gravhauger blir pløyet opp. Riksantikvaren anslår at mer enn 20 000 hus fra før 1750 ikke er fredet, og vurderer strengere tiltak (Aftenposten 13.11.97). Spesielt i pressområder viser det seg at hus er i faresonen. En undersøkelse fra Nittedal kommune viste at 21 prosent av de verneverdige husene og anleggene som var registrert i SEFRAK-registeret, var forsvunnet i løpet av perioden 1974—1994 (Walhovd 1996, side 20). Kommunen bør sørge for at områder med verneverdig bebyggelse sikres ved regulering til bevaring (se «Verktøy i plan- og bygningsloven» side 134).

Bruk ikke Volvo-deler på en Folkevogn

Restaurering av et gammelt hus krever omtanke og respekt for husets historie. Ved restaurering av hus bør man bruke originaldeler; vi bruker ikke Volvo-deler på en Folkevogn. I områder som er regulert til spesialområde bevaring, kan reguleringsbestemmelsene angi relativt detaljert hva som kan tillates av inngrep. Det finnes en del litteratur om hvordan man kan ta vare på gamle hus (se «Anbefalt litteratur» side 151). Vi vil derfor ikke komme nærmere inn på dette her.

Halvgamle hus er i faresonen

Tiden er en merkelig størrelse. Klærne fra i går gir vi bort til Frelsesarmeen fordi vi er blitt lei dem. Til gjengjeld kjøper vi gjerne nye klær eller går tilbake til Frelsesarmeen for å finne klær fra i forgårs. Med hus kan vi oppleve det samme fenomenet. Mange sveitserhus ble med tiden ødelagt, før vi omsider lærte å sette pris på dem. I dag oppleves den tidlige etterkrigsbebyggelsen som fattigslig og kjedelig. Vi har vanskelig for å se kvalitetene i hus som ikke er riktig gamle. Etterkrigsbebyggelsen blir for tiden rehabilitert og kledd i ny 1990-tallsdrakt. Her bør man trå varsomt og vurdere om ikke viktige kvaliteter og tidstypiske trekk burde tas vare på.

Fornyelse fryder også

Vi har et naturlig behov for å fornye oss, treffe nye mennesker, tenke nye tanker og fornye garderoben. Arne Brimi er kjent for å lage nye, spennende retter med typisk

Over: I områder med verneverdig bebyggelse kreves det ofte at nye bygg skal tilpasse seg den gamle bebyggelsen. Nybygget til Høgskolen i Agder har en hovedform og en material- og fargebruk som spiller på lag med den eldre eksisterende bygningen i bakgrunnen. Det fremskutte partiet og de store vinduspartiene forteller likevel at dette er et nytt hus. De store vinduspartiene gir lys og luft til foajeen innenfor og forteller samtidig noe om skolens ønske om å åpne seg mot byen. Arkitekt: ATEK v/Gunnar Knutsen og Nils Svensson, sivilarkitekter MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Til høyre: Nye byggematerialer, betong, glass og limtre, gir kontrast og spenning til ruinene av den gamle bispeborgen. Arkitekten har sagt det slik: «Bare ved å manifestere nåtiden kan man få fortiden i tale.» Storhamarlåven ved Hamar. Arkitekt: Sivilarkitekt MNAL Sverre Fehn.

norske ingredienser. Norsk striketradisjon er blitt fornyet med mange spennende kreasjoner slik som OL-klærne og de viste modellene fra Øy design i Aust-Agder. Når vi skal kjøpe en ny bil, ønsker vi selvsagt at den skal oppfylle alle våre krav til komfort og sikkerhet; vi kjøper ikke en T-Ford med mindre vi er veteranbilentusiaster. Folkevogna var i mange år en kjær klassiker, men også dens dager er talte. Nå foreligger det imidlertid en ny utgave av den kjente og kjære bobla. Den fremstår helt klart i en ny design – men man kjenner igjen slektskapet med den gamle.

På samme måte stiller vi nye krav til våre hus. Det nytter ikke å lete i gammel byggeskikk når man skal bygge en bensinstasjon. De fleste hus fylles over tid med nytt innhold, de bygges om eller bygges på. Eldre hus får selskap av nye hus der områder fortettes med ny bebyggelse.

Samspill, kontrast, konflikt eller tilpassing

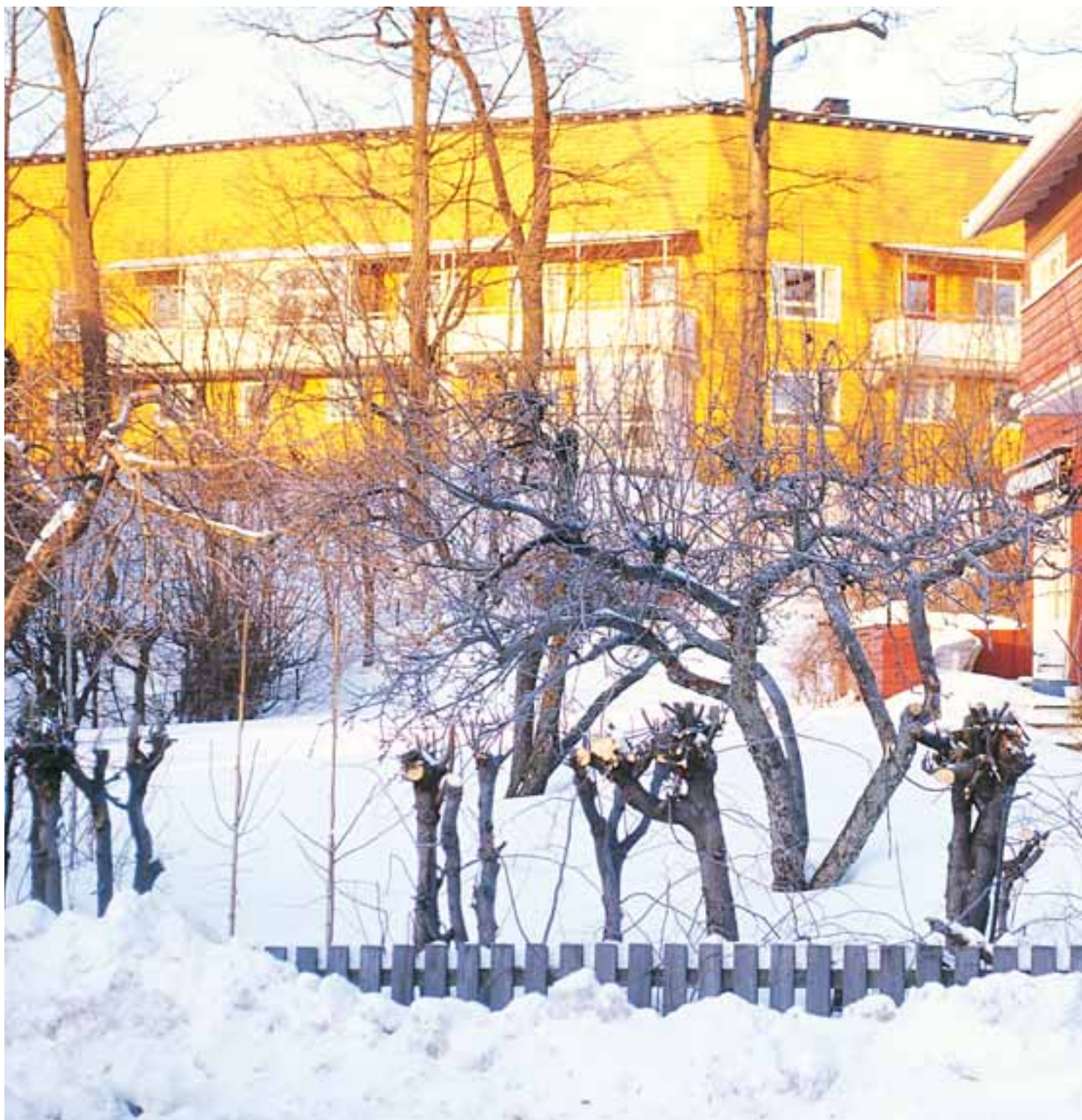
I noen tilfeller er det nødvendig å rive gamle hus for å gi plass for ny bebyggelse. Det nye kan bygge videre på det etablerte bebyggelsesmønsteret, eller det kan bryte med eksisterende mønster og etablere et nytt. Utformingen av hus i seg selv kan i varierende grad bygge på det som er fra før, eller etablere kontraster. Byggeskikkssirkelen (se side 144) opererer med begrepene *samspill*, *kontrast*, *konflikt* og *tilpassing* når man skal bygge nytt i et eksisterende miljø.

Når det skal bygges nytt i bevaringsverdige områder, kreves det ofte at nye hus skal tilpasse seg de gamle. I noen

tilfeller kan det være riktig. Slik tilpassing vil i tilfelle stille store krav til den håndverksmessige utførelsen. Begrepet *tilpassing* antyder at det nye skal underordne seg det som er der fra før. Det kan ofte føre til nostalgisk kopiering av gamle hus, som sjelden blir vellykket fordi håndverkstradisjonene er svekket og arbeidskraften for dyr. Nostalgisk kopiering forflater både gammel og ny byggeskikk. Begrepet *samspill* antyder at man har et samspill mellom likeverdige partnere. Dette begrepet kan i mange tilfeller være et bedre utgangspunkt for vurdering av en byggesak også i et verneverdig strøk. I noen sammenhenger kan det være viktigere at det nye danner en kontrast til det eksisterende for på den måten å skape historisk dybde og spenning i et bygningsmiljø. Kontraster kan fremheve både det nye og det gamle.

Nybygget til Høgskolen i Agder er et eksempel på et godt *samspill* mellom nytt og gammelt. Skolen ligger i kvadraturen i Kristiansand i et verneverdig strøk. Byggeoppgaven ble løst på en elegant måte med auditorier innover i kvartalet og en foajé ut mot gaten. Foajeen er skolens hjerte, med atkomst til alle auditorier.

Blokkbebyggelsen Casinetto borettslag i Oslo skaper en spennende *kontrast* til den eldre villabebyggelsen. Tung blokkbebyggelse i et småhusområde er en vanskelig kombinasjon. Her har det likevel gått bra fordi blokkene har en ledig og variert utforming og etasjetallet er trappet ned til tre etasjer mot villabebyggelsen. Blokkene er godt tilpasset

til terrenget, og den eksisterende vegetasjonen er bevart helt inn til bygningene.

Hus som er i *konflikt* med hverandre, er hus der alt er forskjellig: volum, form, farger, materialbruk. De er ofte et resultat av tilfeldigheter eller manglende omtanke.

Flere eksempler på hvordan hus kan inngå i et fellesskap med andre hus – og også eksempler på hus som er i konflikt med hverandre – er vist i byggeskikksirkelen (se side 144).

Arkitekturen sprenger grenser for ny byggeskikk

For å få til en nødvendig fornyelse må det være plass for en arkitektur som kan sprengre grenser og bane vei for en ny byggeskikk. Funksjonalismen banet vei for en ny boligarkitektur. Kravene til en bærekraftig utvikling vil føre til et behov for fornyelse av byggeskikken.

Sverre Fehn har med Aukrustsenteret i Alvdal (se side 78) vist hvordan tradisjonelle byggematerialer som tre, skifer og stein kan settes sammen til et helhetlig og nyskapende bygg. Samme arkitekt har ved restaureringen av

Over: Ved tilbygg til eldre hus blir det spesielt viktig å balansere mellom tradisjon og fornyelse. Større tilbygg kan med fordel markere seg som noe nytt i kontrast til det gamle. Her et dristig tilbygg til en eldre sveitervilla. Form og fargebruk, ikke minst den gule markisen, skaper dialog og sammenheng, samtidig som materialbruken – glass og hvite fliser – skaper kontrast. Arkitekt for tilbygg: Telje-Torp-Aasen arkitekter AS

Til venstre: De nye boligblokkene i Casinetto borettslag i Oslo har pultak og er kledd i stålplater – en utforming som man skulle tro gikk dårlig sammen med eldre villaer i tre. Likevel oppleves det som om husene snakker samme språk. Man kjenner igjen slektskapet, men ser at det er en ny generasjon. Stålplatenes liggende profil og varme farger spiller fint sammen med villaenes trepanel. Hvitmalte vinduer og karnapper gjentar noe av karakteren i de smårutete vinduene i villaene. Arkitekt: Telje-Torp-Aasen arkitekter AS

blir det spesielt viktig å vurdere hvilke trekk ved det gamle huset som skal videreføres, og hva som skal ha et nytt og selvstendig uttrykk. Større tilbygg kan med fordel markere seg som noe nytt, men må likevel være i dialog med det gamle. Påbygget til Rådhusgata 23 i Oslo (se side 42) og tilbygget til sveitervillaen i Oslo er eksempler som skaper spenning og kontrast til «moderhuset».

Storhamarlåven i Hamar tatt i bruk vår tids byggematerialer, betong, glass og limtre, og skaper dermed kontrast til og fremhever ruinene av den gamle bispeborgen.

Fornyelse: Tilbygg og påbygg

Hvert enkelt hus gjennomgår i løpet av sin levetid mange perioder med fornyelse – ombygginger, tilbygg eller påbygg. Også her står man overfor viktige valg: Hvordan skal nye byggematerialer møte gamle, hvordan skal tilbygget møte det opprinnelige huset? Ved tilbygg og påbygg

HUSET I SEG SELV

Huset skal fylle en rekke praktiske og åndelige behov. Grunnlaget for et vellykket resultat legges i valg av planløsninger, konstruksjoner og materialer i prosjekteringsfasen. Det er summen av alle

disse valgene som gir huset dets karakter. Noen hus oppleves som åpne og vennlige, andre som lukkede og avvisende, noen hus er prangende, noen mer anonyme.

HUSET SKAL FYLLE MANGE BEHOV

Hvem husker ikke barndommens begeistring når vi fikk bygge de mest fantastiske hulene hjemme under sofa-bordet av duker, puter og tepper eller en dristig konstruksjon høyt oppe i et tre? Reirbyggerinstinktet ligger dypt i oss. Likevel er det mange som ikke har mulighet for å bygge sitt eget reir – eget hus – men bruker desto mer tid og krefter på å pusse opp og innrede huset på nytt.

Huset skal fylle både praktiske behov og behovet for identitet, tilhørighet og trygghet. Klærne kan sies å være vår andre hud og huset vår tredje. Det skal beskytte oss mot vær og vind, gi lys og varme og et sted å høre til. Tarjei Vesaas sier i den samme artikkelen som vi siterte fra innledningsvis, noe vesentlig om hva huset betyr for mennesket:

Selv gjort er velgjort. Reirbyggerinstinktet ligger dypt i oss.

Hus kan ha forskjellig karakter. Illustrasjon fra Inger Hagerup: *Lille Persille*, Aschehoug 1974. Tegning: Paul Renè Gauguin

«Kva var føresetnaden for det første huset på jorda? Verlaget, og farlege dyr, først og fremst. Det skrøpelege mennesket måtte berge seg mot frosten og snøen, regnet og stormen og den drepande sola. Dei måtte stenge av for ormar og ville dyr, og for uhyggelege gudar ute i stappmørket, og for den store redsla som dei ikkje visste kva var. Dei måtte ha husvegger kring seg. Gjerne ville mann og kvinne og ha noko å vera to-eine i, på al Jordens vis ... Huset bur i tanken hos menneske lenge før det får jordisk form. Og ikkje minst når det aldri får det. Huset mitt finst ikkje, men endå går eg til og frå det. Huset mitt talar lågmælt med meg. Huset mitt står og syng.»

(Vesaas 1961)

Huset er et resultat av en lang rekke valg med hensyn til planløsning, konstruksjoner, tekniske løsninger og materialer. Tidligere hadde vi bare noen få bygningsmaterialer: tre, stein og torv. I dag har vi 50 000 forskjellige byggematerialer å velge mellom. Faren for å velge uholdbare løsninger er tilsvarende større; tallet på byggskader forteller sin dystre historie om dette.

HUSETS KARAKTER

Summen av alle disse valgene blir til sammen det som gir huset sin karakter eller egenart. Karakteren kan tolkes som et uttrykk for tid og sted. Samtidig har hus forskjellig uttrykk, eller karakter, som ikke har noe å gjøre med hvor eller når huset er bygd. Hus gjør inntrykk på oss og påvirker oss fordi de vekker forskjellige følelser i oss. Hus som ligger høyt og fritt, opplever vi som dominerende og stolte fordi vi selv føler oss stolte når vi har besteg et fjell. En hvit, kubisk bygning oppleves som et kjølig og distansert bygg, mens et lite, «lubbent» laftehus med gras på taket oppleves som et koselig hus, et hus til «å klappe på», fordi forskjellige materialer og former påvirker oss på forskjellig måte: Tre oppleves som et varmt materiale, stål som et kaldt materiale. Summen av volum, former, farger og materialbruk er det som gir hus forskjellig karakter.

Sommerhus på stranden i Danmark. Husene er ordnet på linje, og med samme mellomrom. De har samme volum, men forskjellig form. Postkort fra Danmark

Det er dette samspillet som gjør at hus kan virke tunge eller lette, åpne eller lukkede, klassisk elegante, eller som Vesaas sa, «som eit hogg av uvøren tanke», innbydende eller avvisende, prangende eller anonyme, kjedelige eller til og med aggressive slik huset «Kom aldri tilbake». Oslo tinghus (se side 105) har som et svar på husets funksjon og innhold en mer lukket og formell karakter. Iglebæk bilanlegg (se side 15) skal derimot lokke potensielle bilkjøpere innenfor og får dermed et åpent og mer innbydende uttrykk.

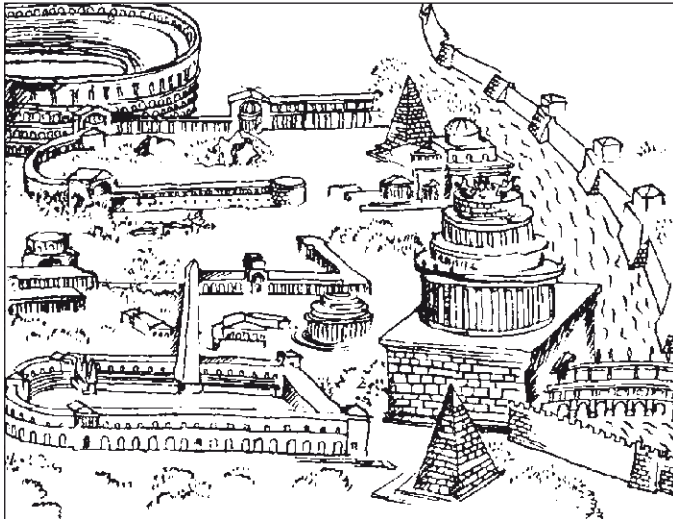
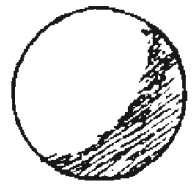
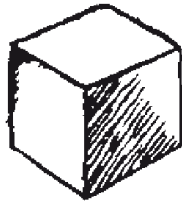
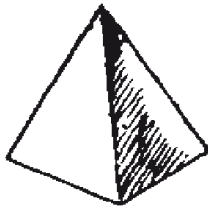
Valgmulighetene når man skal komponere et hus, er nærmest uendelige. Her, som i så mange andre sammenhenger, er begrensningens kunst kanskje den vanskeligste. På den andre siden er det et vel så stort problem at mange hus, ikke minst store nærings- og industribygg, er satt opp uten tanke for hva som skal være husets karakter.

En byggeprosess med mange aktører krever dialog og godt samarbeid på tvers av fagskiller for å få frem «en sunn og velskapt baby».

HUSETS SKIKKELSE: VOLUM, FORM OG PROPORSJONER

Bygningens skikkelse eller «gestalt» er et uttrykk for hvordan bygningsmassen – eller bygningens volum – er utformet. Bygninger kan beskrives som en organisasjon av volumer: kuber eller rektangulære volumer, kjegler, pyramider, kuler og sylindere. Som regel er bygninger sammensatt av flere volumer og varianter av de rent geometriske volumene. Funksjonalistene var spesielt opptatt av å skape bygg som fremstår som rene, klare volumer. Den franske arkitekten le Corbusier har sagt at «Arkitektur er volumenes spill i lyset». Noen volumer ble forbeholdt spesielle byggeoppgaver – for eksempel forbinder vi gjerne kuppelen med kirkebygget.

Bygningens volumer, form og proporsjoner har en stor betydning for vår opplevelse av den. Vi måler huset ut fra våre egne kroppsmål, noe de gamle betegnelsene tommer

«Arkitektur er volumenes spill i lyset.» Tegning: Le Corbusier, i *Towards a new architecture*

Taubanesentralen i Longyearbyen står som en installasjon – et vilt og uvørent dyr – i det nakne landskapet på Svalbard.

(bredden på tommelen), fot, alen (lengden fra fingertupp til albue) og favn (det man kan favne) er konkrete uttrykk for. Vi bor i husene og vandrer mellom dem. Store hus kan gjøre oss små og kan virke truende; dette visste makthaverne, det være seg konge, kirke eller statsmakt, å utnytte bevisst. Hus som ligger høyt i terrenget med mange trapper opp til en stor og staselig dør, gjerne med ekstra høytstående dørhåndtak, får oss til å føle oss små og ubetydelige. Det har i mange samfunn vært klare regler for bygningenes dimensjoner, i første rekke høyden. Private bygninger skulle ikke rage like høyt som kirke og rådhus. Dimensjonen skulle gjenspeile bygningens betydning i samfunnet.

Det har stor betydning for helheten i et bygningsmiljø at bygningenes volumer, form og proporsjoner er avstemt i forhold til hverandre. Problemet i mange byer og tettsteder er at nye og større bygningsvolumer sprenger målestokken på stedet.

Mange kjøpesentre har et stort volum og så store golvarealer at vi føler oss fremmede og fortapte. Det kan være vanskelig å orientere seg i kjøpesenterets mange «gater» stappfulle av varer, vimpler og reklamer – og det kan bli langt å gå. Områdene rundt kjøpesentrene og nærings- og industriområder består ofte av store bygg tilsynelatende strødd utover i et åpent og utflytende landskap. Dimensjonene på både bygg og utearealer, reklamer og skilt er så overveldende at det er vanskelig å orientere seg til fots. Det er bilisten i 90 kilometer i timen som er målestokken for

dimensjoneringen. I slike omgivelser kan enslige fotgjengere lett bli som bortkomne biller på bar bakke.

Byggeoppgaver som krever store bygningsvolumer, kan løses på forskjellige måter. Store volumer kan brytes opp i flere mindre bygningsvolumer, som kjøpesenteret på Bærum Verk (se side 16). Bygninger kan legges inn i terrenget og vegetasjon slik det er vist i eksemplene på side 81.

Store bygg kan også utformes bevisst som store skulpturer, som kan danne kontrast til og berike omgivelsene fordi de er store eller betydningsfulle anlegg. Vikingskipet i Hamar er et eksempel på en stor bygning som har blitt et viktig kjennemerke for stedet. Flere store nye kraftvarmeverk i Danmark er bevisst formet som mektige skulpturer i et åpent landskap.

Taubanesentralen i Longyearbyen står som et monument over gruvesamfunnet i Arktis. Den er en rent praktisk installasjon formet uten tanke for stygt eller pent. Den ligger som en kjempeinstallasjon – et vilt og uvørent dyr – og utgjør hjertet i driften av gruvesamfunnet. Her samles alle taubanene med sin dyrebare last av kull for sortering og videre transport. «Dyret» ble vekket til live for en stakket stund i filmen «Orions belte». Noen ønsker å rive, andre vil bevare den som et symbol på gruvesamfunnets hjørnesteinsbedrift. Dets videre skjebne er uvisst – kanskje den en dag kan vekkes til live igjen?

Vi beundrer kvaliteten i fabrikkbygninger fra industrialismens barndom, men finner sjelden noe å glede oss over i nye industrianlegg. De planlegges ofte som standardhal-

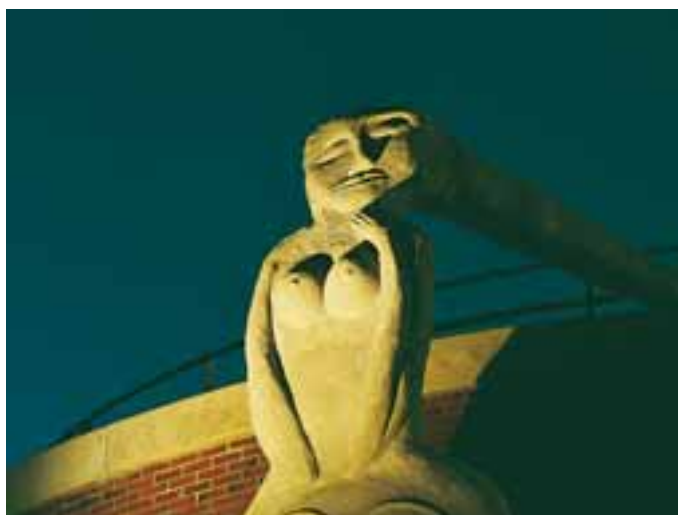
Det store bygningsvolumet ligger som en skulptur i et åpent landskap. Avfallsvarmeanlegg i Høje Tåstrup i Danmark. Arkitekt: Gottlieb og Paludan AS, arkitekter MAA. (Foto: Jens Frederiksen)

Den store industrihallen er oppført i stål utmurt med tegl – en materialbruk som finnes i mange eldre industribygg. Hallen rommer et varmforsinkingsanlegg for Alfred Andersens mek. verksted i Larvik, som produserer store stålkonstruksjoner. Den store saltaksformen er gunstig rent ventilasjonsteknisk for å lede bort giftig damp og varme. Arkitekt: Lund & Slaatto Arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

Under: Renseanlegget i Skien har fått en ny og mykere dimensjon med fem gallionsfigurer utført i betong av kunstneren Marit Benthe Norheim. (Foto: Tom Riis)

ler uten medvirkning av arkitekter. Varmforsinkingsanlegget til Alfred Andersen mek. verksted og støperi i Larvik viderefører en lang tradisjon med fabrikkbygg i tegl og stål.

Unions renseanlegg i Skien er et eksempel på hvordan et stort teknisk anlegg har fått en ny og mykere dimensjon med en kunstnerisk utsmykning.

Form og proporsjoner

Et vakkert bygningsmiljø består av hus som står i et bestemt forhold til hverandre. En bygning består av enkeltelementer – golv, vegger og tak – som står i et bevisst forhold til hverandre.

Saltaket og gavlen er så forankret i vår bevissthet at den klassiske barnetegningen av et hus først og fremst viser gavlen som motiv og en relativt smal huskropp. Den brede gavlen som vi kjenner fra Alpehuset, er derimot en fremmed fugl på våre kanter.

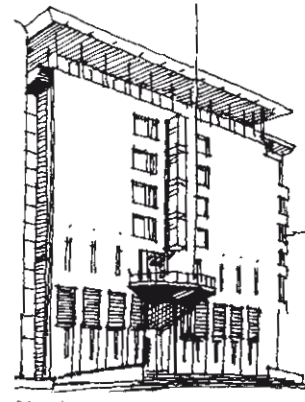
Noen hus har en høyreist karakter: liten grunnflate i forhold til høyden. Kirketårnet er det mest dramatiske eksemplet – det vokser seg (nesten) inn i himmelen og samler mennesker og hus under sine beskyttende vinger. Gjenreisningshuset har som regel en relativt liten, kvadratisk grunnflate og er ofte i to etasjer; slik fikk man mye hus for pengene i en tid med knapphet på alt. Mange gårdstun er preget av store og staselige våningshus i to etasjer, og enda mer stolte og høyreiste loft. Nyere ferdighus har ofte en mer langstrakt karakter med slake valmtak og store verandaer og vil derfor ikke passe på et gårdstun med eldre og mer høyreiste hus.

Veggen består av åpninger, dører og vinduer, som sammen med lukkede veggpartier danner en komposisjon. En fasade kan være komponert som et rolig stykke musikk, der de samme vindusformater gjentas med samme avstand. En fasade kan også ha en mer sammensatt rytme, der vinduer av forskjellige størrelser og formater er plassert i veggflaten. En studie av bygningsfasader vil ofte avsløre at bygninger som vi opplever som vakre og harmoniske eller spennende, har klare regler for forholdet mellom høyde og bredde og for hvordan åpningene er plassert.

Symmetri er et klassisk virkemiddel for å skape en bygning som uttrykker ro. Oslo tinghus er et typisk eksempel på en offentlig bygning man har ønsket skal formidle et inntrykk av stabilitet, makt og verdighet.

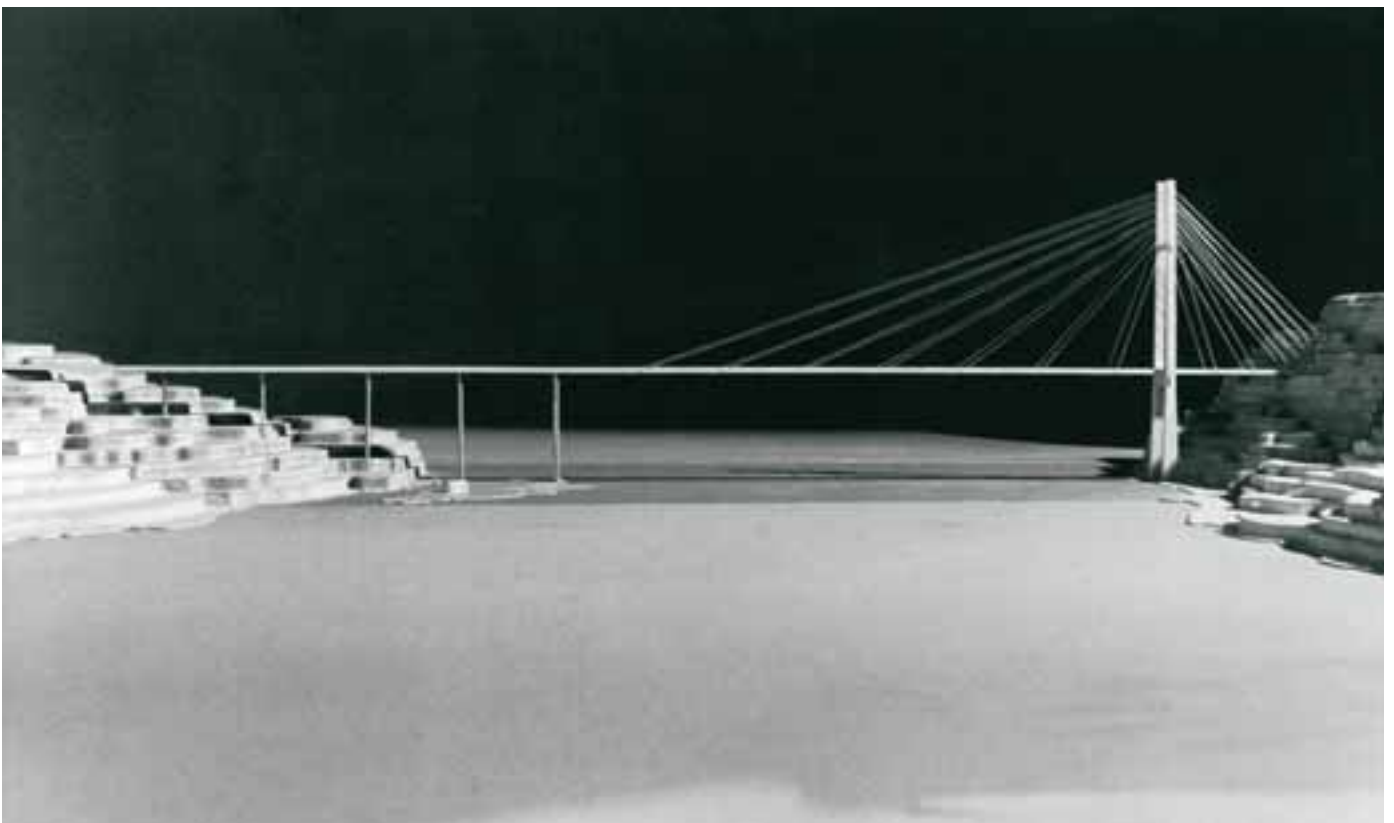
Symmetri er en statisk form for balanse. Balanse kan også oppnås ved en asymmetrisk komposisjon. Den nye bruene ved Brevik er et eksempel på en konstruksjon der det oppstår en annen og mer spennende form for balanse. Veibanen er holdt oppe av stålstag festet til betongmasten på den ene siden og bropilarer i betong på den andre siden.

Enkelte proporsjoner ble oppfattet som spesielt harmoniske. Det såkalte gylne snitt finner vi igjen i viktige mål av menneskekroppen og er i perioder, spesielt i renesansens og senere av den franske arkitekten Le Corbusier, benyttet som ideal for proporsjonering av bygninger.

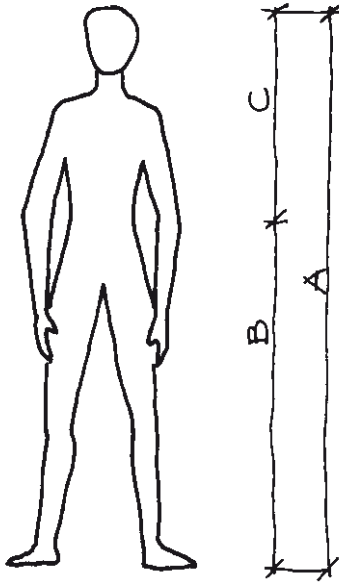
Symmetri er en form for balanse. Tinghuset i Oslo har en streng symmetrisk fasadeoppbygning med et sentralt midtparti som rommer inngang og vestibyle. Oppover i etasjene ligger rettssaler, slik at fasaden har en relativt lukket karakter. På denne måten reflekterer husets utforming dets innhold: Rettssaker er alvorlige foreteelser som krever skjerming og konsentrasjon. Arkitekt: Østgaard Arkitekter AS. Tegning: Bjørn Christensen, i *Estetikk i plan- og byggesaker*

Til venstre: Saltaket og gavlen er sterkt forankret i vår bevissthet. Her en ny villa med smal og høy-reist bygningskropp som ligger på tvers av terrengfallet. Enebolig på Frøen i Oslo. Arkitekt: 4B Arkitekter AS v/Henrik Poppe, sivilarkitekt MNAL. (Foto: Andreas Gehe)

Her er det også balanse. Den asymmetriske brukonstruksjonen forsterker den asymmetriske landskapsprofilen og skaper en spennende balanse, i motsetning til symmetriens mer statiske balanse. Bruen er formet som en skråstagbru med et H-formet tårn inn mot åsen mot nord. Mot den slake skråningen mot sør går bruene over en lang viadukt i

fem spenn båret av betongskiver. Materialenes forskjellige egenskaper spiller opp mot hverandre: betongens evne til å motstå trykk og stålets evne til å tåle strekk. Brevikbrua. Arkitekt: Lund & Slaatto Arkitekter AS. Modellfoto: fra *Byggekunst* 5/94.

Det gyldne snitt finner vi igjen i kroppens mål: $A : B$ som $B : C$.

Det blå vinduet har formater som tilsvarer det gyldne snitt. Enebolig på Kråkenes i Bergen fra 1935. Huset er et interessant eksempel på nytolkning av Vestlandets byggetradisjon – huset nærmest vokser ut av terrenget og tåler en støyt, det har frodighet og god bakkekontakt. Arkitekt: Sivilarkitekt Frederik Konow-Lund. (Foto: Ingolf Westbø)

Hus skal løse praktiske behov og være en trivelig ramme rundt vår hverdag. Fra spisestuen i denne boligen er det store tofløyede dører inn til oppholdsstuen og hallen. Kjøkkenseksjonen er visuelt atskilt med søyler og et lite repos. Det gir et spennende romforløp og muligheter for fleksibel bruk av rommene. Bofellesskapet Emmas have i Oslo. Arkitekt og beboere: Lene Frank og Gry Hovland, sivilarkitekter MNAL. (Foto: Jiri Havran)

HUSETS INNHOLD

Et bygg skal først og fremst løse et helt konkret plassbehov. Romprogrammet beskriver hvilke funksjoner huset skal løse og rommenes størrelse og deres plassering i forhold til hverandre. Romprogrammet gir en slags «oppskrift» på husets planløsning. God byggeskikk er hus som er hensiktsmessige fordi de er egnet til den bruken de er planlagt for.

Bygninger skal også fylle en rekke andre behov enn de rent praktiske. Rommene skal ha plass til nødvendige funksjoner, men bør ha mer å by på: et vakkert lysinnfall, et spennende romforløp, en titt fra ett rom inn i et annet rom, rom som åpner seg, og rom som lukker seg. Ikke minst er forholdet mellom inne og ute viktig. Bygningens form bør reflektere bygningens innhold. Vi har gjerne mer eller mindre klare drømmer og forestillinger om huset. Det skal uttrykke noe viktig for husbyggeren som person. Ferdighusfirmaene, så vel som alle andre selgere av varer og tjenester, selger like mye en livsstil som en bolig.

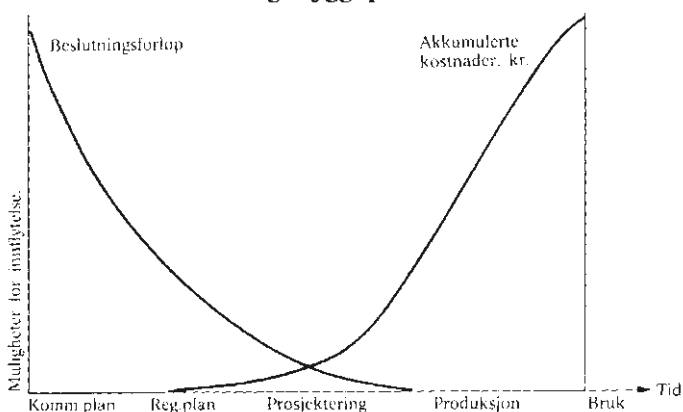
God planlegging lønner seg

Funksjonalistene introduserte nøyaktige studier av funksjoner som grunnlag for å få til hensiktsmessige planløsninger av bygg. «Form follows function» – formen følger funksjonen – var slagordet. Det ble utarbeidet oppslagsverk, som Neufert *Bauentwurflehre*, der man kunne slå opp mål på alt fra lastebiler til barkrakker og barnesenger. Byggedetaljbladene fra Byggforsk er en videreføring av denne tradisjonen. Her finnes gode råd og eksempler på alt fra planløsninger, materialbruk og konstruksjoner til detaljer.

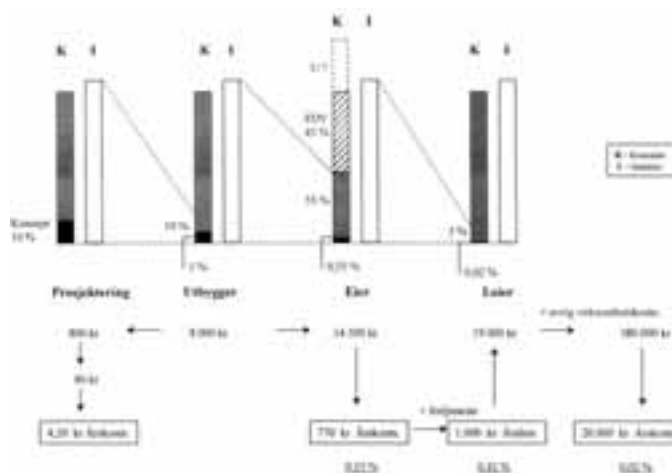
Grunnlaget for et vellykket prosjekt legges i prosjekteringsfasen og i valg av konstruksjoner, planløsninger, materialer osv. God planlegging forutsetter at man tar seg god tid, og at man bruker kvalifiserte fagfolk. Muligheten for å påvirke prosjektet er størst tidlig i planprosessen. Forskningsprosjektet «Bedre boliger billigere» (1984–1988) viste at god planlegging gir bedre og rimeligere byggeprosjekter. Det koster lite å flytte veggen på tegningen, det koster atskillig mer å flytte på en ferdig vegg. Mange feilgrep, for eksempel en gal orientering av huset i forhold til sol eller utsikt, lar seg aldri rette opp. En god planleggingsprosess forutsetter at man engasjerer kvalifiserte planleggere, arkitekter og ingeniører og eventuelt andre konsulenter.

Professor Svein Bjørberg har vist at det betyr lite om man bruker 10 prosent av prosjekteringskostnadene til konseptutvikling når det totale regnskapet skal gjøres opp for bruker av bygget (se figuren til høyre). Dersom man ikke investerer i skikkelig planlegging, vil utgiftene til forvaltning, drift, vedlikehold og utvikling utgjøre en enda større andel av de årlige kostnadene enn det som fremgår av tabellen. Det er derfor et tankekors at den tiden som avsettes til planleggingen av et bygg, ifølge de prosjekterende – arkitekter og ingeniører – stadig blir kortere.

Plan- og byggeprosessen

God planlegging gir rimeligere byggeprosjekter. Figuren viser at muligheter for innflytelse er størst og akkumulerte kostnader minst tidlig i planleggingen. Illustrasjon fra 3B-prosjektet «Bedre Boliger Billigere» – et utviklingsprogram for norsk boligbygging 1984–1988

Professor Svein Bjørberg har vist at en økning av investeringsutgifter til planlegging og konseptutvikling på 10 prosent betyr lite ved planlegging av næringsbygg når det totale regnskapet skal gjøres opp for eier/leier. For et kontorbygg utgjør dette ca. 0,02 prosent av de totale virksomhetskostnadene. For eier av bygget betyr disse kostnadene ca. 0,55 prosent av levetidskostnadene, dvs. nåverdien av investeringen pluss de neddiskonterte forvaltnings, drifts- og vedlikeholdskostnadene sett over 60 år med kalkylerente 5 prosent. Det er klart ut av dette, at kompetent flerfaglig konseptutvikling kan gi stor påvirkning på totaløkonomien uten at denne konseptkostnaden er særlig stor.

Boligplanlegging

Det er ikke mulig her å gå inn på forskjellige typer byggeoppgaver og deres praktiske løsninger. For å illustrere god og dårlig planlegging vil vi trekke frem eksempler fra boligplanleggingen. Vi har alle gjort våre egne erfaringer med det å bo. Dessuten er det gjort omfattende studier av boligens funksjoner og planløsninger. Det finnes mye nyttig kunnskap formidlet blant annet gjennom Byggforsk og Husbanken.

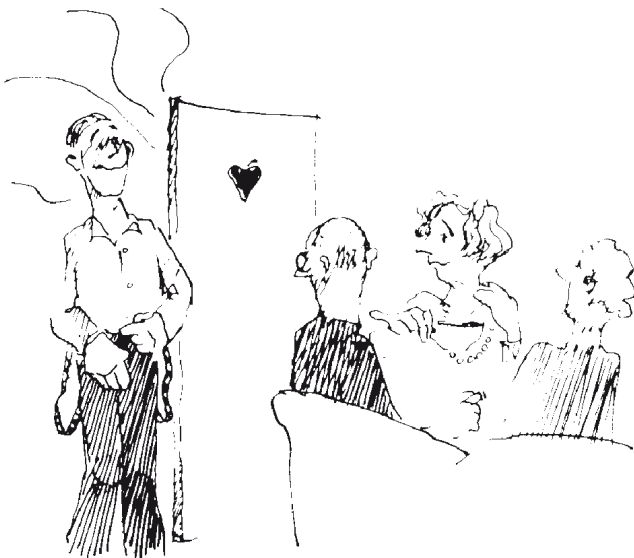
På tross av dette ser det ut som denne kunnskapen ikke i tilstrekkelig grad blir tatt i bruk. Husbanken har i sin rapport *Bygg bedre sentrumsboliger* dokumentert omfattende mangler og dårlige løsninger i planleggingen av nye

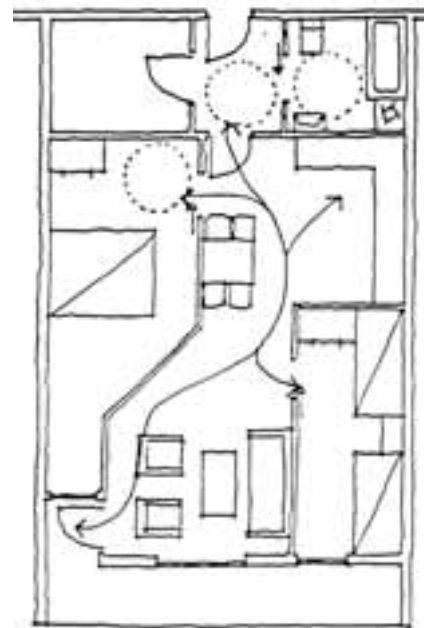
Enebolig i to etasjer og kjeller med en grunnflate på ca. 120 kvadratmeter beregnet areal. Planløsningen er fleksibel, og arealene er utnyttet effektivt. Rommene har en størrelse som gjør dem brukbare til flere formål. Den stiplede streken viser mulighet for å innrede soverom i

første etasje. Boligen er tilgjengelig for bevegelsehemmede, og kunne med noe bearbeiding (større bad) fått livsløpsstandard. Fra *God Bolig*, Husbanken

Den eneste atkomsten fra et bad eller WC skal ikke gå gjennom stuen. Tegning fra *God bolig*, Husbanken

Eksempel på dårlig planløsning. Den oppfyller imidlertid Husbankens krav til livsløpsstandard, til tross for en rekke svakheter:

- ensidig orientering
- liten fasadebredde
- langsmale rom
- vanskelig å møblere
- «mørkt» kjøkken
- «mørkt» soverom
- spiseplass i «gangen»
- for liten stue
- ingen garderobe
- for smal balkong

byboliger: mangel på gode utearealer, trafikkfare, støy- og forurensningsplager, stor tetthet, dårlige planløsninger og dårlige lys- og solforhold i leilighetene.

Det offentlige har et spesielt ansvar for å sikre kvaliteten på boliger som bygges av tredjeperson for salg til private. Her har den som kjøper boligen, liten eller ingen innflytelse på utformingen av boligen. Husbanken innførte i 1992 en minstestandard for nye boliger for å sikre forbrukerne en rimelig kvalitet.

De fleste eneboligbyggere bygger bare én gang, og har derfor små forutsetninger for å lese en hustegning og vurdere en planløsning. Det kan derfor være lønnsomt å søke råd og veiledning hos arkitekter eller i informasjonsmateriell utgitt av blant annet Husbanken. Dårlige planløsninger

kan fort resultere i sløsing med kostbare kvadratmeter eller boliger som er upraktiske. Dessuten overlever huset som regel sine eiere. Boliger med dårlig planløsning og dårlig kvalitet kan generelt resultere i lavere omsetningsverdi. Kommunen bør se til at krav til uterarealer i plan- og bygningsloven § 69 og krav til boligens brukbarhet § 74.1 og i byggeforskriftene faktisk blir oppfylt. Rapporten fra Husbanken viser at slike forhold ikke blir tillagt så stor vekt som mer tekniske krav til brannsikring, ventilasjon o.l.

HUSETS OPPBYGNING

Husets grunnleggende byggelementer er golv, vegger og tak. Golvet beskriver forholdet til bakken. Vegger og tak avgrensner rommet mellom ute og inne og gir ly for vind og

vær. Veggen reiser seg opp, strekker seg ut, forbinder golvet med taket, og kan danne opplegg for takkonstruksjon. Taket danner husets silhuett mot himmelen.

Golvet: Husets fundament

Golvet skal først og fremst være trygt og godt å gå på. Det skal isolere mot fukt og kulde fra grunnen. Golvet fremtrer i fasaden som en sokkel og et fundament for veggen. Hus bør planlegges slik at det er god kontakt mellom ute og inne. Hus som er tilpasset et kupert terreng, kan få golvplan i flere nivåer og dermed muligheter for et rikere romforløp. Ulempen med nivåsprang inne kan være dårligere tilgjengelighet for bevegelseshemmede. En grunnmur murt opp med eller forblendet med naturstein kan visuelt sett gi bedre bakkekontakt enn en grunnmur i betong. Nye eneboliger med underetasje får gjerne et skarpt skille mellom en murt – ofte hvitmalt – sokkel og bindingsverk med trepanel i første etasje. På Skårsetlia (se side..) er panelet ført ned til bakken slik at huset igjen fremstår som et helt hus som står godt i terrenget.

Veggen: Huset reiser seg

Veggen er husets værhud. Fasaden er husets ansikt utad og tilhører det offentlige rommet. Husets indre tilhører eieren. Derfor representerer ethvert hus et møte mellom det private og det offentlige, og dette møtet skjer i husveggen. Huset skal fylle individuelle behov samtidig som det inngår i en sammenheng med andre hus.

Ytterveggen kan være den bærende konstruksjonen med opplegg for takkonstruksjonen, slik som den laftede veggen eller den bærende ytterveggen i tegl. Veggen kan også være som en hud utenpå eller helt fri av den bærende konstruksjonen, slik som i grindkonstruksjonen eller moderne hus med bærende søyler og dekker. Dermed er den bærende konstruksjonen beskyttet mot vind og vær.

Veggen har forskjellig karakter avhengig av om den er bærende eller ikke-bærende, og av material- og fargebruk. En massiv bærende murvegg i en bygård oppleves som tung, mens en utenpåhengt fasade i stål og glass oppleves som lett. En utenpåliggende kledning vil skjule husets konstruksjon slik at det fremstår som en kasse. Veggen kan også synliggjøre konstruksjonen, slik som i eneboligen på Lysaker eller som i forretningscenteret i Nannestad (side 60). Her forteller veggen hva som bærer, og hva som ligger som utfyllende ikke-bærende elementer: brystninger, vinduer og lukkede veggflater. Veggen kan også bestå av forskjellige materialer, for eksempel tre og mur som i studentboligene i Gjøvik, eller tegl og betong som i Nannestad-eksemplet. Forskjellige materialer spiller opp mot hverandre. De kan tydeliggjøre konstruksjonen eller rett og slett gi liv og rytme til en fasade.

Veggen består av lukkede veggflater og åpninger for vinduer og dører. Forholdet mellom åpninger og lukkede flater kan varieres og gi bygningen forskjellig karakter.

Kledning med tre og tegl skaper liv og kontraster i fasaden og gir sammen med vinduspartiet en fin nytolkning av det typiske småhuset. Studentboliger i Gjøvik. Arkitekt: JAF arkitektkontor AS v/sivilarkitekt MNAL Jan Arne Frydenlund. (Foto: arkitekten)

Veggen synliggjør konstruksjonen, slik at vinduer og veggflater ligger som utfyllende elementer. Enebolig på Lysaker i Oslo. Arkitekt: Lund & Slaatto Arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

Ibsenkvartalet i Oslo. Mot passasjen har fasaden en lukket karakter med teglkledning og vinduer som ligger som huller i veggen. De dype vindusni-sjene understreker tyngden. Huset åpner seg mot torget med en fasade i glass og stål. Arkitekt: Gunnarsjaa + Kolstad AS Ark. MNAL. (Foto: Jiri Havran)

Inngangen må være lett å finne, det er her vi tar imot våre gjester. Inngangsparti fra telehuset i Lærdal fra 1840

Ludvig hilser velkommen til Aukrustsenteret i Alvdal. Arkitekt: Sivilarkitekt MNAL Sverre Fehn. (Foto: Joakim Dahl)

Inngangspartiet bør formes som en halvprivat sone der man kan sitte og følge med i hvem som kommer og går. Stadionparken i Bodø. Arkitekt: Arkitektstudio AS

Beboerne forsøker å skape et hyggelig inngangsparti selv om utgangspunktet ikke er det beste.

En hermetisk lukket fasade med to søppelkasser og «snubleskilt» som markerer inngangen, er signaler som ikke akkurat er så veldig innbydende.

Innganger

Den direkte kontakten mellom ute og inne formidles gjennom husets dører og vinduer.

Inngangen er det punkt hvor huset åpner seg mot omverdenen. Rikt utskårne beitskier forteller om en lang tradisjon for å gjøre noe særlig ut av inngangspartiet. Det er her vi tar imot gjester, og samtidig det stedet vi trer ut av vårt private rom. Dermed blir det naturlig å bruke inngangen til å signalisere: Her bor jeg. Dørskilt, blomster eller benker er med på å gjøre inngangen til et første møte med husets beboer. Vi ønsker helst å gjøre et godt inntrykk på våre omgivelser, og et vakkert utformet inngangsparti kan bidra til det.

Dessverre er inngangsforholdene til boliger så vel som til butikker ikke alltid så vennlige og imøtekommende som vi kunne ønsket oss. Ved altfor mange bolighus er det søppelkassen som står og tar imot. I mange forretningsområder må vi lete etter piler og skilt for å finne frem til inngangen, bare for å oppdage at døra er så godt som sperret av parkerte biler, «snubleskilt», søppelkasser og annet rusk og rask. For sikkerhets skyld er det derfor satt opp et ekstra skilt: «Velkommen til en hyggelig handel» ... Inngangspartiet må være tydelig markert og lett å finne slik at de besøkende slipper å løpe rundt huset for å finne døra. Byggeforskriftene stiller krav til trinnfri atkomst for bevegelsehemmede til bygninger som skal være offentlig til-

gjengelig. Her synes det fortsatt mye. Trinnfri atkomst er en fordel ikke bare for bevegelseshemmede, men for alle med «rullende materiell» – enten det er rullestoler, trillebaker eller barnevogner.

Samtidig som inngangen skal skille seg ut, bør den ha en utforming som passer til huset. Inngangsdøra bør ikke gjøres til et fremmedelement, den skal være en introduksjon til det huset den fører oss inn i. Forskjellige tidsperioder utviklet ikke bare forskjellige typer vinduer, men også forskjellige typer dører. En moderne boligblokk bør ha ei inngangsdør som hører til vår tid, og ikke ei inngangsdør som tilhører en villa fra forrige århundre.

Vinduene speiler husets sjel

Vinduene skal som døra formidle overgangen mellom inne og ute, mellom det private og det offentlige. Vindusutforming og -plassering er, som vist tidligere, en viktig nøkkel til å kunne tidfeste et hus og avgjørende for husets karakter. Bygningsdeler som er så viktige for husets uttrykk, bør man ikke «tukle med». Vinduene slipper lys inn i rommene, og de gir utsyn fra rommet og ut mot omverdenen. Gardiner, blomster og lys i vinduene er vårt lille signal ut i

gata om at her bor jeg. Et gløtt inn gjennom et vindu en kveldstid kan gi oss et inntrykk av hvem som bor der. Lyset fra rommene ut i gata gir byen liv, varme og trygghet – et signal om at det bor mennesker i byen. For «urokraker» kan det bli vanskeligere å stille i stand bråk. De kunne jo bli oppdaget.

Forskjellige tidsperioder har utviklet vindustyper ut fra de behov og de tekniske muligheter man hadde. Eldre bygårder, der det er høyt under taket inne, har ofte høye krysspostvinduer som gir fasaden en vertikal karakter. Funksjonalistene var opptatt av bilens og flyets estetikk og ønsket derfor å gi bygningene en horisontal karakter. Nye konstruksjonsløsninger med ikke-bærende yttervegger gav dem mulighet til å plassere vinduene som sammenhengende vindusbånd.

Vinduer er selvsagt først og fremst plassert der vi har behov for dagslys og utsyn. Samtidig er vinduer og dører med på å danne en fasadekomposisjon. Store vinduer gir huset en åpen karakter, mens små vinduer gir en lukket karakter. Dype vindusnisjer i en tung murvegg understreker tyngden i veggen. Omvendt kan vinduer plassert i flukt med vegglivet gi inntrykk av at veggen er en tynn hud.

Smårutete vinduer i en ny utgave. I en trang bysituasjon kan man få ekstra lys inn i rommene ved hjelp av overlys. Nye boliger og kontorer i Grønnegata i Trømsø. Arkitekt: blå strek arkitekter AS. (Foto: arkitekten)

Det er et tankekors at mange nye blokkområder fra 1960- og 1970-årene har behov for å skifte vinduer. Sandra Svendsens hus er antakelig eldste bevarte hus i Lillesand. Panel og vinduer er fra den tiden huset ble bygd i 1724. Godt trevirke og godt vedlikehold gjør at huset har stått imot vær og vind i generasjoner.

Dype vindusnisjer i en platekledd vegg gir forvirrende signaler om husets oppbygning.

Gullsmed Danielsen i Ålesund har fått nye butikkvinduer som er en fin nytolkning av jugendvinduets store ruter nederst og små ruter øverst. Foran fasaden er det lagt heller – det er mer behagelig å gå på for damer med høyhælte sko. To rader med brostein markerer inngangen, og butikken er tilgjengelig for bevegelseshemmede. Bemerk også den fine sammenhengen mellom skilt og dørhåndtak. Arkitekt for fasaderehabilitering: Arc-ESS AS v/Jon Stafseng

Dype vindusnisjer i en vegg kledd med stålplater gir to forskjellige signaler, som skaper forvirring. Platen forteller om en lett veggkonstruksjon, mens dype vindusnisjer gir inntrykk av en tung vegg.

Dersom det skal bygges et nytt bygg inntil eksisterende bebyggelse, er det viktig å studere forholdet mellom vinduer og vegg. Bygninger med liggende vindusbånd kan virke forstyrrende i en gate med eldre bygårder med en vertikal karakter.

Nye vinduer i gammelt hus. Skal det skiftes vinduer i et gammelt hus, bør det velges samme type vinduer som de opprinnelige. Mange eldre hus har fått gapende sår i fasaden etter «husmordvinduer» som har erstattet gamle sprossvinduer. Sprossene i de gamle vinduene knytter sammen vindu og vegg, mens nye, store vinduer uten sprosser oppleves som huller i vegg. I dag har de fleste innsett at slik vindusutskifting er ødeleggende for et gammelt hus. Løsningen med løse sprosser avslører seg fort som bedrageri, fordi de kaster skygger på glasset. Bedrageriet blir

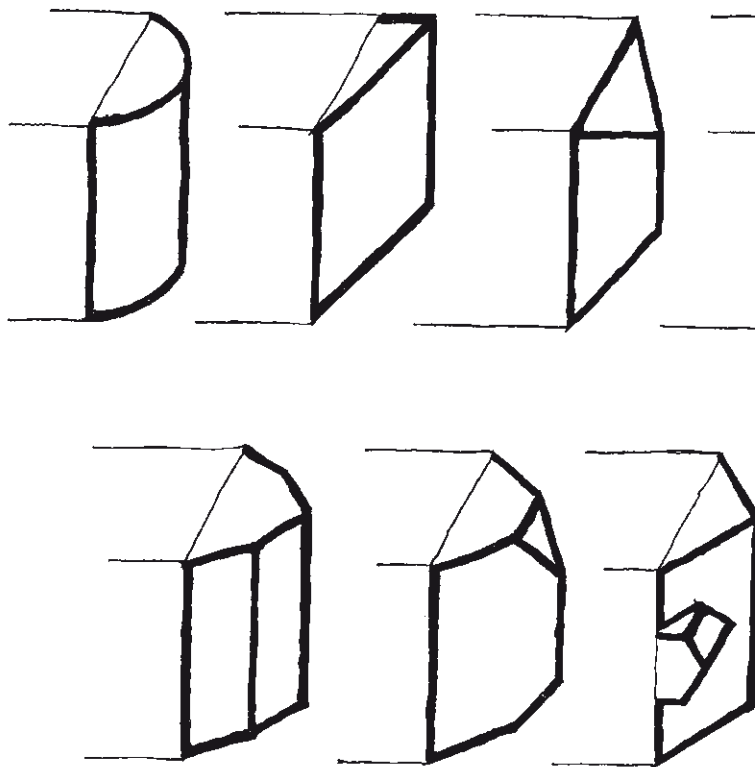

Husmordvinduer med løse sprosser – noen med sprosser, andre uten. Det som opprinnelig var et fint bygg, har fått et litt simpelt og fattigslig uttrykk.

fullkomment når naboen ikke lenger setter på «gitteret» etter vindusvasken. Gjennomgående sprosser er i seg selv ingen løsning så lenge vinduet fortsatt er topphengslet, mens de gamle er sidehengslet og har midtpost. Hus fra 1960-årene bør imidlertid få beholde sine husmordvinduer, og ikke få smårutete vinduer.

Butikkvinduer. Butikkvinduer skal først og fremst vise varer som er til salgs, og lokke kunden innenfor. I tradisjonelle forretningsgater har vinduet fortsatt en slik funksjon, som i eksemplet fra Ålesund. Større matvarebutikker og kjøpesentre snur derimot ryggen til omgivelsene i form av hermetisk lukkede vegger. I stedet for lekke vindusutstillinger skal prangende plakater og feiende faner lokke oss innenfor. Har vi først kommet inn, lukker kjøpeparadiset seg om oss, slik at vi ikke blir forstyrret i vår handleiver. Slike bygg representerer en byggeskikk som er seg selv nok og tar lite hensyn til det omgivende miljø.

Vinduer og energibruk. For å spare energi til oppvar-

Utsikt over taklandskapet i Hammerfest. Skifertak er typisk for gjenreinsningsbebyggelsen mange steder – en kvalitet det er viktig å ta vare på. Ved rehabilitering av tak kan skiferen som regel brukes om igjen. (Foto: Ingolf Westbø)

ming er det en fordel å unngå store vinduer mot nord. Store vinduer mot sør kan gi huset et varmeoverskudd, mens store vinduer mot nord gir varmetap. Solvarmen fra en sørvendt fasade kan lagres i et varmelager eller i en tung veggkonstruksjon (passiv solvarme). For mange større bygg, som kontorer eller skoler, er det imidlertid varmeoverskudd som er problemet (mange mennesker og mye teknisk utstyr). Her er det mer naturlig å vende hovedfasaden mot øst eller vest.

Taket: Husets femte fasade

Taket danner husets silhuett mot himmelen. På avstand ser vi først og fremst taket på grunn av terrengforskjeller eller fordi det bare er taket som stikker opp av vegetasjonen.

Det tradisjonelle norske huset er et hus med saltak. Regn og snø gjør det naturlig å velge et saltak, som på enkleste måte leder bort vannet. Forskjellige tidsperioder

har hatt en forkjærlighet for forskjellige takformer, fra barokkens høye mansardtak til funksjonalistenes flate tak.

Takformer. Selv om saltaket er den mest vanlige takformen i Norge, betyr det ikke at alle norske hus bør ha saltak. Saltaket er tilpasset en relativt liten bygningskropp. På store bygninger er det naturlig å velge en løsning med flatt tak. Saltak med gavler vil bli overdimensjonert, og en rekke av saltak kan lett bli masete. Hus med flate tak behøver ikke å se ut som overdimensjonerte skokasser, som Furuholmengården i Oslo er et godt eksempel på.

Gesimsen beskriver veggens møte med taket. Gesimsen er et viktig og sårbart punkt på huset. Utformingen av gesimser og vindskier kan bidra til å understreke takets letthet eller tyngde. Store takutstikk trekker taket nedover husfasaden og beskytter fasaden. For store takutstikk kan stjele lys fra rommene innenfor og være utsatt for skader i værharde strøk.

Arker og takoppbygg kan gi lys og større romslighet til loftsetasjen. Samtidig kan arken gi huset en egen karakter, som på vestlandshuset. For mange arker eller takoppbygg kan slå i stykker takflaten.

Takvinkel. Valg av takvinkel må ses i sammenheng med valg av takmateriale – og omvendt. Torvtaket må være akkurat bratt nok til at vannet renner av, men ikke brattere enn at torven blir liggende. Tegltak krever brattere takvinkel enn platetak, mens papp kan brukes på både skråtak og flate tak.

Taktekking. Store terrengforskjeller gjør at vi ofte ser mer av taket enn av resten av huset. Derfor har taktekkingsmaterialet stor betydning for vår opplevelse av huset. Teglstein, skifer, torv og kreosotbord er naturmaterialer som gir taket et naturlig spill i skiftende fargenyanser og dermed et mer levende uttrykk. Papp og platematerialer har en annen karakter med en ensartet overflate. Valg av taktekking og takform bør spille på lag med huset for øvrig. De moderne boligblokkene i Casinetto borettslag har lette pulttak tekket med papp, som sammen med stålplatekledningen i fasadene understreker blokkenes lette og ledige karakter. Starthuset på Kvitfjell er et eksempel på hvordan det lette taket, formet som en skitupp, spiller på kontrasten til den tunge natursteinsmuren.

Takkonstruksjoner. Sperretak og åstak er de mest vanlige takkonstruksjoner i eldre hus. Takstoler er mye brukt i ferdighus fordi de kan produseres på fabrikk, er materialbesparende og gir muligheter for en friere planløsning. Bruk av limtre i takkonstruksjoner har gitt muligheter for å få til større spenn med bruk av tre som byggemateriale. Vikingskipet i Hamar er et eksempel på slik bruk av limtre; det har gitt et fritt spenn på 96 meter. Den mektige takkonstruksjonen, formet som en båt, gir bygningen en egen karakter. På samme måte er takkonstruksjonen med på å gi biblioteket i Tønsberg sin egen spesielle karakter.

For større bygg er det naturlig å velge en løsning med flate tak. Forskjellig etasjetall og fløyer gir et sammensatt bygningsvolum med en variert gesimslinje. Et rikt spill mellom horisontale og vertikale linjer skaper liv i fasadene. Horisontale brystninger i tegl og vindusbånd med

vertikale vindusformater spiller opp mot vertikale veggpartier for trapp og ventilasjonskanaler. Kantinen i midten skiller seg ut som en lavere bygning med glassfasade. Furuholmengården i Oslo. Arkitekt: Gunnarsjaa + Kolstad AS Ark. MNAL

MATERIALBRUK, FARGEBRUK OG DETALJER

Materialbruk

Tidligere måtte vi bruke det som var for hånden av byggematerialer: stein, tre og torv. Utvalget av byggematerialer var svært begrenset, og likevel opplever vi at vi har en rik og variert bygningsarv. Mulighetene for å bruke feil byggemateriale var tilsvarende begrenset. I dag har vi bort imot 50 000 forskjellige byggematerialer å velge imellom (Økoprofil-utvalget 1996), og vi har dermed større mulighet for å «bomme» på materialbruken.

Noen nye byggematerialer og ny bruk av kjente materialer har hatt avgjørende betydning for byggeskikken. Stålkonstruksjoner ble tatt i bruk i slutten av forrige århundre for å løse nye store byggeoppgaver som bruer, industribygg og jernbanehallen. Funksjonalistene betraktet jernbetongen som en kjærkommen mulighet til å skape en ny arkitektur. Teknikken med å lime sammen tre til større

bjelker har gitt oss anledning til å ta i bruk tre også i større bygg og anlegg. Laminert tre har større styrke og lar seg bøye til mektige buekonstruksjoner og myke og formfulle møbler i tre. Tre er i det hele tatt vårt mest brukte og mest naturlige byggemateriale. Det er ressursvennlig, og det er et varmt og behagelig materiale å være nær både i eksteriører og interiører.

Naturmaterialer eldes med verdighet. Naturstein og teglstein er det materialet som kommer nærmest det man kan kalle vedlikeholdsfrie materialer. Naturmaterialer eldes med verdighet. Det samme kan ikke alltid sies om nye byggematerialer. En stålplatekledning er sårbar overfor slag og kan ikke repareres.

Bruk lokale byggematerialer. Mange materialer fraktes over store avstander. Det bidrar til økt transport og for-

I Tønsberg bibliotek blir takkonstruksjonen med stålhvélv av buebjelker og áser båret av «stáltrær», symbol på kunnskapens tre som folder ut sine grener over leselystne biblioteksbrukere. Den dristige konstruksjonen gir historisk dybde og spenning til ruinene av det gamle klosteret som man ser nederst til venstre i bildet. Arkitekt: Lunde og Løvseth AS

Teglfasaden på Oslo Spektrum består av en 200 meter lang mosaikk hvor blekrød tegl danner bakgrunn for glassert tegl i ulike farger og mønster med trykk av kunstneren Rolf Nesch. Oslo Spektrum er en stor konsert- og idrettshall med lukkede fasader midt i Oslo sentrum.

Et slikt stort og lukket bygningsvolum kunne ha blitt en katastrofe for omgivelsene, men den rike fasadeutformingen med tegl som det eneste bygningsmaterialet gir likevel opplevelser for øyet og tanken. Arkitekt: LPO arkitektur & design AS. (Foto: arkitekten)

urensning samtidig som materialer langveisfra ikke alltid passer verken til huset eller til stedet. Hvis vi i større grad tar i bruk mer stedeegne materialer, kan vi både spare unødvendig transport og få hus og anlegg som hører hjemme der de står.

Materialenes livssyklus. Ved valg av materialer vil det være nødvendig å ta større hensyn til varighet og vedlikehold enn det den moderne «bruk og kast»-kulturen har gjort. Det er ikke i tråd med god ressursbruk å bygge «billige» boliger med «billige» kjøkkenskap og plasttapeter som etter kort tid likevel blir kastet og erstattet av nye skap og fliser. Et regnestykke som viser kostnader over tid, vil vise at det kan lønne seg å bruke materialer av god kvalitet selv om de er dyrere i innkjøp. Fliser holder lenger enn plasttapeter. Byggforsk arbeider derfor med en oversikt som beskriver materialenes livssyklus, det vil si materialenes levetid fra produksjon til bruk og ombruk.

Materialbruken gir huset dets karakter. Materialbruken har stor betydning for en bygnings hovedkarakter. Noen materialer har en glatt overflate, andre er ru eller har en karakteristisk struktur. Noen materialer virker ved sin

Naturmaterialer eldes med verdighet.

En stålplatekledning har en annen karakter enn en kledning med tre. Stålplater er et relativt nytt materiale, som kommer til sin rett i denne typen industribygg. Avfallsvarmeverk i Høje Tåstrup i Danmark (se også foto side 103). Arkitekt: Gottlieb og Paludan AS, arkitekter MAA. Foto: Jens Frederiksen

Ikke alle materialer holder hva de lover. Slike skader lar seg ikke utbedre.

Nye byggematerialer eller ny bruk av kjente byggematerialer har hatt stor betydning for utviklingen av byggeskikken. Limtre gir muligheter for å bruke tre i større konstruksjoner, slik som i Vikingskipet i Hamar. Arkitekt: Niels Torp AS Arkitekter MNAL. (Foto: arkitekten)

Det er mulig å ta i bruk nye materialer bare man bruker dem riktig. Fasaden er kledd med stålplater, men den nederste delen av veggen, der fare for skader er størst, er murt i Leca. Inndekningen rundt vinduer og dører er løst på en enkel måte uten bruk av «klumpete» lister og beslag. De varme fargene oppveier stålplatenes kjølige karakter. Casinetto borettslag, Oslo. Arkitekt Telje-Torp-Aasen Arkitekter AS

Hå prestegård fikk for noen år siden et nytt tilbygg fordi man hadde behov for mer utstillingsplass. Tilbygget kompletterer hele gårdsanlegget. Man brukte naturstein og teglstein fra den gamle stallen i tilbygget, men man tok også i bruk moderne materialer som limtre og glasstak for på den måten å få utstillingsplass med overlys på hemsan. Arkitekt: sivilarkitekt Per Line. (Foto: Brita Lodberg-Holm)

tyngde, andre oppleves som lette. Ru og ubehandlet betong var et foretrukket byggemateriale i 1960- og 1970-årene. Det grove og nesten brutale uttrykket skulle gi inntrykk av at huset «tåler en støyt». *Brutalismen i der Architektur* er tittelen på en bok som beskriver bygg fra denne perioden. Funksjonalistene fikk derimot frem et helt annet uttrykk ved hjelp av hvitmalte og glatte, pussede veggflater. Samme materialbruk, men med forskjellig overflatebehandling, kan gi bygninger forskjellig karakter.

Et platemateriale som gir seg ut for å være naturstein, skaper forvirrende signaler. Vi vet at stein er et tungt materiale. Skjøter og belistning avslører imidlertid at vi står foran et tynt platemateriale. Samme problem oppstår når moderne interiørplater eller golvbelegg gir seg ut for å være for eksempel tre eller marmor. I stedet for å la platekledning eller golv se ut som noe det ikke er, bør man gi slike nye byggematerialer en egen karakter. Plast er et materiale med en annen karakter og andre bruksmulighe-

ter enn tre. Stålplater er et eksempel på et nytt materiale som kan gi vakkert resultat dersom det brukes riktig, som i boligbebyggelsen Casinetto i Oslo. Møtet mellom gamle og nye byggematerialer kan åpne for nye muligheter og et rikere bygningsmiljø, som på Hå prestegård på Jæren.

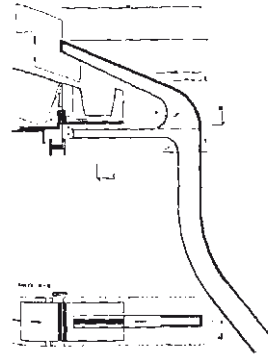
Inneklime og sunne materialer. Det har i de senere årene vært rettet et kritisk søkelys på inneklimeproblemer og «syke hus». Sporene etter asbestproblemer skremmer. Rapporten *Økoprofil for bygg* anslår at samfunnskostnadene knyttet til dårlig inneklime i Norge er på mellom 5 og 10 milliarder kroner årlig (Økoprofil-utvalget 1996). Det er derfor naturlig å legge større vekt på bruk av sunne materialer, det vil si materialer som ikke avgir giftige gasser verken i bruk eller under produksjon. *Økoprofil for bygg* har inneklime som ett av fire hovedområder for miljøklassifisering av bygg.

For å sikre et godt inneklime er det i tillegg viktig å

Til venstre: Sterke farger gir liv og variasjon til denne boligbebyggelsen, som ellers ville ha blitt for ensformig. Lagården terrasse i Bodø. Arkitekt: Arkitektstudio AS. (Foto: arkitekten)

Under: En liten bygningsdetalj gir bygningen historisk sus. Prefabrikerte stålstrebere griper fatt i takkanten og avstiver det store taket. Stålstaget har fått en liten bøy som vekker minner om vikingtidens dragehoder. Nordens hus på Færøyene. Arkitekt: Ola Steen arkitekt MNAL. (Foto: Roar Øhlander)

rette søkelyset på ventilasjon og renhold – både under bygging og i drift – belysning, lydforhold, fukt og eventuelle andre kilder for forurensning. I avsnittet «Miljø og ressursbruk» side 86 er det omtalt flere eksempler på godt innneklima og sunne hus.

Fargebruk

Forskjellige tidsperioder har hatt forskjellige spilleregler for fargesetting av bygninger. Sveitserhuset brukte gjerne kontrastfarger på konstruksjonsdetaljer og vindusomramninger for å fremheve disse. Empirens fargebruk var lysere og mer avdempet enn barokkens fargebruk.

I Nord-Norge har det utviklet seg en tradisjon for bruk av sterke farger, kanskje ut fra et behov for kraftige fargeinnslag i den lange, mørke vinteren? I sørlandsbyene er det den hvite fargen som dominerer i dag. Opprinnelig var husene malt i tradisjonelle jordfarger som oker og engelskrødt.

Fargebruken kan endre en bygnings utseende, den kan fremheve eller forsterke deler av en bygning. Fargebruken kan *binde sammen* et variert bygningsmiljø, slik den hvite fargen binder sammen bebyggelsen i sørlandsbyene. En samlet fargeplan kan, som vi har sett i eksemplet fra Longyearbyen, gi bebyggelsen en egen identitet og karakter. En variert fargebruk kan på en enkel og billig måte bidra til å *skape variasjon* i en ellers ensformig bebyggelse. Lagården terrasse i Bodø er et eksempel på hvordan sterke farger som rødt, blått og gult skaper variasjon i en bebyggelse som ellers ville ha vært for ensformig.

Detaljer

Et hus er en sum av mange detaljer. Det er denne summen av alle detaljene og den håndverksmessige utførelsen som viser om huset er planlagt og bygd med omtanke. En kjede er som kjent aldri sterkere enn det svakeste leddet. I utformingen av vindskier og gesimser, belistningen rundt vinduer og dører og i møtet mellom forskjellige materialer skal huset stå sin prøve. Skikkelig planlegging kreves for å få alle bitene på plass. Her finnes det hjelp og råd i blant annet omfattende byggdetaljblad fra Byggforsk.

Hastverk vil fort avsløre seg i dårlig detaljering med fare for lekkasjer og problemer, økte utgifter til vedlikehold osv. Det er ikke god byggeskikk hvis taket lekker. God byggeskikk er omtanke for hele byggesaken ned til minste detalj.

Utformingen av bygningsdetaljene har en estetisk så vel som en teknisk side. En uheldig utforming kan få ødeleggende konsekvenser for bygningen som helhet. Et typisk eksempel på uheldig detaljering er dimensjoneringen av trestolper som bærer til dels store balkonger. Rent teknisk og konstruktivt holder det med for eksempel stolper på 4 x 4 tommer, men visuelt sett oppleves det som om balkongen blir holdt oppe av fyrstikker som når som helst kan knekke. Eksemplet fra Nordens hus viser hvordan en bygningsdetalj kan gi hele huset et historisk løft.

Verdt å huske

- Bruk god tid og kvalifiserte fagfolk på planleggingen.
- Vær bevisst på hva som skal være husets karakter.
- Velg få og gode materialer – naturmaterialer eldes med verdighet.
- Vær omhyggelig med detaljene.

HVORDAN FÅ TIL BEDRE BYGGESKIKK?

III

I tidligere tider var det ingen offentlig myndighet som bestemte hvordan bøndene skulle oppføre sine løer og fjøs. Det var tømmerets lengde og buskapens størrelse som bestemte dimensjonene. Takmaterialet var kjent og allment akseptert som det beste til sitt formål. Dagens byggevirkelighet ser helt annerledes ut. Nå er de offentlige myndighetene pålagt å ta ansvar for fellesskapet. Kommunen står derfor helt sentralt og likeså vårt lovverk, plan- og bygningsloven, som regulerer denne type virksomhet. I denne delen skal vi i hovedsaken se på kommunens ulike roller. Det betyr imidlertid ikke at denne delen bare er skrevet for dem som har en politisk eller administrativ posisjon i kommunen. Kommunen og fellesskapet må samhandle i arbeidet med å ta vare på og bygge et godt miljø. Mange ulike aktører må til for å lykkes. Vi vil derfor vise at det finnes et stort antall muligheter for diskusjon, debatt og samspill.

«Bo i By», Egebjerggård i Ballerup kommune i Danmark. Kommunen spilte en aktiv rolle i utformingen av en ny bydel. Bildet viser Egebjergghaven. Arkitekt: Colom & Gudmand-Høyer

KOMMUNENS ROLLER

Kommunen er det viktigste offentlige forvaltningsnivået for utviklingen av det fysiske miljøet. Kommunestyret bestemmer rammene for denne utviklingen. Dette gjelder både for den

kommunale virksomheten og for virksomhetene til innbyggerne og bedriftene i kommunen. Kommunen er på denne måten den viktigste forvalter av fellesskapets interesser.

Vi må ha klart for oss at kommunen har flere ulike roller. Kommunen er på samme måten som andre tiltakshavere *byggherre*. Overfor private tiltakshavere er kommunen *veileder* og *rådgiver*. Som *forvalter av lovverket* er kommunen den som gir eller ikke gir tillatelse til bygging. Vi må heller ikke glemme kommunens rolle som *initiativtaker* til politisk debatt i kommunen og til dialog med kommunens og regionens kunstnere og utøvere innenfor profesjoner som arbeider med det fysiske miljøet, enten disse er byggmestere, arkitekter, anleggsgartnere eller landskapsarkitekter.

KOMMUNEN SKAL FORVALTE FELLESSKAPETS INTERESSER

Vi er alle innforstått med at fellesskapet har bestemmelser om sikkerhet og den alminnelige tilrettelegging for god helse. Vi har mange regler for hvordan man skal oppføre seg for ikke å skade fellesskapet, for eksempel trafikkregler. Vi må også erkjenne at det finnes «regler» i samfunnet som hører til det vi vanligvis vil kalle for god folkeskikk: uskrevne regler for hvordan man oppfører seg, og hvordan man går kledd – kanskje til og med hvilken farge hus bør ha.

Lover, bestemmelser og «regler» har betydning for oss alle. Det som er spesielt for kommunepolitikere og kommunalt ansatte, er at vi har gitt dem ansvaret for å forvalte på vegne av oss alle hvordan «kjørereglene» for utviklingen av det fysiske miljøet skal være. Kommunestyret har således ikke bare mulighet for å styre, men også plikt til å påse at det blir gjort.

Mye av vårt lovverk er basert på sædvane, og er derfor stort sett en beskrivelse av vanlig praksis. Derfor er det ikke noe nytt i at kommunen har ansvar for kvalitetene i vårt felles fysiske miljø. Ingen får tillatelse til å bygge uten at kommunen godkjenner det som bygges, både teknisk og estetisk. Det som er nytt, er at lovgiverne har lagt mer ansvar over på de utøvende innenfor byggefagene. Vi har fått en godkjenningsordning for utøverne, og store deler av det kontrollarbeidet som kommunen tidligere hadde ansvaret for, er nå overført til dem. Det er imidlertid viktig å merke seg at dette ikke fører til at kommunens overordnede ansvar for det fysiske miljøet er blitt mindre.

Skal man forvalte fellesskapets interesser, må man ta politiske avgjørelser. Det er det vi har våre folkevalgte til. Og vil man oppnå god byggeskikk, må man også på dette feltet være villig til å ta politiske avgjørelser som kan være ubehagelige.

LANGSIKTIG FORVALTNING

Erfaringene viser at det er avgjørende for resultatet å ha høy kvalitet på arbeidet med å tilrettelegge for ressursforvaltning og planlegging, god arkitektur, bygningsvern og landskapsvern. Faglig og tverrfaglig planlegging internt i kommunen, kompetanseheving internt og innhenting av spesialkompetanse utenfra bør utfylle hverandre.

Kommunen bør innhente arkitektfaglig hjelp til behandling av vanskelige byggesaker dersom den ikke har kompetansen internt. Det er viktig å gi seg god tid i den

Idrettshallen i Åmli i Aust-Agder har fått et trivelig inngangsparti med kafé og uteplass. Hallen er lagt inn mot fjellet for å dempe høydevirkningen. Arkitekt: sivilarkitekt Kjell Jensen. (Foto: Halldis Eckhoff)

fasen av et planarbeid eller en byggesak hvor de viktigste avgjørelser blir tatt. Når først byggevedtak er fattet, er det ingen vei tilbake. Nye bygninger som er stygge, blir ikke revet, og bygninger og anlegg som burde ha blitt stående, kan ikke settes opp igjen når de først er borte.

«Nå skal hver mann sette sitt hus slik kunnige menn finner best.»

Magnus Lagabøtes bylov 1276 (Keyser 1848)

Stortinget vedtok i 1995 endringer i plan- og bygningsloven som går på estetikk. Det tidligere Kommunal- og arbeidsdepartementet og Miljøverndepartementet utarbeidet i 1997 både rundskrivet *Om endringer av estetikkbestemmelsene i plan- og bygningloven* (H-7/97) og heftet *Estetikk i plan- og byggesaker* (T-1179). Norges byggforskningsinstitutt har utarbeidet *Bedre byggeskikk i kommunene. Virkemiddelkatalog* (Bjørneboe 1991) for Statens Byggeskikkutvalg. Rapporten omtaler en rekke virkemidler kommunen kan bruke for å bedre byggeskikken. Den fungerer som en stikkordliste, ikke som en komplett håndbok.

INFORMASJON OG BEVISSTGJØRING

Kommunen har alle de viktige kortene på hånden for å få til kommunikasjon om utviklingen av det fysiske miljøet. Det finnes mange muligheter for å organisere dette. Hver kommune må finne ut hvilke av de utprøvde metodene som vil være mest hensiktsmessige. Noen vil være dristige og forsøke nye veier. De fleste metodene som er beskrevet i det følgende, krever langsiktig planlegging. Veiledning kan gis enten indirekte, gjennom stedsanalysearbeid, planarbeid, premiering av de gode løsningene eller kursvirksomhet,

eller direkte, gjennom skriftlig materiale til kommunens innbyggere. Gjennom skoleverket kan man arbeide langsiktig med disse spørsmålene.

Det som kjennetegner alle disse metodene, er at de engasjerer flere målgrupper. En lokal skriftlig veileder vil for eksempel involvere politikere i den nødvendige diskusjonen om oppstart, dra inn kommunens egen fagkompetanse i utarbeidelsen, og skape mulighet for dialog mellom kommunen og innbyggerne som ferdig produkt.

Arbeidsbokmetoden kan gi folk flest en anledning til å diskutere og foreslå tiltak i sitt nærmiljø. Gode ideer fra diskusjonene må visualiseres slik at folk kan ta stilling til det som er foreslått. Denne fotomontasjen viser en tolkning av forslag til forbedringer ved hovedatkomsten fra jernbasteasjonen inn i Moelv. Fotomontasje: Jens Bjørneboe

Kommunen signaliserer i mange ulike sammenhenger sin holdning til det fysiske miljøet. Den kommer frem både i egen praksis, som tidligere nevnt, og i diskusjoner med utbyggere og allmennheten.

I enhver kommune finnes det ulike oppfatninger om hva som er god og dårlig byggeskikk. Offentlig diskusjon og bevisste holdninger er en forutsetning for å kunne velge hvilke veier som er riktige å ta i fremtiden. Det gjelder ikke bare i administrasjonen, men også blant kommunens politikere. Som regel høyner det diskusjonsnivået hvis man lytter til og bruker fagfolk, enten disse er lokale eller kommer utenfra og ser på stedet med friske øyne. Veiledning og bruk av sentralt produsert materiale supplert med lokalt stoff kan fjerne unødvendig avstand mellom det kommunale «byråkrati» og allmennheten eller løse på fastlåste fronter i en vanskelig sak.

SYNLIGGJØR BESLUTNINGSGRUNNLAGET

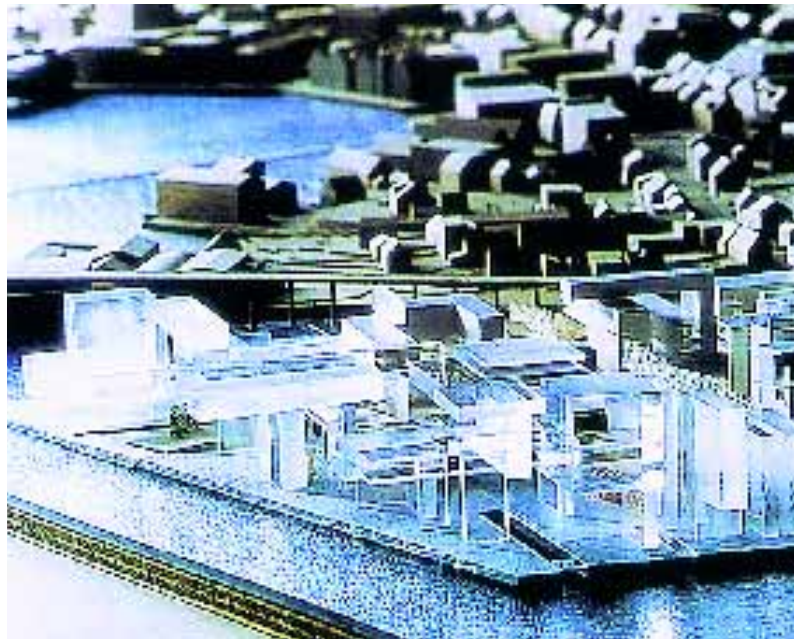
Modeller, perspektiver og annet illustrerende materiale egner seg godt for utstilling på kommunehuset eller biblioteket. Avisdebatter fører til at mange får mulighet til å delta, ikke bare som skrivende debattanter, men som lesere og meningsberettigede. En utstilling fra det lokale historielaget som forteller om «tomtas» historie, eller en illustrert spørreundersøkelse gjennomført av skoleelever, kan for eksempel skape grunnlag for debatt.

En utbygging eller en ombygging berører ikke bare den som ønsker seg større areal for sin virksomhet, men også fellesskapet som skal «leve med» og helst glede seg over det endelige resultatet i sitt lokalsamfunn eller nærmiljø. Utstillinger styrker mulighetene for den åpne og offentlige debatten. I de fleste kommuner finnes det oppfatninger om viktige kulturbyggs plassering og arkitektur, den nye idrettshallen eller havnefronten. Det er viktig å få frem alle stemmene, enten disse er i dur eller moll, høye eller lave.

Det er flere måter å arbeide ut fra et føre-var-prinsipp. Enkelte kommuner, for eksempel Risør, har satsset på å gi gratis arkitekt hjelp opptil et visst antall timer for at utbyggere og huseiere kan føle seg trygge på at de vil være i stand til å møte de kravene som kommunen stiller. I plan- og bygningslovens § 93 a oppfordres tiltakshaver, kommunen og andre berørte parter og organer til å avholde forhåndskonferanser slik at problemer og ønsker om spesielle løsninger tidlig kan komme opp til diskusjon og avklaring. Det er bortkastet å ha investert i prosjektering som ikke fører frem, og det kan føre til unødvendig fastlåste posisjoner i saksbehandlingen.

Bruk av kvalifiserte fagfolk lønner seg i det lange løp. For eksempel har Halden kommune ansatt en byarkitekt som driver aktivt samarbeid med utbyggere og huseiere. Kommunen har funnet at ordningen fører til smidig og god behandling av byggesaker og aktivt bygningsvern og -vedlikehold. I 1996 mottok kommunen Miljøbyprisen blant annet for denne innsatsen.

I små kommuner med liten administrasjon har det vært drevet forsøk med ambulerende arkitekt, en fagperson

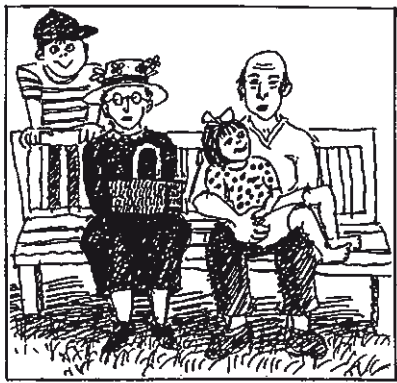

I «Spillet om Tromsø» er det arbeidet med flere ulike presentasjonsmåter som modeller og video. Overordnede målsettinger om Tromsøs eventuelle vekst krever diskusjon mellom mange impliserte parter, ikke minst Tromsøs egne beboere. Spillet om Tromsø er utarbeidet av sivilarkitekt Knut Eirik Dahl, plansjef Erik Øvre og arkitektkontoret 70° Nord. Illustrasjon: Knut Eirik Dahl

**INVITERER ALLE
BEBOERE PÅ
BEGBY**

**TIL ET MØTE -
DER DEN FRAMTIDIGE UTVIKLINGEN PÅ
BEGBY VIL BLI DRØFTET**

**ONSDAG 9. APRIL KL. 18.30
PÅ BEGBY SKOLE**

BEGBY -et nærmiljøprosjekt i miljøbyen Fredrikstad

Beboerne i Begby ble invitert til å si sin mening om sitt nærmiljø. Her møttes ønsker om forskjønnelse med ønsker om bedre sykkelsti og fritidsklubb. «Begbyen» er et nærmiljøprosjekt i Miljøbyen Fredrikstad.

MÅLSETTING
 BYGGE OPP HOKKSUND
 I DENN TET- EGGERT-HØRDE
 BYEN I FEST - HVERDAG
 MØTSTEDER/PUNKTER
 OPPHOLD/AKTIVITET/REKONSJON
 FORMALE BYROM
 - 17 MAI
 - 1 MAI
 - JULDAG
 SAMMENHENG
 SIKTLINJER

◦ DRANSJELVA
 ELVEPARK
 ELVEPROMENADE
 BRYGGER/BÅTLIV
 FISKEPLASSER
 UTSIKTPUNKTER
 LAKSEKAFÉ
 HISTORIE-info

◦ STEDER I HOKKSUND
 HANDELTORG
 BYPARK
 RÅDHUSPLASS
 TRAFIKKPLASS
 JERNBANEPAK
 SKOLEN
 ELVEFRASSEN
 ELVEPROMENADE
 KAFÉER
 STRØTTS ELSTE HUS

◦ TILTAK/MULIGHETER
 NY TRASE-RÅDHUSGT.
 NYTT HANDELTORG
 BYPARK - ISHØGGE
 TILKNYTNINGEN EN
 RÅDHUSPLASSEN
 NIB-TRAFIKKPLASS
 MDG-STASJONST.
 NY "ELVEPLASS"
 ELVEPARK
 ELVEFRONT/PROSJEKT
 FASADELTBEDEJNINGER
 REKLAMESKILT
 BELYSNING
 TRAFIKKIKKERHET

TETTSTEDET HOKKSUND
 VISJONER • IDEER • MULIGHETER

Til venstre: Analysekisse fra forprosjektet: Miljø Prioritert Gjennomkjøring (MPG) i Høkk Sund. Illustrasjon: 13.3 Landskapsarkitekter

Til høyre: Stedsanalyse av Aure i Sykkylven. Hvor og hvordan skal ny bebyggelse innpasses i forhold til landskap og eksisterende bebyggelse? Tegningen viser tre prinsipper for fortetting i Auredalen: Klyngebebyggelse i tilknytning til eldre tun, rekkebebyggelse og utvikling av kvadraturen i Aure sentrum. Kartet viser også registrering av viktige landskapstrekk. Fra stedsanalyse utført av sivilarkitekt Anne Marit Vagstein i samarbeid med Sykkylven kommune.

som kommunen deler med andre kommuner i forhold til behov. Noen kommuner har hatt gode erfaringer med å tilby gratis arkitekt hjelp til husbyggere, blant annet Risør.

De siste årene har vi sett nye institusjoner og fora for offentlig debatt, for eksempel Bergen Byformsenter og Østfold Kunstnersenter. Her møtes fagfolk og publikum til fordypende diskusjoner.

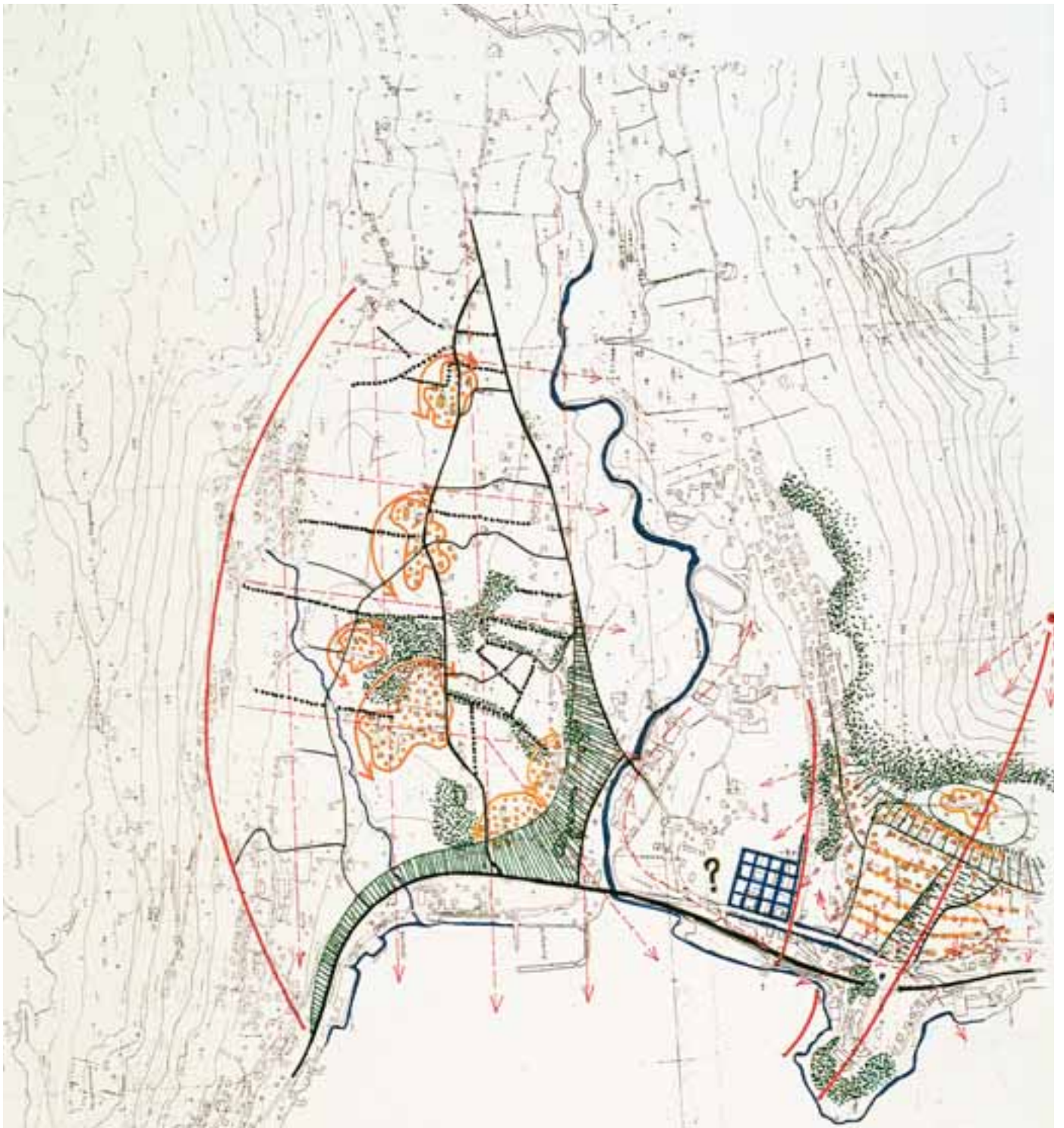
TENK HELHET

Stedsanalyser

For å forstå hva som styrker, og hva som svekker et steds egenart og kvalitet, er det nødvendig å danne seg et hel-

hetsbilde av stedet. Miljøverndepartementet har stimulert kommunene til å utarbeide stedsanalyser. Departementet har gitt ut flere hefter med eksempler på analyser. Serien inneholder også et veiledningshefte som mer allment går igjennom ulike analysetyper og hvilken nytte kommunen kan ha av dem. Det er en målsetting at stedsanalyser skal være del av en sektorovergripende planberedskap som gir overordnede mål for behandling også av enkeltsaker.

Stedsanalyser er «en systematisering av kunnskap for å forstå stedets historie, situasjon og framtidsmuligheter». I veilederen er det pekt på fire nødvendige hovedtemaer i en stedsanalyse:

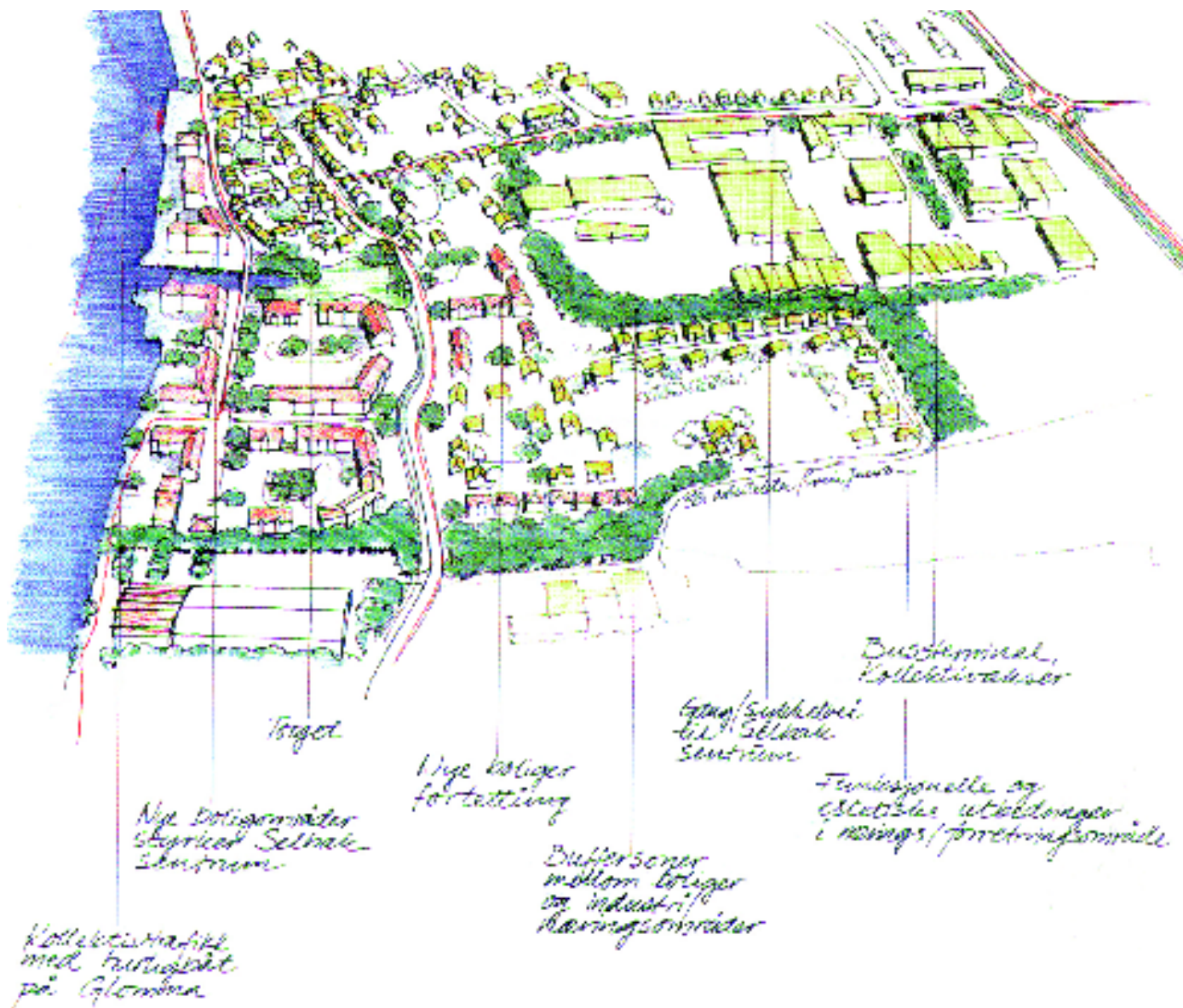
- historisk utvikling
- natur og landskap
- bebyggelsens organisering
- bygninger og andre enkeltelementer.

Hensikten må være, slik det heter i en artikkeloverskrift i *Byggekunst* 3/93, «å avdekke staden sine kvaliteter». Det fører i lengden lite konstruktivt med seg å bare peke på skjemmende elementer i omgivelsene. Det viktige er å finne frem til kvaliteter det er verd å ta vare på og bygge videre på, kvaliteter som gjorde at folk en gang slo seg ned der. Først når innbyggernes øyne åpnes for kvalitetene

som finnes, vil de bli medspillere i arbeidet med å ta vare på stedet.

Visjoner

Å arbeide med visjoner er en måte å få frem synspunkter og holdninger til dem som forvalter det fysiske miljøet. Her kan deltakerne frigjøre seg fra prestisje og posisjoner. Verdigrunnlag og prinsipper for viktige avgjørelser belyses lettere på et helt overordnet nivå. I arbeidet med miljøbyer har visjoner vært med på å skape økt engasjement for en positiv utvikling.

Selbak – Visjon Østsidan. Fremtidsbildet for Østsidan viser fysiske konsekvenser av kommunens strategi for en miljøriktig utvikling. Det inngår i Fredrikstad kommunes arbeid med utvikling av byvisjoner mot år 2025. Illustrasjon: sivilarkitekt Svein M. Jakobsen, SG Arkitekter AS

Alle vil vi ha visjoner om utviklingen av det fysiske miljøet. Men ulikhetene mellom oss er store når det gjelder å uttrykke disse. Noen skriver, mens andre er gode til å debattere på møter. Og igjen er det noen som først får mulighet for å gi uttrykk for sin begeistring eller sine motforestillinger når perspektiver, fotomontasjer eller modeller blir presentert. Det finnes ingen fasit for hvordan kommunen skal få befolkningen i tale. I mange bygder og lokalsamfunn er det lange tradisjoner for å avholde folkemøter. Arrangørene kan være velforeninger, grendelag og historielag. Samarbeidsmulighetene er store når bygdas eller tettstedets fremtid settes på dagsordenen og byggeskikk og bygningsarv diskuteres.

Byggeskikkpriser

Mange kommuner har stiftet egne byggeskikkpriser. Erfaringene kan oppsummeres på denne måten:

- De positive virkningene er tydelige, og alminnelig

offentlig oppmerksomhet gir stolthet over at man har fått til noe.

- Det er viktig å ha en jury for prisen der både politikere og fagfolk er representert. Prisens «verdi» avhenger av at de som får den, føler seg representert i den beslutningen som er fattet.
- Det kan være vanskelig å finne en velkvalifisert kandidat til prisen hvert år dersom det er en liten kommune. Kommunen bør da gi seg selv en mulighet for å vurdere nøyere og eventuelt dele ut prisen sjeldnere, uten at vi dermed mener oppmerksomhet omkring byggeskikken er mindre viktig i små kommuner.
- Dersom kommunen ser det som viktig å gi pris for godt bygningsvern, bør man overveie å kalle prisen for noe annet enn en pris for god byggeskikk. Dersom prisen over en årrekke gis til bygningsvedlikehold, kan perspektivet med god nåtidig byggeskikk lett bli borte. Priser for forbilledlig vedlikehold, bygningsvern og res-

taurering bør kanskje ha «pris for bygningsvern» i navnet.

Eksempler på gode valg av prismottakere er vist på sidene 21–25.

Gi konkret veiledning

Kunnskap og bevissthet om bygningskulturen er en forutsetning for å kunne ta vare på den. Det gjelder både på nasjonalt, på regionalt og på lokalt plan. Det vil ta mange år før nye generasjoner vil ha tilegnet seg denne kunnskapen via skoleverket. Mange voksne kan derfor ha behov for å tilegne seg kunnskap om forutsetningene for den lokale og regionale byggeskikken. Det kan for eksempel være tilpassing til landskap og terreng som har betydning for energi og ressursforbruket, eller byggedetaljer som er varige og motstår klimapåkjenninger. Denne typen kunnskap var lettere å tilegne seg i tidligere generasjoner hvor folk flyttet mindre fra region til region, og hvor erfaringsoverføringene om hva som var gode og varige løsninger, var mer stedsbundne. Når den lokale byggeskikken formidles til flere enn «urinnbyggerne» i kommunen, kan også tilflyttere få styrket sin opplevelse av stedets identitet.

Kommunal veiledning kan synliggjøre

- at kjennskap til bygningshistorien kan bidra til bedre vedlikehold
- at restaurering og tilbakeføring av verneverdig bebyggelse er en metode for å gi tilbake bebyggelsen dens opprinnelige verdighet (se del II side 65 og 95)
- at det er nødvendig å kjenne til «spillereglene» på stedet for å kunne vurdere ny bebyggelse («spilleregler» kan i denne sammenhengen bety kunnskap om hvordan lokalklimaet og bygningsstrukturen virker sammen)
- at vi har ansvar for å bygge og planlegge «i vår egen tid», det vil si å fortolke og fornye vår bygningskultur.

Selve prosessen med å skaffe frem materialet og bearbeide det slik at dette kan fungere som lokal veiledning, kan i seg selv virke bevisstgjørende og oppdragende og fremme samarbeid og respekt for ulike syn. Når ingeniører fra teknisk etat setter seg sammen med kommunens egne arkitekter eller innleide arkitekter og engasjerte personer innen kultursektoren, kulturminnevernet eller landbrukssektoren, kan samarbeidet bidra positivt til en mer omforent platform for forvaltningen.

For små kommuner kan det være hensiktsmessig å slå seg sammen med nabokommunene for å få til en god veiledning. Samme næringsgrunnlag, store likheter i forhold til bebyggelse og samme type geografi og klima kan være en hensiktsmessig bakgrunn for et slikt prosjekt. Kostnadene ved mangfoldiggjøring av brosjyrer og hefter blir mindre, og et slikt samarbeid kan fungere positivt for entreprenører og utbyggere, som ofte arbeider i flere kommuner. Et samarbeid med fylkeskommunen kan også være aktuelt.

Veiledningen bør gi råd om nybygging, tilbygging og

I Midt- og Nord-Østerdalen er sju kommuner gått sammen om å formidle hva de oppfatter som god byggeskikk, til sine innbyggere. Veilederen er utarbeidet av en prosjektgruppe med representanter fra alle kommunene. Gruppen engasjerte lokale arkitekter og landskapsarkitekter for å utarbeide veilederen.

KOMMUNEPLANENS ESTETISKE RETNINGSLINJER

«Kommuneplan 95, vedtatt 28.2.96, har som overordnet mål å bevare de miljø- og trivselsmessige kvaliteter som Bærum som åpen bygd representerer.

Ved behandling av plan- og byggesaker skal estetiske retningslinjer, ivaretagelse av naturverdier, kulturminner og landskapsensyn legges til grunn.

Bestemmelsene til kommuneplanens arealdel er derfor supplert med egne estetiske retningslinjer for bygge- og anleggstiltak:

Pkt. 1. I alle plan- og byggesaker skal det inngå en redegjørelse for og en vurdering av tiltakets estetiske sider, både i forhold til seg selv, omgivelsene og til fjernvirkning.

Pkt. 2. Det skal legges avgjørende vekt på å bevare årsprofiler og landskapsiluetter.

Pkt. 3. Det skal utarbeides særskilt estetisk analyse der byggverk vil få en fjernvirkning, eller lokaliseres som landemerke.

Pkt. 4. Ved byggetiltak nær verneverdig kulturminne skal det legges særlig vekt på helhetsvurdering.

Pkt. 5. All skilting og reklame skal vurderes. I sentra, ved større byggetiltak og langs større samferdselsårer, skal det redegjøres særskilt for skilting og reklame. Det kan kreves at skiltplan skal inngå i beskrivelse av bygningers fasader.

Pkt. 6. Ved planlegging og bygging av vei og bane og andre samferdselstiltak skal det stilles krav til og redegjøres for estetiske tiltak.

Pkt. 7. Støyskjermingstiltak skal inneholde en estetisk vurdering av forholdet til omgivelsene vedrørende omfang, materialbruk og fargevalg.»

Når kommunen vedtar retningslinjer for hvordan byggesaksbehandlingen skal gjennomføres, er dette også en type informasjon som bør legges frem i den ordinære veiledning overfor kommunens egne innbyggere og for utbyggerne som står for tiltak innenfor kommunens grenser.

ikke minst ombygging. Store utredninger om lokal byggeskikk lar seg sjeldent mangfoldiggjøre til en rimelig pris. Det er derfor viktig at kommunene, før arbeidet settes i gang, bestemmer seg for hvilken målgruppe som skal være mottaker. Skal det være utdeling til hver husstand eller til husbyggere som oppsøker kommunen, eller er målgruppen fagfolk i og utenfor kommunen?

Enkelte kommuner har holdt kurs for søkere på tomter i kommunale boligfelt og for bygg- og anleggsnæringen. Det lokale veiledningsmaterialet kan videreutvikles og brukes i den sammenheng.

Bevisstgjøring om gjenbruk

Orientering og bevisstgjøring om gjenbruk og oppbevaring av bygningsmaterialer og gjenbruksordninger bør inngå i den veiledningen som kommunen gir. Kommunen er pålagt et spesielt ansvar for kildesortering, gjenbruk og ressursforvaltning av byggeavfall.

Ut fra miljøhensyn er det viktig at kommunen i sin veiledning fremhever at det er store materialressurser som allerede er lagt ned i våre bygninger. Det er for eksempel påvist at det er lønnsomt å istandsette gamle trevinduer av god kvalitet. Gammelt trevirke kan være av kvaliteter som ikke lar seg fremskaffe i dag. Takmaterialer kan tas ned og brukes på nytt med nye undertak.

KOMPETANSEOPPBYGGING

Det bør gjennomføres etter- og videreutdanning av ansatte og politikere innenfor de fleste felter som den offentlig forvaltning arbeider med. Statens Byggeskikkutvalg har siden

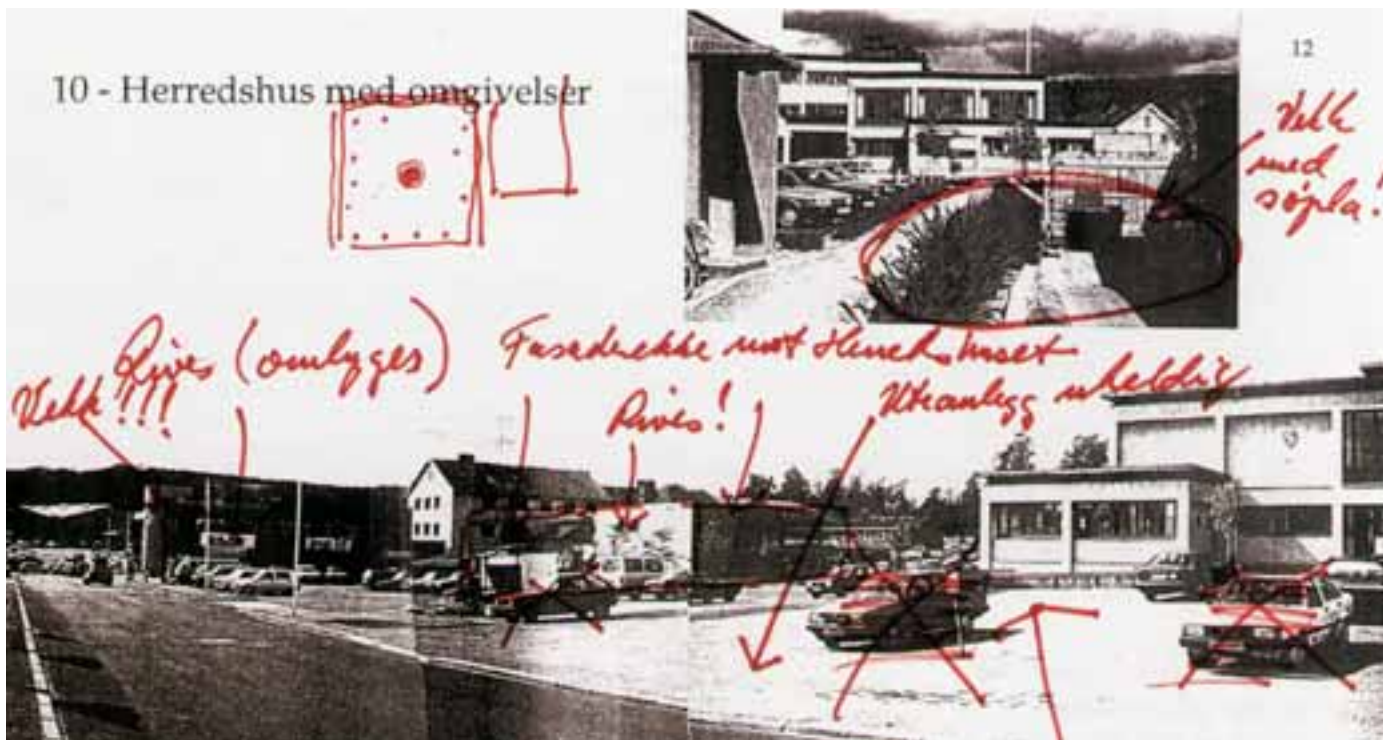
1992 hatt et eget kurstilbud, «Opplæringsprogrammet for bedre byggeskikk», rettet mot kommuner og fylkeskommuner. Ved planlegging av kurs er det viktig å vektlegge

- lokal tilpassing
- aktiv deltakelse fra kommunens egne fagfolk og politikere
- medvirkning fra fylkeskommunens side (hjelp til gjennomføring)
- bred deltakelse fra lokale interesseorganisasjoner, handelsstanden, historielag, fagfolk og kunstnere som er bosatt i kommunen.

Fylkeskommunene har et ansvar for veiledning overfor kommunene; denne er pålagt dem etter plan- og bygningsloven. Vårt inntrykk er at fylkeskommunene er meget lydhøre for de behov som kommunene melder inn. Mange fylkeskommuner arrangerer samlinger for sine kommuner, for eksempel i fylkesfora for stedsforming og stedsutvikling, og slike samlinger kan fungere som møteplasser hvor kommunene kan utveksle erfaringer. Det er fornuftig å slå seg sammen med andre når man føler at den kommunale administrasjonen er liten. Spørsmål og problemforståelse er ofte ganske like innenfor en region.

Mange ulike arbeidsformer

Prosjekter som har karakter av stedsutvikling, arrangeres ofte i samarbeid med handelsstanden. I større prosjekter inngår det som regel mange ulike arbeidsformer. Det kan være arbeidsgrupper, folkemøter, bruk av arbeidsbok (et arbeidshefte som er utviklet for den konkrete situasjonen

Arbeidsbokmetoden gir mange ulike grupper i samfunnet mulighet til å gi uttrykk for sine meninger. Organiseringsen kan gi «stemme» til unge, eldre, kvinner, de handlende, handelsnæringen eller toneangivende politikere. Eksemplet er hentet fra *Arbeidsbok Moelv*, fylt ut av lokalbefolkningen, gruppe «Svendens». Byggforsk 1994 (*Byggeskikkbladet* nr. 1 1995)

med illustrasjoner og spørsmål) og verksteder (samarbeidsfora hvor problemforståelse og løsningsalternativer diskuteres og bearbeides) for å skape fremtidsvisjoner.

Søkekonferanser er en type konferanse for hele lokalsamfunnet. Her ser man på hvordan man tror tettstedet eller bygda vil utvikle seg dersom det meste skal fortsette slik det gjør i dag. Dette settes opp mot ideer og lokalt engasjement for endringer. Denne typen konferanser er som regel arrangert av lokale foreninger (grendelag og velforeninger) og kommunen i fellesskap. Samarbeid mot boligsamvirket, velforeninger og grendelag vil også kunne peke på felles ansvar for utviklingen av det fysiske miljøet. Forsøksringen for byggeskikk, bygningsmiljø og tettstedsforming i Sogn og Fjordane har dannet et forbilde for resten av landet. Den er resultat av et samarbeid mellom fylkeskommunen og alle impliserte og engasjerte i fylket. Fylkeskommunen har arrangert seminarer og studieringer og utgitt en rekke publikasjoner. Den har også arrangert flere studieturer hvor både politikere, administrasjon og næringslivsfolk har deltatt.

BYGGESKIKK I SKOLEVERKET

Oppmerksomheten omkring kunnskap og forståelse for arkitektur og byggeskikk er økt vesentlig i de siste årene. I den nye læreplanen for grunnskolen er det slått fast at arkitektur og lokalt tilpasset lærestoff skal brukes i undervisningen i de estetiske fagene. I læreplanen til kunst- og håndverksfaget står det: «Forankring i egen kultur gir grunnlag for identitet og respekt for nye og ukjente inntrykk og uttrykk.»

Allerede i førskole og førsteklasse skal elevene «... møte og samtale om ulike typer rom, f.eks klasserom/stue, og oppleve sosialt samspill og glede gjennom lekpregede aktiviteter, blant annet bygging av miljøer, og få erfaringer med enkle konstruksjoner». 8-åringene i 2. klasse skal «... besøke og samtale om uterom, f.eks gater, plasser, torg og om ulike bygninger som har forskjellige bruksområder». 4.-klassingene skal «... få innblikk i ulike kulturers tradisjoner innen byggeskikk og bruksform og erfare ulike bruksformers funksjon, nytteverdi og dekor i f.eks ornamenter og mønsterbygging». Mens 8.-klassingene skal «... øve seg i å se forskjeller mellom lokal og nasjonal byggeskikk og andre kulturers boformer gjennom å møte eksemplere fra arkitektur og interiør, kjenne til restaurering og utbedring av hus og se dette i en økologisk sammenheng». Elever i videregående skole kan ta arkitektur som valgfag. Det gir nye og fine muligheter for at byggeskikk kan bli et viktig tema i undervisningen.

Vektleggingen av mer prosjektarbeid i skolen

Det er ikke mulig å undervise i dette faget bare ved skolepulten. Mulighetene for stedstilpasset og lokalt arbeid med stoffet er derfor store. Endringer i det fysiske miljøet vil i fremtiden kunne bli til gode studieobjekter i undervisningen. En slik tilnærming i undervisningen vil kunne føre til mer positivt engasjement senere i livet omkring hvordan

Slik opplever en 6.-klassing sitt nærmiljø.

Barn er aktive deltakere i vårt felles miljø. Elevene studerte sitt eget nærmiljø i Slemdal, under ledelse av arkitekt Kari Bjørka Hodneland. Tegning: Caroline, 6. klasse, 1994

Ole Bulls plass i Bergen. Ungdom utvikler sin bybevissthet på en uformell måte. (Foto: Ingolf Westbø)

det fysiske miljøet utvikler seg. Allerede i småskolen legges grunnlaget for forståelsen av vårt fysiske miljø.

Vektleggingen av mer prosjektarbeid i skolen peker også mot mer aktiv formidling av og arbeid med lokalt lærestoff. Samarbeidet mellom skolen, kommunens ulike etater (Teknisk og Kultur) og utbyggere vil kunne ta helt nye former i fremtiden.

VERKTØY I PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

Plan- og bygningsloven er vårt viktigste verktøy i forandringsprosesser. Planleggingen skal sette kommunen i stand til å fungere etter et føre-var-prinsipp. De ulike arealplanformene har sine særtrekk, og alle kan brukes aktivt i arbeidet med å utvikle vår bygningskultur.

Økt vekt på estetikk i plan- og byggesaker, som

Hvilke vedtak har kommunen gjort som har betydning for byggeskikken? Et nytt utvalg for plansaker / bygningsråd bør gjøre seg kjent med alle planer som finnes, både de som er i bruk, de som ennå ikke er gjennomført, de som

er et resultat av nye lovbestemmelser fra 1995, gir nye utfordringer for alle. Kommunenes ansvar for å stoppe dårlige byggeprosjekter har økt. Det finnes en omfangsrik litteratur som belyser de feltene og problemene som er tatt opp her. Vi vil derfor begrense oss til å gi et minimum av innsikt i lovens ulike funksjonsområder.

skal revideres, og de som er for gamle. Det kan være til stor nytte for nyvalgte politikere å gjennomføre befaringer sammen med fagfolk og administrasjon. «Kart» og terreng bør stemme. Dette er spørsmål som man bør stille seg: Er

En vandring i lokal-
miljøet er den beste
måten å bli kjent på.
Fra Søbstadmyra i
Trondheim

det formingsbestemmelser i de gamle planene? Hvilken holdning har kommunen til arealplanlegging når det gjelder egen virksomhet? Fungerer gamle planer etter hensikten? Eller tar de utgangspunkt i forutsetninger som vi i dag mener er helt avleggs?

VIKTIG VEILEDER:

«ESTETIKK I PLAN- OG BYGGESAKER»

Miljøverndepartementet og det tidligere Kommunal- og arbeidsdepartementet gav i 1997 ut veilederen *Estetikk i plan- og byggesaker*. Vi vil derfor henvise lesere som ønsker å gå dypere inn i de mange viktige sidene ved dette temaet, til denne veilederen. Den er rikt illustrert og henvender seg spesielt til saksbehandlere i kommunene, fylkeskommunene og statlige sektormyndigheter. Men veilederen kan også være til nytte for private utbyggere og konsulenter, og den spesielt interesserte leser vil også finne det utdypende stoffet her.

Plan- og bygningsloven skal fungere som verktøy for å oppnå de målsettinger som kommunen har satt seg. Planleggingen skal sette kommunen i stand til å fungere etter et føre-var-prinsipp. Å bruke § 74.2, «skjønnhetsparagrafen», som nødbremse er ingen god løsning for kommunen. Paragrafen er nå styrket av Stortinget, og kommunenes ansvar for å stoppe dårlige byggeprosjekter har derfor økt. Det vil likevel være gunstig å unngå mange avlagssaker. I det lange løp vil veiledning og utarbeidelse av gode arealplaner som gjøres kjent for befolkningen, være å foretrekke. Når kommunen har «orden» på sine planer, gir forhåndskonferanser med utbyggere gode muligheter for å avklare premisser for endringer og tiltak tidlig i prosessen.

Arealplaner viser hvilken utbygging, hvilket omfang og hvilken lokalisering kommunen ønsker. Til alle typer av arealplaner kan det gis formingsbestemmelser. Etter de nye estetikkbestemmelsene skal estetiske forhold vurderes både i fylkesplaner, konsekvensutredninger, kommuneplaner og detaljplaner.

PLANDELEN AV PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

§ 2 første ledd

«Planlegging etter loven skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser, utbygging, samt å sikre estetiske hensyn.»

«Komiteen vil understreke at denne bestemmelsen (§ 2) er et uttrykk for at også estetiske kvaliteter i byggevirksomheten er et viktig offentlig anliggende, og at kommunene må være seg sitt ansvar bevisst når det gjelder den estetiske utformingen av byggverk.»

(Innstilling O. nr. 37 (1994—95),
Innstilling fra kommunalkomiteen om lov om endringer i plan- og bygningsloven)

Veilederen *Estetikk i plan- og byggesaker*

Kommunen har ansvar for den ordinære arealplanleggingen og for forvaltning av planene, det vil si kommuneplanens arealdel, reguleringsplan, bebyggelsesplan og bruk av midlertidig bygge- og deleforbud. Det skal være en integrert del av kommunens virksomhet å ta vare på det fysiske miljøet. Skippertakprosjekter kan eventuelt hjelpe skuta på rett kjøl, men kan ikke erstatte kommunens løpende oppfølging og ansvar.

Hovedformålet med arealplanleggingen er å legge rammer for vern og utbygging. Kommunestyret og det faste planutvalg / bygningsrådet bestemmer hvilke premisser nybygg skal styres etter. Valget av plannivå avhenger av hvor stor innflytelse kommunen ønsker å ha på resultatet, fordi det bestemmer detaljeringsgraden.

Forutsigbarhet for kommunen og for utbyggere ved byggesaksbehandlingen er viktig. Styring og forenkling av byggesakene er ønskelig både for offentligheten og for utbyggere. Kommunen bør unngå tilfeldig saksbehandling og forskjellsbehandling av utbyggere. Ved utarbeidning av arealplaner blir premissene for vern og forandring felles og kjente. De behandles etter lovens paragrafer, som forutsetter deltakelse fra offentlighet og berørte parter.

Kommuneplanens arealdel

Kommuneplanlegging: § 20-1 første ledd

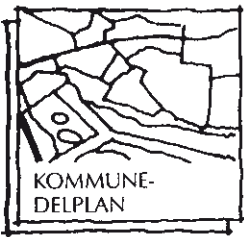
«Kommunene skal utføre en løpende kommuneplanlegging med sikte på å samordne den fysiske, økonomiske, sosiale, estetiske og kulturelle utvikling innenfor sine områder.»

Kommuneplanens arealdel er den overordnede lovfestede planen for arealbruken i hele kommunen. Hvis vi tenker oss kommunens planer som et system av kinesiske esker, er kommuneplanen den ytterst esken, eske nr. 1. I den ligger reguleringsplanene som eske nr. 2, og i dem igjen ligger bebyggelsesplanene som eske nr. 3. Byggesakene er eske nr. 4. I kommuneplanen kan det være bestemt at eske nr. 2 ikke er nødvendig. Da går vi direkte fra den overordnede planen (kommuneplanen) til bebyggelsesplanen.

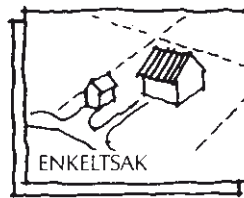
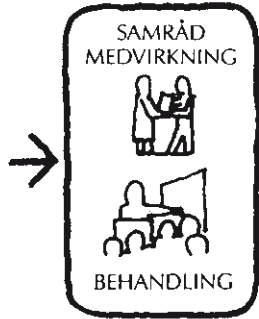
KOMMUNEPLAN AREALDEL

Oversiktsplan som avklarer overordnede arealkonflikter og fastlegger hovedtrekkene i arealbruken for hele kommunen. Vedtas av kommunestyret.

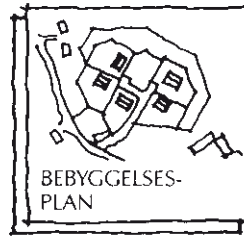
KOMMUNEDELPLAN

Oversiktsplan som fastlegger hovedtrekkene i arealbruken, men for et avgrenset område (tettsted e.l.). Gjerne mer detaljert enn arealdelen. Vedtas av kommunestyret.

Enkelt sak.

Arealplanene fastlegger hvordan enkelt saker skal behandles. F.eks. kan kommunestyret i kommuneplanen fastlegge i hvilke deler av kommunen spredt utbygging er tillatt, hvilke krav som må oppfylles, og hvilken saksbehandling som skal brukes.

Bebyggelsesplan.

Kommunestyret bestemmer i kommuneplanen eller i reguleringsplan hvor bebyggelsesplan skal brukes. Egner seg best for mindre utbyggingstiltak der arealkonflikter er avklart i overordnet plan. Brukes i områder med reguleringsplan:

- Der utbyggingen ligger langt fram i tid og en ønsker å vente med detaljene.
- Der en ønsker mer detaljert planlegging og styring av utformingen enn reguleringsplanen gir rom for.

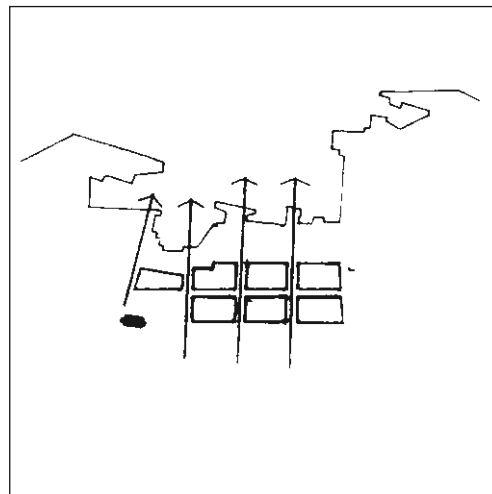
Planen vedtas av bygningsrådet.

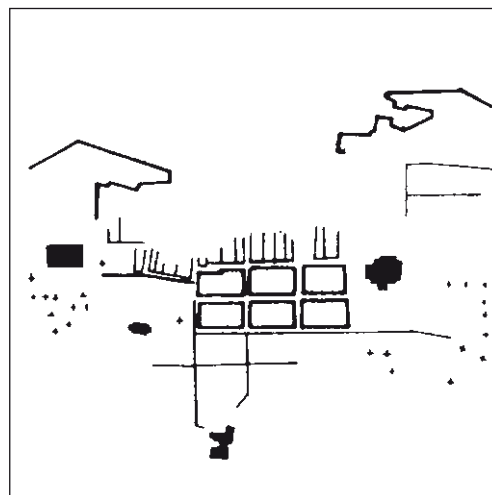
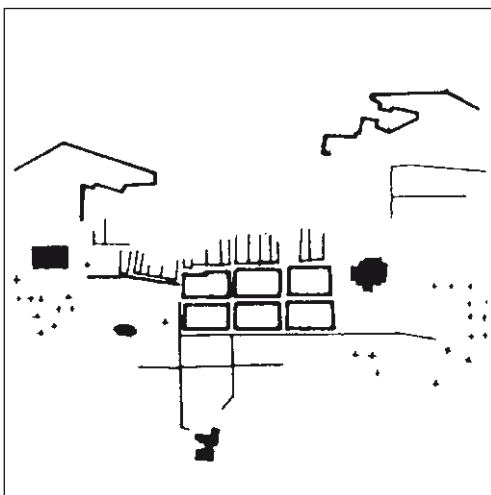
Reguleringsplan.

Brukes bl.a. for større utbyggingssoppgaver, avklaring av detaljkonflikter, vern av områder. Fastlegger arealbruk i detalj. Vedtas av kommunestyret.

Over: Skjematisk fremstilling av kommunens arealplanlegging. Miljøverndepartementet 1985.

Til venstre: Kommunedelplan for Florø sentrum: «Bysenteret skal ha ei klar ytre avgrensing. Denne avgrensinga er dels bestemt av grøntstrukturen, dels av overgangen mellom kvartalstrukturen og områda omkring.» Tematiske retningsslinjer og overordnede ordensprinsipp i kommunedelplan for Florø sentrum. Faglig ansvarlig i Flora kommune har vært bygnings- og reguleringssjef Ole Molnes.

Sentrum i Risør er regulert til spesialområde bevaring.

Bevaringsplanlegging

Bevaringsplanlegging er et redskap for å forvalte historisk verdifulle miljøer. Mulighetene for styring er store, og bestemmelsene kan være meget detaljerte. En bevaringsplan er en reguleringsplan hvor vesentlige deler av planen er regulert til spesialområdet bevaring.

Reguleringsformål: § 25.6

«Spesialområder:
herunder ... områder med bygninger og anlegg som på grunn av historisk, antikvarisk eller annen kulturell verdi skal bevares, ...»

Fredning av bebyggelse og miljøer er nasjonale oppgaver hvor kulturminneloven eller naturvernloven brukes. Kommunenes oppgave er å verne, vedlikeholde og utvikle ved å bruke plan- og bygningsloven. Arealer, anlegg og bygninger som er regulert til spesialområde, kan omfatte det meste. For eksempel kan grunnlag for bevaring av gater, veier, gatemøbler, vegetasjon og belysning legges i en slik plan.

Bebyggelsesplan

I bebyggelsesplanen er det mulig å gå langt i detaljeringsgrad. Denne plantypen kan derfor være særlig viktig for bygging i tettbygde eller sårbare strøk. I områder hvor arealbruken er ukomplisert (som ved spredt utbygging), kan bebyggelsesplan imidlertid også med fordel benyttes. Bruk av bebyggelsesplan kan legge premisser for byggeriet som

både utbygger og kommune kan være tjent med. Bebyggelsesplan forutsetter at det er vedtatt i kommuneplanens arealplan eller reguleringsplan at denne planform kan benyttes.

Bebyggelsesplan: § 28-2 første ledd

«Med bebyggelsesplan forstås i loven en plan vedtatt av det faste utvalget for plansaker selv, og som fastlegger arealbruk og utforming av bygninger, anlegg og tilhørende utearealer innenfor et nærmere avgrenset område hvor det etter arealdelen av kommuneplan eller reguleringsplan er stilt krav om slik plan som grunnlag for utbygging.»

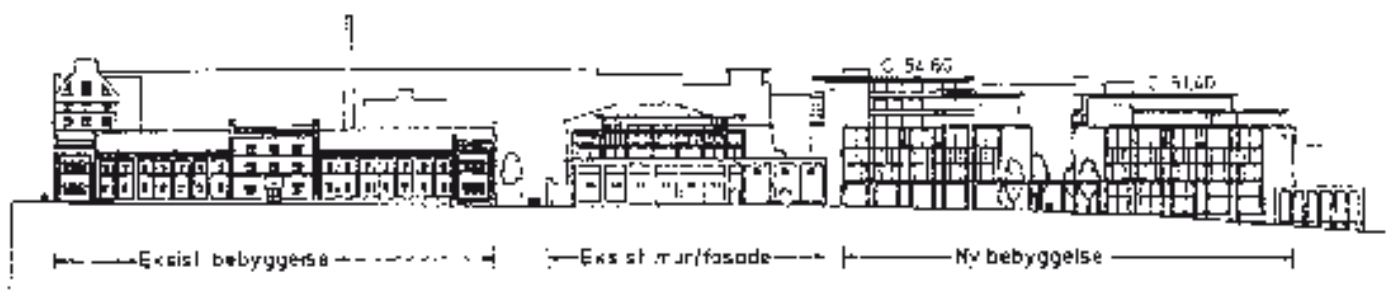
Samlet plan i fortettingssaker

Det er nasjonal politikk at vi skal øke bebyggelses- og boligtettheten, jf. St.meld. nr. 31 (1992—93) *Den regionale planleggingen og arealpolitikken*. Dette er en stor utfordring.

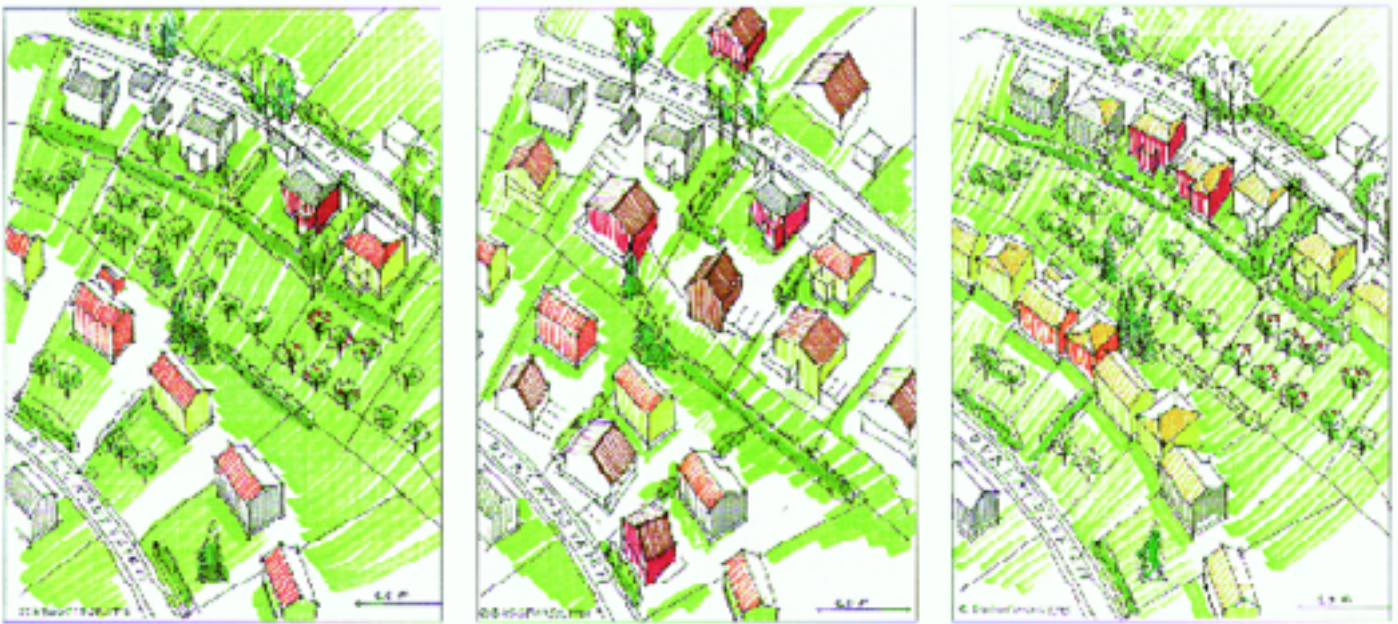
«Det er behov for at fortettingsplanleggingen blir foretatt i henhold til vedtatte kommuneplaner og reguleringsplaner; med god forankring i velutformede reguleringsbestemmelser. En fortettingsplanlegging vil være langt mer krevende enn planlegging av nye utbyggingsområder, fordi det på detaljnivå må arbeides med etablerte fysiske miljøer, beboere og bruks- og eierinteresser. I mange tilfeller kan det være nødvendig at kommunene engasjerer seg på samme måte i fortettingsområder som de gjør ved feltutbygging på ubebygde områder.»

(Fra St.meld. nr. 31 (1992—93)
Den regionale planleggingen og arealpolitikken)

Fortetting betyr samspill med eksisterende bebyggelse, byggetradisjon, dimensjoner og materialer. Når man arbeider med fortetting, forutsetter det forståelse for det eksisterende miljøet. Fortettingsplanlegging er arbeidskrevende prosesser med mange aktører, og kommunen må vise vilje til å ville styre. Hva får kommunen igjen? Kommunen får arkitektonisk mer helhetlige løsninger, miljø som ivaretar eksisterende kvaliteter, mulighet for en mer variert boligsammensetting, utnyttelse av eksisterende infrastruktur, oppgradering av infrastruktur, større vilje blant beboerne til å vedlikeholde bebyggelsen og ressursforvaltning på et høye nivå.

I bebyggelsesplanen kan for eksempel gesimshøyde og plassering av ny bebyggelse fastlegges. Illustrasjonen er hentet fra veilederen *Reguleringsplan. Bebyggelsesplan* (rundskriv T-1128)

Tegningen til venstre viser Sogn hageby i Oslo med eldre villabebyggelse. I midten: Tradisjonell fortetting med "kotelettomter" som raserer grøntarealene. Til høyre: radikalt forslag til fortetting, der hver enkelt ny tomt er skilt ut fra to nabotomter. Vegetasjonen i hagen blir bevart. Tegning: Sivilarkitekt Jens Bjerneboe

Dette stemmer dessverre altfor dårlig med de realiteter vi ser rundt omkring i våre byer. Det er langt mellom de gode løsningene, og altfor ofte blir miljø slått i stykker av tilfeldig utbygging.

Klagebehandling kan i mange av disse sakene ta uforholdsmessig lang tid for den kommunale forvaltning. Det er ingen direkte sammenheng mellom styringsvilje og ressurs- og tidsforbruk. En dårlig løst sak kan ende opp i alle rettsinstanser og alle mulige klagebehandlinger. Det er derfor nødvendig med god faglig forankring og gode samarbeidsprosesser i disse sakene.

Bestemmelser til planer

Kommenstyret, det faste planutvalg og administrasjonen er forpliktet til å ivareta intensjonene i bestemmelsene til arealdelen av kommuneplanen når byggesakene blir behandlet. Det er viktig å legge inn bestemmelser om saksbehandlingen for at plan- og bygningsmyndighetene skal kunne ha mulighet til å behandle saken på nytt. Vi behandler i det følgende bestemmelser til reguleringsplaner og bebyggelsesplaner under ett. Skillet mellom de to planformene går på detaljeringsgraden og på behandlingsmåten.

Planbestemmelser til reguleringsplan og bebyggelsesplan skal gi uttrykk for begrensninger (ikke urimelige) som er nødvendige for å ivareta reguleringsformålet. De må også stå i forhold til kommunens vilje til å håndheve planen. De er juridiske dokumenter som kan tolkes og prøves for domstolene. Mer enn noe er de uttrykk for bevisst vilje og valg fra kommunens side. Lovverket gir hjemmel for bestemmelser som kan anviser rammer for bygningsvolum og plassering av bebyggelse. Det kan være avgjørende for resultatet hva slags utregningsmåte som nyttes til å angi grad av utnytting. Høyden på en bygning er meget ofte et stridsspørsmål mellom naboer. For hvem tar utsikten fra hvem?

«Skjæringer og fyllinger skal gis en tiltalende form og behandling, inngrep som bryter den naturlige terrengform bør unngås. Bebyggelsens utforming: saltak eller skråtak mellom 27 og 45 (grader). Alle tak skal ha ikke-reflekterende takteking.»

«Bygningsrådet kan kreve at hus i samme gruppe eller langs samme veistrekning blir utført med samme høyde og takvinkel.»

Eksempler fra reguleringsbestemmelser (Miljøverndepartementets rundskriv T-517)

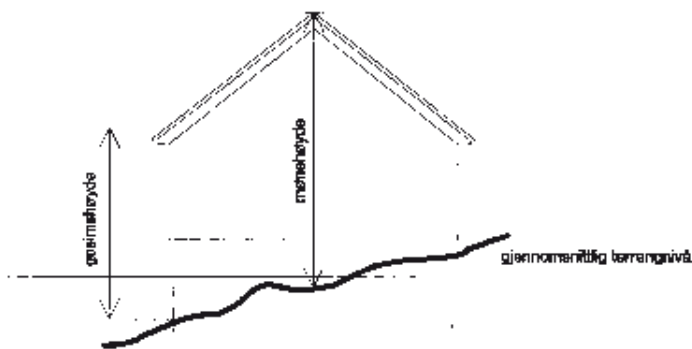
«Fasaden mot veg og friområde skal utformes med en neddempet vegg høyde, ca 1 etage, og gis en variasjon i plan for å redusere masivitetsvirkningen og gi bedre lokalklima i utearealene.»

«Bygninger skal oppføres i tre bindingsverk med utvendig kledning av trepanel. Takteking skal utføres i takstein av betong eller tegl eller som skifertak. Bygningene skal ha saltak med min. 22,5 grader, maks. 45 grader takvinkel.»

Eksempler fra bebyggelsesplanbestemmelser (Miljøverndepartementets rundskriv T-701)

Det kan være vanskelig å ivareta eksisterende vegetasjon innenfor et utbyggingsområde. Men det er mulig gjennom arealbruken å tilrettelegge slik at verdifull vegetasjon ikke nødvendigvis blir berørt av de formål som planen tilrettelegger for. Man kan også regulere til vegetasjonsbelte rundt et industriområde, og man kan forutsette dette gjennomført ved bestemmelser om tidsrekkefølge. Tidsrekkefølge kan også brukes til å sikre mot «døde arealer» som samler skrot, og/eller utilsiktet parkering. Arealer som skal ligge brakk i påvente av utbygging, kan midlertidig reguleres til grøntområder.

I planen kan det legges fast hvilket terreng som skal være utgangskote for bebyggelsen. Gjennomføring av planer for områder i «ulendt» terreng kan føre til svært skjæmmende sår i terrenget hvis kommunen ikke angir hvilket nivå bebyg-

Bygningens plassering i terrenget avgjør i høy grad opplevelsen av tilpassing og samspill med omgivelsene, enten dette er i byen eller i åpent landskap. I byggeforskriftens kap. 22 beskrives begreper og juridiske virkemidler som kommunen kan bruke i arealplanleggingen. Illustrasjon fra «Byggeforskriften 22:21 Bygningers høyde», Miljøverndepartementet 1996

gelsen skal ligge på. Omfattende terrengarbeider ødelegger ofte vegetasjonsgrunnet og det stedstypiske.

Angivelse av byggegrenser og byggehøyder angir relasjon til omliggende bebyggelse. Diskusjonen om takformer, farger og materialer skal gi føringer for hvordan ulike områders karakter skal være.

Dramatiske endringer i vårt fysiske miljø vil av og til være uunngåelige. Da må planleggere og politikere spørre seg: Gir planen gode estetiske løsninger for store skjæringer og fyllinger, brudd på silhuetter og dominerende bygninger og anlegg?

I bestemmelser er det adgang til å bruke ulikt språk

som graderer viktigheten av paragrafen: skal, skal i størst mulig grad, planutvalget skal påse, kan kreve, osv.

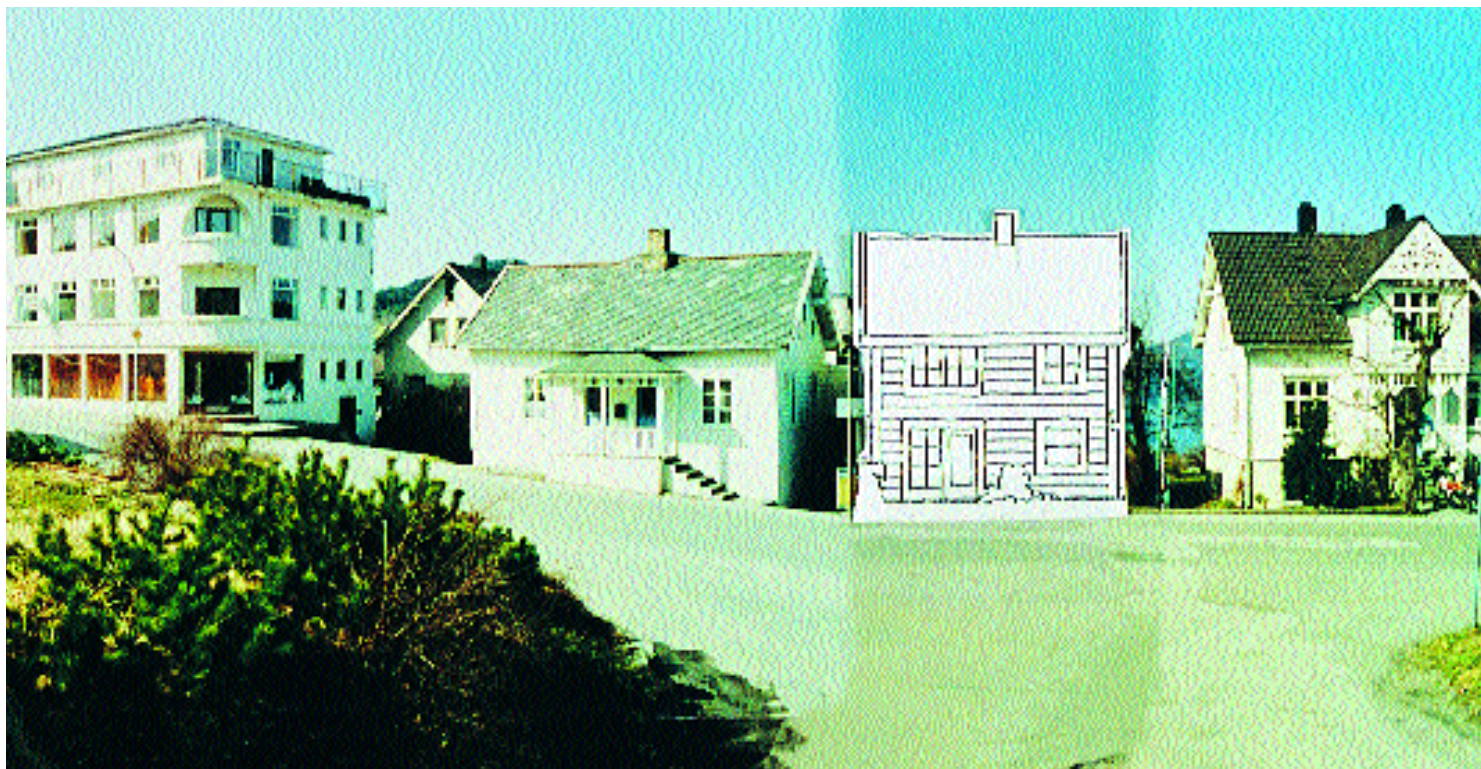
BYGGESAKSDELEN AV PLAN- OG BYGNINGSLOVEN

Hjemlene for kommunenes styring av byggesaker er gitt i plan- og bygningsloven. Når det gjelder byggeskikk, er § 74.2, den såkalte skjønnhetsparagrafen, viktig. Kommunen bør kreve tilstrekkelig og egnet dokumentasjon til innsendte prosjekter, slik at alle fagfolk og legfolk som er involvert i byggesaksbehandlingen, forstår prosjektets konsekvenser. Prosjektets forhold til nabobebyggelse bør vises enten i tegning, fotomontasje eller modell. Modeller er viktig for forståelsen, spesielt ved vanskelige prosjekter. Dokumentasjonskravet kan være bestemt i arealplanen, eller det kan være hjemlet i «Forskrift til plan- og bygningsloven om saksbehandling og kontroll» kapittel III § 14.

«Rammesøknad må inneholde nødvendige og tilstrekkelige opplysninger for entydig bestemmelse av tiltakets ytre og innvendige rammer. Med ytre rammer menes planforutsetninger, naboforhold, plassering, estetisk utforming og tilpassing. Med innvendige rammer menes de tekniske prosjekteringsforutsetningene ...»

(Veiledning til forskrift om saksbehandling og kontroll i byggesaker, Kommunal- og arbeidsdepartementet, 1997)

Det er en rekke tema som berøres i loven, og som gir kom-

Enkel fotomontasje der en serie papirbilder av eksisterende bebyggelse er limt sammen. Det planlagte nybygget er montert inn som tegning i riktig målestokk. Dette er en enkel og billig måte å beskrive nye tiltak i

forhold til eksisterende bebyggelse på. Fotomontasje: Jens Bjørneboe, sivilarkitekt. (Foto: Berge Hjøringsnes)

munen store muligheter for å påvirke utviklingen av det fysiske miljøet. Byggesaksbehandlingen omfatter alle vesentlige endringer i det fysiske miljøet. Huseierens løpende vedlikehold av hus og anlegg er en hverdagslig sak så lenge det ikke gjøres vesentlige endringer som berører andre. Det er i alle de tilfeller hvor fellesskapets interesser blir berørt, at byggesaksbehandling kommer inn. Vi nevner her de viktigste:

- deling av eiendom
- opparbeiding av fellesareal og parkbelte i industriområder
- bruk av ubebygde deler av tomt
- plassering av og høyde på bebyggelse og dennes avstand til nabogrenser
- plassering av bedrifter eller anlegg i kommunen
- oppføring av uvanlig bebyggelse
- oppføring av andre varige konstruksjoner, anlegg, vesentlige terrenginngrep osv.
- endring, reparasjoner eller bruksendring osv. av bestående byggverk
- vedlikehold og utbedring
- vedtak om utbedringsprogram
- riving.

Alle disse forholdene er omtalt detaljert i veilederen *Eстетikk i plan- og byggesaker*.

Dialogen mellom det offentlige og de/den som skal søke om tillatelse til et byggetiltak, er formalisert ved det som kalles forhåndskonferanse. Forslagsstilleren kan lage skisser og korte beskrivelser som sendes kommunen før et

slikt møte. Siden svært mange av de tiltak det søkes om tillatelse til, ikke blir tegnet av arkitekter eller andre fagfolk, kan det være fornuftig å diskutere både estetiske og andre sider ved det med kommunens fagfolk. Både kommunen og tiltakshaver kan kreve forhåndskonferanse. Alle er tjent med denne formen for samtale: Tidlig kan det bli klart hva kommunen vil kreve av dokumentasjon, om det er snakk om dispensasjoner, og at det nå er lagt opp til økte krav i forhold til estetikk.

§ 74.2: Skjønnhetsparagrafen

Paragrafen har to formål:

- 1 å synliggjøre kommunens alminnelige ansvar for de estetiske kvalitetene i det fysiske miljøet
- 2 å gi kommunen en lovhjemmel til å stoppe byggeri som strider mot denne paragrafens innhold.

Gode prosjekter krever vilje og evne til å skape kvalitet hos både byggherrer, prosjekterende, byggesaksbehandlere og politikere. Stortinget vedtok endringer i paragrafen i 1995. Disse endringene er omtalt i rundskrivet fra Miljøverndepartementet og det tidligere Kommunal- og arbeidsdepartementet *Om endringer av estetikkbestemmelser i plan- og bygningsloven* (rundskriv H-7/97). § 74.2 skaper i seg selv ikke gode hus eller gode bygningsmiljøer; i henhold til formål nummer to er den å oppfatte som en nødvergeparagraf.

§ 74.2

«Kommunen skal se til at ethvert arbeid som omfattes av loven, blir planlagt og utført slik at det etter kommunens skjønn tilfredsstillende rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene. Tiltak etter denne lov skal ha en god estetisk utforming i samsvar med tiltakets funksjon og med respekt for naturgitte og bygde omgivelser.

Skjemmende farger er ikke tillatt og kan kreves endret. Kommunen kan utarbeide retningslinjer for estetisk utforming av tiltak etter loven.»

Kommunene skal i sin byggesaksbehandling påse at kravene som er opplistet i paragrafen, blir tilfredsstillt. Plan- og bygningslovens bestemmelser er ment som en ja-lov: En søker skal ha rett til å oppføre et bygg dersom det tilfredsstillende lovens krav. Formuleringen «etter kommunens skjønn» gir ikke kommunen rett til å utøve et fritt skjønn. Den skal utøve et såkalt rettsanvendelsesskjønn, det vil si at kommunen bare skal vurdere om lovens krav er tilfredsstillt eller ikke.

Paragrafen formulerer imidlertid kriteriene som skal legges til grunn for vurderingen av prosjektene: De skal tilfredsstillende rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene.

De gangene Fylkesmannen overprøver kommunene i ankesaker basert på § 74.2, er det ofte fordi begrunnelsen

har vært for dårlig formulert eller rett og slett har manglet helt. Det er mange kommuner som ikke har arkitektfaglig kompetanse, og dette kan føre til utilstrekkelige begrunnelser. Vurderingene bærer lett preg av «stygt og pent»-karakteristikker.

I enkelte saker er det relativt enkelt å begrunne hvorfor en bygning ikke tilfredsstillter lovens krav verken i seg selv eller i forhold til omgivelsene, men mange saker krever en klargjøring av premissene for et eventuelt avslag. I veiledningen er det derfor gitt en positiv beskrivelse av hvilke vilkår som kan stilles ved tillatelse:

«'God estetisk utforming' innebærer at tiltak skal ha en viss grad av estetisk kvalitet for å kunne godkjennes.

'Samsvar med tiltakets funksjon' betyr at byggverket formmessig skal gjenspeile eller uttrykke hvilket formål bygget skal oppfylle, f.eks. ved at monumentalbygg som rådhus, idrettshaller o.l. får en mer framtrædende plassering og stor-slått utforming enn mer ordinære byggverk.

'Respekt for naturgitte og bygde omgivelser' innebærer at det ved utformingen av nye tiltak skal tas hensyn til både eksisterende vegetasjon, topografi, bekker, kulturhistoriske spor og eksisterende bygninger og tekniske anlegg, som veier, bruer, forstøtningsmurer etc.»

(Fra Estetikk i plan- og byggesaker, MD og KAD 1997)

Bruk av byggeskikksirkelen

Byggeskikksirkelen, som er vist på side 144 og 145, er utarbeidet av Norges byggforskningsinstitutt i samarbeid med Statens Byggeskikkutvalg, og er ment som et redskap til å begrunne vedtak med hjemmel i § 74.2. Figurens to sirkler, som angir «huset i seg selv» og «huset i forhold til omgivelsene», illustrerer paragrafens to ikke alltid sammenfallende krav til rimelige skjønnhetshensyn: i seg selv og i forhold til omgivelsene.

På side 97 er det gjort rede for begrepene samspill, kontrast, konflikt og tilpassing.

Selv om bygninger er særpregede og på enkelte måter står i kontrast til omgivelsene, kan de ved sin høye kvalitet berike stedet dersom det eksisterende miljøet ikke er spesielt sårbart. Hvis en bygning som i seg selv har god kvalitet, representerer en sterk kontrast i et sårbart eller særpregt miljø, bør stedets felleskarakter være avgjørende for om det skal bli avslag eller godkjenning. Det finnes ingen fasitsvar her. For særpregede og sårbare områder bør kommunen tidlig utarbeide reguleringsplan med bestemmelser eller bebyggelsesplan som kan gjøre en streng praksis juridisk holdbar.

I sårbare og særpregede miljøer kan altså tilpassingen til omgivelsene være minst like viktig som den estetiske kvaliteten på husene i seg selv, og det vil kunne være riktig å godkjenne normalt gode hus selv om de ikke er særlig nyskapende. Men dersom den eneste kvaliteten ved en

bygning er at den tilpasser seg de eksisterende bygningene, bør avslag vurderes, fordi den kan representere en generell forsimpling og forflatning av bygningsmiljøet.

Ikke alle prosjekter lar seg vurdere like lett ved bruk av byggeskikksirkelen, men den kan være en første hjelp til å skape nye begreper og nytt vokabular.

Byggeskikksirkelen og skjemaene som er tilpasset begrepene som brukes i sirkelen, er ikke først og fremst utviklet som hjelpemiddel for fagfolk, men skal fungere som et allment kommunikasjonsverktøy i diskusjoner om skjønnhetsparagrafen. Byggeskikksirkelen egner seg svært godt til å skape diskusjon om hva som er godt, og hva som er dårlig, om kontrast eller tilpassing og gjennomtenkt eller tilfeldig. Erfaringsmessig er det alltid en del bygg hvor det er enkelt å bli enig om kvalitetene, både til bygget i seg selv og i forhold til omgivelsene.

Ved gruppeoppgaver hvor politikere og byggesaksbehandlere skal vurdere og plassere et sett bilder av bygninger i byggeskikksirkelens sektorer, viser det seg en forbløffende stor enighet om hvilke bygninger som verken er vakre i seg selv eller i forhold til omgivelsene. Det er mulig å beskrive en bygnings utseende og diskutere konsekvensene av et prosjekt på en saklig måte. Når deltakerne i diskusjonen har en felles referanseramme, er det ikke vanskelig å bli enige. Vanskeligere er det når bygg har nye formuttrykk som kan gjøre oss usikre og tvilende: Er dette bygg som er barn av vår tid, eller bygg som for alltid vil være fremmede i omgivelsene?

Vurderingsmetoden er best egnet for enhetlige områder, fortettingsområder og områder som er under jevn eller gradvis utbygging. Byggeskikksirkelen er mindre egnet i lite ensartede områder uten fellesnevner. Den er heller ikke utviklet for områder uten bebyggelse, ei heller for spesielle byggeoppgaver eller monumentalbygg.

Skjema for vurdering av prosjekter								
Vurdering av stedstilpasningen				Utformingen av bygningen i seg selv				
Samspill	Kontrast	Konflikt	Tilpasning		God utforming	Over middels utforming	Under middels utforming	dårlig utforming
x				Fjernvirkning, landskapstilpasning	x			
			x	Tomter, husplassering, bebyggelsesstruktur	x			
			x	Volum av huset, størrelse	x			
	x			Takform og takvinkel		x		
x				Bygningshøyde, gesimshøyde	x			
			x	Terrengtilpasning rundt bygningen		x		
	x			Proporsjoner, dimensjoner	x			
	x			Samsvar mellom fasader, tak og planløsning	x			
	x			Materialer, detaljer og farger	x			
	x			Vindusinnsetting og vindustyper, størrelser	x			
	x			Samlet vurdering	x			

Skjema brukt for vurdering av Sundt-gården i Bergen (under).

NAVN PÅ PROSJEKTET OG TYPE PROSJEKT

Sundtgården i Bergen, avbildet til venstre i Byggeskikkssirkelen. Det er en forretningsgård fra ca. 1933 på Torvallmenningen i Bergen. Nabobygningene er oppført etter en brann i 1916, og plassen er regulert etter nyklassisistiske prinsipper. Plassen innrammes av to rekker forretningsgårder, malt i lyse farger. Et viktig trekk er inntrukne arkader i første etasje og markerte søylerekker som dekker de to nederste etasjene.

PROSJEKTET I FORHOLD TIL OMGIVELSENE

Positivt: Volumet av bygningen tilsvarende de eldre nabohusene. Det er en murgård, og den følger byggelinjene og høyden. Kontrasten ligger i den nye byggeteknikken. Armert betong tillater ikke-bærende yttervegger og vindusbånd. Tårnoppbygget gir en kontrast i byrommet, og huset gir

retning i et nøytralt rom. Viktig med kontrast i noen tilfeller, står i forhold til omgivelser.

Negativt: Arkademotivet er ikke tatt opp. Huset kan sies å være en selvbevisst representant for sin periode.

PROSJEKTET I SEG SELV

Positivt: Huset har gode proporsjoner og fin detaljering. Huset er fredet. Kvaliteten av huset betyr mye for at kontrasten skal bli vellykket.

Negativt: Skiltet med firmanavnet er ikke i original funksstil.

KONKLUSJON

Gjennomtenkt kontrast. Forretningsgården er et eksempel på godt gjennomtenkt kontrast.

SAMSPILL OG KONTRAST - *Volum og form* - Sundtbygget samsvarer med de nyklassistiske nabohusene i volum og med hensyn til gatelinjer og gesimshøyde. Det flate taket, tårnoppbygget, det store glasspartiet rundt trappen og de horisontale vindusbåndene skaper kontrast. Materialer, detaljer og farger - Glass og hvitmalt puss harmonerer med nabobyggene.

SAMSPILL - *Volum og form* - Det nye hotellet til høyre slutter opp om det opprinnelige bryggemønsteret med variasjoner i høyde og bredde. Materialer, detaljer og farger - Materialbruken er moderne med glass og betong og er hensiktsmessig teknisk og funksjonelt. Betongen er imidlertid farget for å spille sammen med de malte trebyggene. (Foto: Aune Forlag)

DJERV KONTRAST - *Volum og form* - Boligblokkene med store volumer og lange, smale bygningskropper følger terrenget og tomtegrensene og er en kontrast til den eldre trehusbebyggelsen. Materialer, detaljer og farger - Fargene, profilerte fasadeplater, hvitmalt vinduer og den varierte fasadeutformingen skaper dialog med villaene fra 1930-årene.

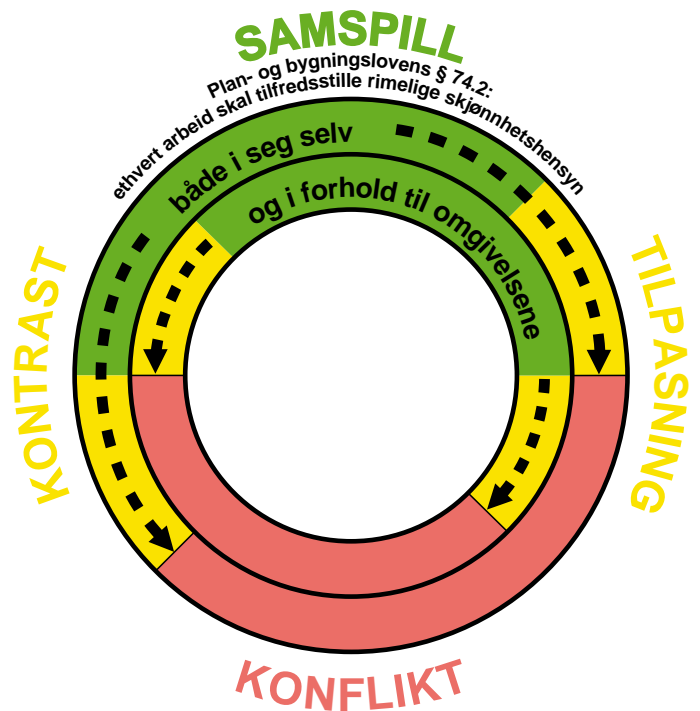
EGENRÅDIG KONTRAST - *Volum og form* - Den uvanlige villaen har et komplisert bygningsvolum som er i konflikt med de enkle nabohusene. Materialer, detaljer og farger - Bruken av mur og glass er i kontrast til nabohusene i tre. Den hvite fargen demper noe av konflikten.

KONFLIKTFYLT KONTRAST - *Volum og form* - Blokken følger bebyggelsen i gaten med samme gatelinje og gesimshøyde. Skråttstilte balkongbrystninger gir en åpen, oppløst fasade med kraftig horisontal betoning. Bygget står i konflikt med de eldre bygårdenes massive, dekorerte fasader med vertikalt preg. Materialer, detaljer og farger - Materialer og farger er fremmed for strøket.

KONFLIKT - *Volum og form* - Den nye villaen til høyre har et oppløst bygningsvolum og skjevt røstet tak som sammen med fremskutte etasjer er i konflikt med de enkle nabohusene med saltak. En halvt nedgravd undertetasje er fremmed for strøket og vitner om dårlig terrengtilpasning. Materialer, detaljer og farger - Tilpasning ved hjelp av farge og materialbruk demper ikke konflikten.

SAMSPILL OG TILPASNING - *Volum og form* - Det store hjørnebygget fullfører kvartalet og er oppdelt i flere enheter av samme størrelse og farger som de gamle bygårdene. Huset har, som naboene, store vinduer i første etasje, markert gesims og avskrådd, markert hjørne. Materialer, detaljer og farger - Fasadene er moderne med oppløste veggflater som lar en se innover i bygningen.

TRADISJONELL TILPASNING - *Volum og form* - Husgruppen med tett småhusbebyggelse på små tomter er et forsøk på å tilpasse seg sørlandsbyens målestokk og preg. Materialer, detaljer og farger - Materialbruk, farger og detaljering er mer typisk for sørlandsbebyggelsen enn husene i bakgrunnen.

MANGELFULL TILPASNING - *Volum og form* - Huset har mange påkostete tillegg som balkonger, karnapper og søyler og et ruvende tak med flere arker. Terrenget er omformet for å passe til huset. Taket, første etasje og underetasjen samsvarer ikke. Materialer, detaljer og farger - Det er brukt for mange sterke virkemidler og resultatet er påtrengende. Den store villaen i bakgrunnen er derimot kompakt, rolig og behersket utformet.

KONFLIKTFYLT TILPASNING - *Volum og form* - De to store volumene sprenger målestokken på stedet og er i konflikt med eldre villaer i nabolaget. Det er ikke noe ledig tomteareal igjen. Materialer, detaljer og farger - Enslormig repetisjon av småhusmotiv som hvitmalt panel, små valmtak med sort glassert takstein og smårutete vinduer kan ikke kamouflere de store volumene.

Byggeskikksirkelen er et verktøy til bruk ved vurdering av hvorvidt byggeprosjekter oppfyller § 74.2 i plan- og bygningsloven, den såkalte skjønnhetsparagrafen.

I veiledningen til byggeskikksirkelen er det utviklet et skjema (se side 143) som mer detaljert går inn på deler av bygget og dets tilpassing til omgivelsene. Skjemaet kan brukes til mer detaljert granskning av den enkelte byggesak og kan på denne måten være et hjelpemiddel i selve byggesaksbehandlingen.

Byggeskikksirkelen er utarbeidet av sivilarkitekt Jens Bjørneboe, Byggforsk i samarbeid med Statens Byggeskikkutvalg.

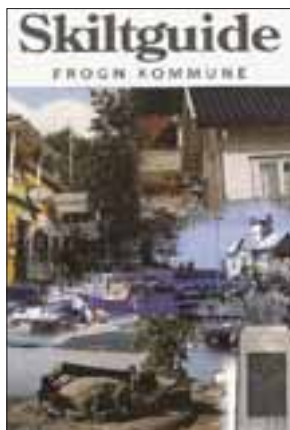
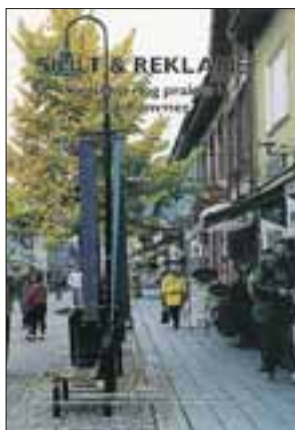
§ 107: Skilt og reklame

§ 107

«Skilt, reklameinnretning o.l. skal godkjennes av kommunen før de settes opp. Ved avgjørelse om godkjenning skal gis, tas hensyn til om skilt ... vil virke skjemmende ... i seg selv, i forhold til omgivelsene eller for trafikken ...»

Reklameinnretninger dominerer stadig større deler av våre omgivelser. Det er kommunens ansvar å bestemme hvor høyrøstet slik reklame skal være. Det er ikke lenger slik at bare skiltene på fasaden mot gata forteller om butikken vi finner bak skiltet. Hele bygget, lyssettingen og detaljeringen kan være gjenstand for oppmerksomheten fra den som ønsker å fremme sitt budskap. Den som har en gavl «til overs», har mulighet for inntekt fra utleie av sin bygningens ytre. Store næringskjeder og foretak annonserer for sine produkter der budskapet kan bli sett av mange. Og det er helt uavhengig av om «butikken» ligger i New York, Paris eller Tromsø.

Det er en stor utfordring for kommunene å ha en bevisst holdning til hvor og hvordan denne formen for «kommunikasjon» kan håndteres. Kommunen kan utforme vedtekter til § 107 for håndtering av skiltsaker. Lillehammer og Frogn er to av flere kommuner som har utarbeidet informasjonshefter om lokal skiltbruk. Heftet fra Lillehammer (Haugan 1996) er utarbeidet i samarbeid med Miljøverndepartementet, Fylkesmannen og fylkeskommunen i Oppland. Det gir oversikt over både formelle regler, prosedyrer, de ulike aktørene og saksbehandlingen.

Lillehammer og Frogn kommuner har utarbeidet veiledere for å forbedre estetikken i skilt og reklameplakater i kommunene.

FINANSIERING

Tiltak som ikke faller inn under den ordinære kommunale virksomhet, krever oppmerksomhet omkring økonomien. Forventninger og forpliktelser må være samstemte. Ofte er det mangel på bevilgninger som stopper tiltak som vi gjerne vil sette i gang. Men erfaringene viser at det gjennom samarbeid er midler å hente utover den snevre kommunale rammen.

Det kan i noen sammenhenger være nødvendig å se på alle tenkelige samarbeidsmuligheter for å komme i gang med et prosjekt. Handelsstand, turistnæring eller den lokale byggenæring kan hver på sin måte ha interesse av å styrke forbedringstiltak og fornuftig utvikling. Håndverksbedriftene har også mye å si for hvordan vedlikehold og endringer utformes.

Når kommunen inngår en utbyggingsavtale med en utbygger, er det muligheter for å utforme avtalen slik at en del av de krav og ønsker som kommunen har i forhold til bygningers og anleggs utforming, blir del av denne. En utbyggingsavtale er en sivilrettslig avtale som stiller kommunen helt annerledes fritt enn plan- og bygningsloven gjør.

Samarbeid med Vegvesenet kan også føre til samfinansiering. Mange «miljøprioritert gjennomkjøring»-prosjekter er resultat av et vellykket samarbeid mellom kommunen og veikontoret i fylket. Norsk kulturråd har vært oppmerksom på behovet for offentlig støtte til utvikling av gode prosjekter, og har støttet opp om tettstedsforbedringer og utsmykninger i det offentlige rommet. Distriktutviklingsmidlene fra fylkeskommunene, som bevilges over statsbudsjettet, har også hatt betydning for en rekke kommuner som har satset på tettstedsutvikling i sitt kommunesenter.

Offentlige finansieringsordninger endres over tid. Kommunen må derfor søke veiledning hos fylkeskommunen og Fylkesmannen, som bør ha god oversikt over de ordninger som kan utløse ekstra midler til igangsetting av tiltak eller planlegging.

Det er også mye som kan gjøres uten ekstra finansiering. Forsøksringen for byggeskikk, bygningsmiljø og tettstedsforming i Sogn og Fjordane er et meget bra eksempel. Her er fylkets og kommunenes innsats finansiert innenfor de ordinære budsjettene.

Husbanken oppmuntrer utbyggere ved å gi ekstra tilskudd for god tilpassing og høy arkitektonisk kvalitet. Husbankens låne- og tilskuddsordninger er beskrevet i egne brosjyrer fra banken eller i Husbankens «Blåboka», som oppdateres hvert år.

Batnfjordsøra er kommunesenteret i Gjemnes kommune. Ved oppstartingen av arbeidet med miljøprioritert gjennomkjøring ble følgende fire mål satt opp: redusere fartsnivået, forbedre forholdene for gående og syklende, bidra til å gi stedet identitet og særpreg og bedre det visuelle inntrykket slik at stedet innbyr til stopp og opphold. Prosjektet var et prøveprosjekt og et samarbeid mellom Statens vegvesen i Møre og Romsdal og Gjemnes kommune. (Foto: Arne Strømme)

KOMMUNENS EGEN PRAKSIS

Renseanlegg Odderøya, Kristiansand kommune. Arkitekt: SMS Arkitekter AS v/sivilarkitekt MNAL Erik Sandmark. Byggeteknisk konsulent: Multiconsult AS. (Foto: Per Stokkeland)

Er kommunen en god byggherre? Blir det tatt hensyn til de estetiske kravene når kommunen bygger ut for sin egen virksomhet?

Kommunen som organisasjon har ansvar for et stort antall bygninger og anlegg innenfor kommunens geografiske område, som skoler, sykehjem, trafokiosker og kommunale veier. Ganske ofte er kommunen den eneste eller den viktigste byggherren på et tettsted eller i kommunesenteret. Kommunen eier og forvalter våre viktigste bygninger og anlegg. Kommunestyret bør derfor ikke bare være opptatt av hvordan rammene legges for andres handlinger.

Kommunal byggevirkosomhet viser hvilken vei kommunestyret mener utviklingen bør gå. Signaleffekten er stor når kommunen setter sin ære i å ivareta gammel bebyggelse på forsvarlig måte, og når kommunen engasjerer dyktige arkitekter og konsulenter til å tegne og utføre viktige byggeoppdrag. Like tydelig er signaleffekten når dårlig vedlikeholdte skoler eller kommunale boliger står og forfaller, eller når tilbygg til kommunale institusjoner er utført uten omtanke. Dårlige løsninger dreier seg som regel mer om mangel på langsiktig planlegging og ressursforvaltning enn om dårlig økonomi. På sikt er dårlig vedlikehold dårlig økonomi.

Det er viktig å ha stor grad av offentlighet omkring plan- og byggesaksvedtak som gjelder kommunens egen byggevirkosomhet. Gjennom historien har vi gitt våre offentlige bygninger stor symbolverdi. En brannstasjon kan for eksempel være langt mer enn en funksjonell bygning for personalet på stasjonen og for det nødvendige materiell. Den kan fortelle at dette er en viktig samfunnsinstitusjon, på samme måte som brannsjefens uniform forteller at brannsjefen er en viktig person i samfunnet. Vi mener ikke med dette å si at alle offentlige bygninger skal være fremhevet spesielt, men at det offentlige har et spesielt ansvar i denne sammenheng.

Forskjellige «vesener» og «verk» har også et ansvar. Utforming og anlegg av interkommunale løsninger for eksempel el-forsyning, vann og kloakering eller avfallshåndtering betyr ikke at kommunen fritas for ansvar. Større vekt på miljøinnsats som kildesortering er ikke det samme som at vi skal akseptere at merkelige blomsterdekorerte og til dels tilfeldig utformede containere skal «lyse opp» plasser og gater med et utseende som sier: «Her er jeg, er det noen som ser meg?»

En svært viktig samarbeidspartner for kommunen er Vegvesenet. Veikontoret i fylket og kommunen har et delt ansvar for viktige og dominerende veianlegg på de fleste av våre tettsteder. I flere år har det vært brukt store midler på veiomlegginger og miljøprioriterte veianlegg i byer. Her er det et stort og verdifullt materiale som gir oss anledning til å lære av andres erfaringer.

Kommunen må være seg bevisst hvilken kompetanse som er nødvendig for å følge de krav som loven nå setter. Flere større kommuner har for eksempel egen byarkitekt. *Estetikk i statlige bygg og anlegg* er en veileder som gir gode råd om hvordan staten som byggherre kan sikre god estetisk kvalitet i sine egne bygg. Veilederen kan med fordel tas i bruk når kommunen skal sette i gang egne byggeprosjekter.

SAMMENDRAG

I HVORFOR GOD BYGGESKIKK?

Ditt hus er min utsikt. De bygde omgivelser er vårt ansikt utad. De fysiske omgivelsene danner rammen om vår hverdag, og påvirker oss selv om vi ikke er klar over det. Byggeskikken angår alle, og vi har alle et ansvar for det bygde miljø. Vi må bry oss om hvordan det ser ut rundt oss av samme grunn som vi bryr oss om hvordan det ser ut hjemme i egen stue. Det skaper trivsel og tilhørighet.

Utformingen av hus og gater må fortelle noe om at kulturturnasjonen Norge satses på kvalitet; ellers blir vi lite troverdige når vi skal «selge» Norge som turistmål. Kvalitet er et nøkkelord i salg av varer og tjenester. God byggeskikk er god økonomi og god ressursbruk både på lang og kort sikt.

Den nye plan- og bygningsloven stiller nye og strengere krav til utformingen av de fysiske omgivelsene. Kommunen har ansvaret for at disse kravene blir fulgt opp i praktiseringen av lovverket.

II HVA ER GOD BYGGESKIKK?

God byggeskikk er hus som er hensiktsmessige, sunne, vakre og varige. Det er hus som spiller på lag med naturgitte og bygde omgivelser.

Hus som spiller på lag med omgivelsene, tar hensyn til landskap og terreng, vær og vind, miljø og ressursbruk. Hus bør i likhet med gode venner vise respekt for hverandres likheter og forskjeller. De snakker samme språk. Gamle hus får selskap av nye hus – man kjenner igjen slektskapet, men ser at det er en ny generasjon.

God byggeskikk er omtanke for hele byggesaken, stor eller liten, og for de omgivelsene som bygget plasseres inn i. Det er omtanke for dem som skal bruke huset, og for dem som kommer etter oss. Omtanke krever kunnskap og god tid til planlegging og bygging.

Et historisk tilbakeblikk viser at hus er «barn» av tid og sted. Byggeskikken har alltid vært under forandring og tilpassing til nye tider, nye muligheter og nye behov. Nostalgisk kopiering av eldre byggeskikk blir sjeldent vellykket. God byggeskikk er en syntese av fortidens erfaringer, nåtidens muligheter og fremtidens forventninger. Ny arkitektur kan sprengre grenser for en ny byggeskikk.

Stedet, dets klima og landskapsdrag, oppleves som bestandig, slik det er gitt fra naturens hånd, selv om fjell forvitrer og tjern gror igjen. Derimot ser det ut som tidene skifter stadig fortere, og vi finner de samme hustypene i Halden som i Hammerfest. Det tidstypiske visker ut det stedstypiske og dermed det regionale og nasjonale særtrekk. Kanskje kravene til en bærekraftig utvikling kan gi oss en byggeskikk med større forankring i den stedlige

tradisjon og med større omtanke for mennesker og miljø?

Det bygde miljø består av en sum av store og små bygg og anlegg, fra pumpehus til parker og parkeringshus. Alle steder har kvaliteter det er viktig å bygge videre på – et vakkert kulturlandskap, en elvefront, et gateløp eller en husrekke. Vær turist i egen bygd og finn frem kvalitetene. For få til bedre byggeskikk er det viktig å bygge videre på de kvalitetene som stedet rommer. Det er nødvendig å ta vare på viktige landskapstrekk og å unngå at bebyggelsen sprer seg utover i landskapet. Bebyggelsen bør ha en viss sammenheng og en lesbar struktur. De felles uterommene – gater og plasser – bør rustes opp, og alle steder bør ha en felles storstue, der vi kan møtes og ta imot gjester.

Huset i seg selv skal tilfredsstillende en rekke praktiske og åndelige behov. Grunnlaget for et godt resultat legges i prosjekteringsfasen – i valg av planløsninger, konstruksjoner og materialer. God tid til planlegging og kvalifiserte fagfolk gir både bedre og billigere bygg.

III HVORDAN FÅ TIL BEDRE BYGGESKIKK?

Kommunene er det viktigste forvaltningsnivået for utviklingen av det fysiske miljøet. Den nye plan- og bygningsloven av 1. juli 1997 gir kommunene større muligheter for og plikt til å stille strengere krav til den estetiske kvaliteten i det bygde miljøet enn de har hatt hittil. Kommunene har et ansvar for at intensjonene i loven blir fulgt opp i praksis. De folkevalgte har som oppgave å ta politiske avgjørelser på fellesskapets vegne. Vil man oppnå bedre byggeskikk, må man også på dette området være villig til å ta politiske avgjørelser som kan være ubehagelige. Vi får den byggeskikken vi fortjener.

Kommunene og det offentlige har et spesielt ansvar for å rydde i eget hus. Som byggherre og eiendomsforvalter må det offentlige gå foran som et godt eksempel. Først da kan det med god rett stille krav til private utbyggere.

God byggeskikk er et spørsmål om holdninger. Informasjon og holdningsskapende arbeid vil derfor være viktige elementer i en snuoperasjon for å få til bedre byggeskikk.

ANBEFALT LITTERATUR

Denne listen inneholder tilgjengelig og lettlest litteratur som anbefales for videre lesing.

I HVORFOR GOD BYGGESKIKK?

- Børretzen, Odd, Peter Butenschøn og Ola Røe: *På ville veier. Hvordan bygde vi landet?*, Norsk Form 1993
Kiran, Ketil: *Fagert er landet? Kritiske reiseblikk på Norge*, Aschehoug 1995

II HVA ER GOD BYGGESKIKK?

Definisjoner (s. 20)

- Bjørneboe, Jens, Jon Guttu og Inger Lise Syversen: *Byggeskikk. Litteratur, enquete, definisjon*. Prosjekt-rapport 81, Byggforsk 1991
Dahl, Joakim (red.): *Statens Byggeskikkpris 1983—1996*, Statens Byggeskikkutvalg 1997
Byggeskikk, Statens Byggeskikkutvalg (tidsskrift; gratis abonnement)
Byggekunst 4/96: *Byggeskikk*, Norsk arkitekturforlag

Sted og tid – der og da (s. 26)

- Brochmann, Odd: *Bygget i Norge*, bind 1 og 2, Gyldendal Norsk Forlag 1979 og 1981
Brochmann, Odd: *Om stygt og pent*, Cappelen 1953
Fortidsminneforeningen / Norsk kulturråd: *Hus og stil*, 1988 (hefte)
Rasmusen, Steen Eiler: *Om at oppleve arkitektur*, G.E.C. Gads forlag, København 1957 (ny utgave 1975)
Norberg-Schulz, Christian: *Mellom jord og himmel – en bok om steder og hus*, Pax forlag 1992
Sørby, Hild: *Klar-ferdig-hus! Norske ferdighus gjennom tidene*, Ad Notam Gyldendal 1992
Thiis-Evensen, Thomas: *Europas Arkitekturhistorie – fra idé til form*, Gyldendal Norsk Forlag 1995
Sandberg, Ole Rømer: *Arkitektur og omgivelser*, Gyldendal Norsk Forlag 1997
Langdalen, Erik: *Arealplanlegging*, Universitetsforlaget 1994
Røsnes, August, m.fl.: *Fysisk planlegging*, Kommuneforlaget 1992

Hus og land – her og nå (s. 50)

- Grundt, Guttorm: *Ta vare på kommunelandskapet*, Kommuneforlaget 1989 (ny utgave 1997)
Aarstrand, Kjetil, og Svein Johnsen: *Verdier under tak. Bygninger på gårdsbruk – en ressurs for næringsutvikling*, Statens Landbruksbank / NLH-Fagtjenesten 1994 (hefte)

- Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning: *Kulturlandskapet i kommuneplanleggingen. En veileder med eksempler fra norske kommuner*, 1996 (hefte)
Ådnem, Arild: *Kommunal naturforvaltning – eksempler på utfordringer og tiltak*, Kommunenes Sentralforbund / Miljøverndepartementet / Kommuneforlaget 1997
Statens Landbruksbank: *Gårdsbebyggelsen – kulturlandskapet, byggeskikk*, 1994
Haraaldsen, Ulf: *Veg og kulturmiljø. Håndbok 197*, Statens vegvesen / Riksantikvaren 1997
Miljøverndepartementet: *Rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplanlegging*. Rundskriv T-5/93, 1993
Gehl, Jan: *Livet mellom husene – udeaktiviteter og udemiljøer*, Arkitektens forlag, København 1971 (ny utgave 1987)
Gehl, Jan, Lars Gemzøe, Bo Grønlund og Steen Holmgren: *Bedre byrum*. Dansk Byplanlaboratoriums skriftserie nr. 40, København 1991
Gehl, Jan, og Lars Gemzøe: *Byens rum. Byens liv*, Arkitektens forlag / Kunstakademiets forlag, København 1996
Holmgren, Steen, og Ole Svensson: *Byarkitektur i kommunens planlægning*. SBI Byplanlægning 62, Statens Byggeforskningsinstitut, København 1991
Nielsen, Gustav: *Handel, tilgjengelighet og bymiljø – fakta og innspill til en sentrumspolitikk*. T-1193, Miljøverndepartementet 1997
Hurvenes, Elin, og Gustav Nielsen: *Sentrumsutvikling i små tettsteder*. Rapport T-1161, Miljøverndepartementet 1996
Lie, Thor, og Ola Bettum: *Miljøgate, stedet og veien. Hovedrapport fra miljøgateprosjektet*, Statens vegvesen 1996
Bettum, Ola, og Peter Butenschøn: *Gode byrom. Verktøykasse for møtesteder i byer og tettsteder*, Norsk Form 1997
Guttu, Jon, og Anne-Karine Halvorsen Thorén: *Fortetting med kvalitet. Bebyggelse og grøntstruktur*. T-1136, Miljøverndepartementet 1996
Forseth, Terje: *Fra veikryss til tettsted*, Norsk kommunalteknisk forening 1992
Miljøverndepartementet, Kommunaldirektoratet og Vegdirektoratet: *Utendørs reklame – retningslinjer for utendørs skilting og reklame*, 1993
Norsk Form, Norsk Petroleumsinstitutt m.fl.: *Lokalisering og utforming av bensinstasjoner. Retningslinjer*, 1994

Hus som spiller på lag med omgivelsene (s. 76)

- Husbanken: *Gode boligområder*. HB 3020, 1992 (hefte)
- Husbanken: *Bolig- og miljøfornyelse*. HB 7.F.20, 1995 (6 hefter)
- Schmidt, Lene: *Boliger med nogo attåt – nye bofellesskap i et historisk perspektiv*. HB 3032, Husbanken 1991
- Westbø, Ingolf: *Kunsten å velge riktig hus*. HB 7.E.16, Statens Byggeskikkutvalg 1997
- Christoffersen, Jon, og Robert Lorange: *Bygg bedre sentrumsboliger – Byggforsks undersøkelser om kvalitet på nye boliger i Oslo i perioden 1985–92*. HB 7.F.13, Husbanken 1997
- Herje, Jarle, og Harald Høyem: *Vind og vær – håndbok i klimatilpassing av bebyggelse i vindutsatte strøk i Norge*. HB 3046, Husbanken 1994
- Guttu, Jon, Petter Næss og Inger-Lise Saglie: *Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling. Oppsummering fra NAMIT-prosjektet*, NIBR (Norsk institutt for by- og regionforskning) 1993 (hefte; 32 sider)
- Økoprofil-utvalget: *Økoprofil for bygg*, GRIP senter for bærekraftig produksjon og forbruk 1996 (hefte)
- Miller, Frederica, og Alice Reite: *Levende hus – Om miljø- og ressursvennlig bygging*, TI-forlaget 1993
- Hareide, Dag: *NaturligVis – en håndbok for en miljøvennlig hverdag*, Gyldendal Norsk Forlag / Miljøheimevernet 1997

Huset i seg selv (s.100)

- Drange, Tore, Hans Olaf Aanensen og Jon Brønne: *Gamle trehus. Historikk, reparasjon, vedlikehold*, Universitetsforlaget 1996
- Hestnes, Anne Grete: *Bolig, energi og varme. Håndbok om sparing av energi i boliger*. HB 3064, Husbanken 1995
- Lysne, Hilde Nagelhus: *Bolig og inneklima. Håndbok om sparing av energi i boliger*. HB 7.F.11, Husbanken 1996
- Aarvig, Øyvind: *Miljøhåndbok for hus*, Bonytt 1997

HVORDAN FÅ TIL BEDRE BYGGESKIKK?

- Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet: *Om endringer i estetikkbestemmelser i plan- og bygningsloven*, 1997
- De Vibe, Ellen: *Estetikk i plan- og byggesaker – veileder*, Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet 1997
- Kommunal- og arbeidsdepartementet (Bolig- og bygningsavdelingen, Statens Bygningstekniske Etat): *Veiledning til forskrift om saksbehandling og kontroll i byggesaker*, 1997 (hefte)
- Administrasjonsdepartementet, Kulturdepartementet og Samferdselsdepartementet: *Estetikk i statlige bygg og anlegg. Veileder*, 1996
- Bjørneboe, Jens, og Jon Guttu: *Bedre byggeskikk i kommunene. Virkemiddelkatalog*, Byggforsk 1992 (prosjektrapport)
- Bjørneboe, Jens, og Susanne Søholt: «På lag med befolkningen». *Medvirkningsplanlegging i tre tettsteder*.

- Prosjektrapport 230, Byggforsk 1998
- Bjørneboe, Jens: *Vurdering av byggeskikk med byggeskikk-sirkelen*. Planløsningsblad 321.011, Byggforsk 1997
- Skjeggedal, Treje: *Stedsanalyse: innhold og gjennomføring. Veileder*. Rundskriv T-986, Miljøverndepartementet 1993
- Bettum, Ola (red.): *Stedsanalyse: eksempel Hokksund*. Rundskriv T-990, Miljøverndepartementet 1993
- Ellefsen, Eilert, og Karl Otto Ellefsen: *Stedsanalyse: eksempel Brumunddal*. Rundskriv T-987, Miljøverndepartementet 1993
- Stenseth, Per, og Tor Granum: *Stedsanalyse: eksempel Halden*. Rundskriv T-989, Miljøverndepartementet 1993
- Vagstein, Anne Marit, og Turid Horgen: *Stedsanalyse: eksempel Sykkulven*. Rundskriv T-988, Miljøverndepartementet 1993
- Plan- og bygningsloven av 14. juni 1985 nr. 77: med endringer, sist ved lov av 28. juni 1996*, Cappelen Akademiske Forlag 1997
- Haugan, Helge: *Skilt & reklame. Vedtekter og praksis i Lillehammer*, Lillehammer kommune / Miljøverndepartementet / Fylkesmannen i Oppland / Oppland fylkeskommune 1996

HB 7.F.20 refererer til bestillingsnummer i Husbanken. T-1161 refererer til bestillingsnummer på rapporter utgitt av Miljøverndepartementet. Disse heftene bestilles fra Statens Forurensningstilsyn.

FORSLAG TIL OPPGAVER

For å studere god og dårlig byggeskikk er det nyttig å være turist på hjemstedet først, og siden studere forholdene andre steder. Dessverre er det ofte slik at vi blir blinde overfor våre daglige omgivelser, mens vi iherdig studerer arkitektur og folkeliv når vi reiser ut. Det er først når vi bevisst går ut for å studere hus og gater, at vi ser hvordan stedet fremtrer. Det kan være nyttig å gå i grupper – det den ene ikke ser, ser den andre. Når nytt teknisk utvalg trer sammen, bør man starte arbeidet med en vandring på stedet for bevisst å registre muligheter og utfordringer. På større steder kan man først danne seg et bilde av stedet som helhet, og senere beskrive de forskjellige områdene eller bydelene som tettstedet/byen gjerne er sammensatt av.

Det kan være nyttig å ta en serie fotografier av forskjellige bygningsmiljøer. Bildene kan brukes som utgangspunkt for en gruppeoppgave der man plasserer bildene i byggeskikksirkelen (se side 144 og 145). På den måten kan man få en lokal utgave av byggeskikksirkelen som senere kan brukes som referanse når byggesaker diskuteres.

1 FORSLAG TIL EN BEFARING PÅ HJEMSTEDET

a) Beskriv din umiddelbare opplevelse av stedet som helhet

Opplevs stedet eller deler av stedet som trygt og trivelig eller som utrygt og utrivelig? Hvilke områder fyller deg med glede, hvilke områder vekker sinne/irritasjon? Opplevs stedet som spennende eller kjedelig? Beskriv eventuelt andre følelser som stedet vekker.

b) Beskriv stedet slik det fremtrer

- Hva var årsaken til at folk slo seg ned her?
- Beskriv de viktigste landskapstrekkene: åser, flater, forhold til sjø eller vann.
- Beskriv landskapet og hvordan bebyggelsen møte landskapet.
- Hvordan møter du stedet fra de viktigste atkomstveiene?
- Beskriv de viktigste trekkene ved bebyggelsen: bebyggelsesstruktur, gatestruktur og grøntstruktur.
- Hvordan er bygningsmassen sammensatt? Beskriv de viktigste typene: alder/stilperiode, type hus (ordinær bebyggelse som boliger og næringsbygg, viktige større hus som rådhus, kulturhus og liknende)
- Hvor er sentrum?

c) Hva er bra og hva kan bli bedre?

- Hva er de viktigste positive trekkene?
- Hva er de negative trekkene – og hva kan bli bedre?

- Sett opp tre forslag til tiltak som er overkommelige å sette i verk.
- Hvem har ansvaret for å sette i gang tiltak, og hva vil det eventuelt koste av ressurser?

2 FORSLAG TIL BEFARING TIL BYGDAS STORSTUE

a) Beskriv din umiddelbare opplevelse av stedet

Opplevs stedet som trygt og trivelig eller som utrivelig? Gjør det deg glad eller irritert/sint? Er stedet kjedelig eller spennende? Noter andre følelser/tanker som stedet vekker.

b) Beskriv plassen slik den fremtrer

Beskriv

- golvet
- veggene (husfasader, gjerder, terreng/vegetasjon)
- møbler og utstyr
- viktige siktlinjer mot landskapet.

Beskriv hvordan mennesker bruker stedet. Hvilke elementer ved stedet vekker følelser av glede/sinne, trygghet/utrygghet, spenning og overraskelse eller kjedsomhet og likegyldighet?

c) Hva er bra, og hva kan bli bedre?

- Hva er de viktigste positive trekkene, hva er de mest negative trekkene?
- Hva kan bli bedre?
- Sett opp tre forslag til tiltak som er overkommelige å sette i verk.
- Hvem har ansvaret for å sette i gang tiltak, og hva vil det eventuelt kreve av ressurser?

ANVENDT LITTERATUR

- Administrasjonsdepartementet, Kulturdepartementet og Samferdselsdepartementet: *Eстетikk i statlige bygg og anlegg. Veileder*, 1996
- Alnæs, Karsten: *Kjempesnell og blå dager*, Aschehoug 1992
- Bettum, Ola (red.): *Stedsanalyse: eksempel Hokksund*. Rundskriv T-990, Miljøverndepartementet 1993
- Bettum, Ola, og Peter Butenschøn: *Gode byrom. Verktøykasse for møtested i byer og tettsteder*, Norsk Form 1997
- Bjørneboe, Jens: *Vurdering av byggeskikk med byggeskikk-sirkelen*. Planløsningsblad 321.011, Byggforsk 1997
- Bjørneboe, Jens, og Jon Guttu: *Bedre byggeskikk i kommunene. Virkemiddelkatalog* (prosjektrapport), Byggforsk 1992
- Bjørneboe, Jens, Jon Guttu og Inger Lise Syversen: *Byggeskikk. Litteratur, enquete, definisjon*. Prosjektrapport 81, Byggforsk 1991
- Bjørneboe, Jens, og Susanne Søholt: «*På lag med befolkningen*». *Medvirkningsplanlegging i tre tettsteder*. Prosjektrapport 230, Byggforsk 1998
- Bringsværd, Tor Åge, og Thore Hansen: *Jørgen Moes vei nr. 13*, Gyldendal Norsk Forlag 1973
- Brochmann, Odd: *Bygget i Norge*, bind 1 og 2, Gyldendal Norsk Forlag 1979 og 1981
- Børretzen, Odd, Peter Butenschøn og Ola Røe: *På ville veier. Hvordan bygde vi landet?*, Norsk Form 1993
- Christoffersen, Jon, og Robert Lorange: *Bygg bedre sentrumsboliger – Byggforsks undersøkelser om kvalitet på nye boliger i Oslo bygd i perioden 1985–92*. HB 7.F.13, Husbanken 1997
- Dahl, Joakim (red.): *Statens Byggeskikkpris 1983–1996*, Statens Byggeskikkutvalg 1997
- Davey, Peter: «– human and ecological dimensions never forgotten», i *Byggekunst* 1–2/96
- De Vibe, Ellen: *Eстетikk i plan- og byggesaker – veileder*, Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet 1997
- Direktoratet for naturforvaltning (DN): *Inngrepsfrie naturområder i Norge*. DN-rapport 1995–6, 1995
- Ellefsen, Eilert, og Karl Otto Ellefsen: *Stedsanalyse: eksempel Brumunddal*. Rundskriv T-987, Miljøverndepartementet 1993
- Ellefsen, Karl Otto, og Dag Tvilde: *Realistisk byanalyse*. Skrifter fra NTH, arkitektavdelingen, 1991
- Fortidsminneforeningen / Norsk kulturråd: *Hus og stil*, 1988
- Gehl, Jan, Lars Gemzøe, Bo Grønlund og Steen Holmgren: *Bedre byrom*. Dansk Byplanlaboratoriums skriftserie nr. 40, København 1991
- Grundt, Guttorm: *Tå vare på kommunelandskapet*, Kommuneforlaget 1989
- Guttu, Jon, Petter Næss og Inger-Lise Saglie: *Natur- og miljøvennlig tettstedsutvikling. Oppsummering fra NAMIT-prosjektet*, NIBR (Norsk institutt for by- og regionsforskning) 1993
- Hareide, Dag: *NaturligVis – en håndbok for en miljøvennlig hverdag*, Gyldendal Norsk Forlag / Miljøheimevernet 1997
- Haugan, Helge: *Skilt & reklame. Vedtekter og praksis i Lillehammer*, Lillehammer kommune / Miljøverndepartementet / Fylkesmannen i Oppland / Oppland fylkeskommune 1996
- Herje, Jarle, og Harald Høyem: *Byggeskikk og orkanskader. Rapport fra seminarer arrangert av Husbanken med orkanrammede kommuner på Nordvestlandet*, Husbanken 1992
- Herje, Jarle, og Harald Høyem: *Vind og vær – håndbok i klimatilpassing av bebyggelse i vindutsatte strøk i Norge*. HB 3046, Husbanken 1994
- Husbanken: *God bolig*. HB 3019, 1985
- «Innstilling O. nr. 37 (1994–95)». Innstilling fra kommunalkomiteen om lov om endring i plan- og bygningsloven
- Keyser, R., et al.: *Norges gamle Love indtil 1387*, bind 2, Grøndahl 1848
- Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet: *Læreplanverket for den 10-årige grunnskole*, Nasjonalt læremiddelsenter 1996
- Kolstad, Arnulf: «Stedets betydning for vår mentale helse», i *Forum for miljøvennlig stedsutvikling* (kompendie), Nord-Trøndelag fylkeskommune 1993
- Kommunal- og arbeidsdepartementet: *Fra gjenreiseing til miljøutfordringer – Norges nasjonalrapport til FNs verdenskonferanse om bosettingsspørsmål, HABITAT 1996*, 1996 (finnes også på engelsk)
- Kommunal- og arbeidsdepartementet (Bolig- og bygningsavdelingen, Statens Byggtekniske etat): *Veiledning til forskrift om saksbehandling og kontroll i byggesaker*, 1997
- Langdalen, Erik: *Arealplanlegging*, Universitetsforlaget 1994
- Lie, Thor, og Ola Bettum: *Miljøgate, stedet og veien. Hovedrapport fra miljøgateprosjektet*, Statens vegvesen 1996
- Lorange, Erik: «Planleggingen av Alta, 1945–1947», i *Byggeskikk* nr. 2 1995, Statens Byggeskikkutvalg

- Miljøverndepartementet: *Rikspolitiske retningslinjer for samordnet areal- og transportplanlegging*. Rundskriv T-5/93, 1993
- Miljøverndepartementet: *Kommuneplanens arealdel*. Rundskriv T-1127, 1996
- Miljøverndepartementet: *Reguleringsplan. Bebyggelsesplan*. Rundskriv T-1128, 1996
- Miljøverndepartementet: *Grad av utnytting. Veileder til Tekniske forskrifter til plan- og bygningsloven kapittel III*. Rundskriv T-1205, 1997
- Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet: *Om endringer i estetikkbestemmelser i plan- og bygningsloven*, 1997
- Miljøverndepartementet, Kulturdepartementet og Riksantikvaren: *Forankring fryder*, 1997
- Nielsen, Gustav: *Handel, tilgjengelighet og bymiljø – fakta og innspill til en sentrumpolitikk*. T-1193, Miljøverndepartementet 1997
- Norberg-Schulz, Christian: *Mellom jord og himmel – en bok om steder og hus*, Pax Forlag 1992
- Norberg-Schulz, Christian: *Nattlandene. Om byggekunst i Norden*, Gyldendal Norsk Forlag 1993
- Norsk Form, Norsk Petroleumsinstitutt m.fl.: *Lokalisering og utforming av bensinstasjoner. Retningslinjer*, 1994
- Plan- og bygningsloven av 14. juni 1985 nr. 77: med endringer, sist ved lov av 28. juni 1996*, Cappelen Akademiske Forlag 1997
- Riksantikvaren og Direktoratet for naturforvaltning: *Kulturlandskapet i kommuneplanleggingen. En veileder med eksempler fra norske kommuner*, 1996
- Schønning, Per: *Arealstatistikk 199*. Notat 44, Statistisk sentralbyrå 1993
- Skjeggedal, Terje: *Stedsanalyse: innhold og gjennomføring. Veileder*. Rundskriv T-986, Miljøverndepartementet 1993
- Stenseth, Per, og Tor Granum: *Stedsanalyse: eksempel Halden*. Rundskriv T-989, Miljøverndepartementet 1993
- Sundt, Eilert: *Om bygnings-skikken på landet i Norge*, Gyldendal Norsk Forlag 1976 (først utgitt i 1862)
- Sørby, Hild: *Klar-ferdig-hus! Norske ferdighus gjennom tidene*, Ad Notam Gyldendal 1992
- Vagstein, Anne Marit, og Turid Horgen: *Stedsanalyse: eksempel Sykkylven*. Rundskriv T-988, Miljøverndepartementet 1993
- Vagstein, Anne Marit: *Stedet, det stemte rom: sammenheng mellom sted og arkitektur*, Dr. avhandling ved Arkitektthøyskolen i Oslo, 1999
- Vesaas, Tarjei: «Huset», i *Byggekunst* 8/61
- Vreim, Halvor: «Trekk fra byggeskikkens geografi i Norge», i *Årbok 1936—37*, Foreningen til norske fortidsminnesmerkers bevaring 1937
- Vreim, Halvor: *Norsk trearkitektur*, Gyldendal Norsk Forlag 1939
- Walhovd, Unni Blegen: «Gamle hus 20 år etter ...», i *Fortidsvern* nr. 3 1996, Fortidsminneforeningen
- Økoprofil-utvalget: *Økoprofil for bygg*, GRIP senter for bærekraftig produksjon og forbruk 1996
- Aarstrand, Kjetil, og Svein Johnsen: *Værdier under tak. Bygninger på gårdsbruk – en ressurs for næringsutvikling*, Statens Landbruksbank / NLH-Fagtjenesten 1994

MITT HUS ER DIN UTSIKT

God byggeskikk for hus og land – hva, hvorfor og hvordan

Jeg vil bygge mitt hus som jeg vil. Byggeskikk – det er smak og behag ... Har vi hørt den før?

Byggeskikkutvalget har siden 1992 hatt et kurstilbud der byggeskikk er satt på dagsordenen, og der fagfolk og folkevalgte fra de fleste av landets kommuner og fylkeskommuner har deltatt. Det handler om å gå ut i gatene, lære seg husenes «AB-Se», skape debatt og stille krav. Det gjelder både for dem som sitter i styre og stell og ikke minst folk flest. Byggeskikk kan diskuteres, det er ikke bare smak og behag. Formålet med kursene og med denne boka er å sette i gang denne prosessen og forhåpentligvis å holde den levende.

Med de nye estetikkbestemmelsene i plan- og bygningsloven har kommunene både rett og plikt til å stille krav til kvaliteten i de fysiske omgivelsene. Mitt hus er din utsikt, og ditt hus er min utsikt. Du skal stille krav til meg, og jeg skal stille krav til deg. Først og fremst må kommunen stille krav på fellesskapets vegne uansett om det er en stor eller liten byggeoppgave: et sykehus, et uthus eller en ny hovedvei. «*Gi meg fem toner, og det er et utrolig felt å bruke frihet i. Den største frihet har du når du har rammer å virke innenfor*» (Jan Garbarek).

Det lønner seg å satse på god byggeskikk. Det kan være et viktig ledd i distriktsutviklingen og i utviklingen av varer og tjenester. Vakre omgivelser kan skape trivsel og tilhørighet. De fysiske omgivelsene kan legges til rette for at mennesker kan møtes på tvers av generasjoner og etniske skiller. Slik sett hører byggeskikken til midt i det kulturelle feltet der målet er at vi mennesker skal oppleve glede og få utfolde vår skaperevne og være myndige og handlekraftige. Det er like mye et verdivalg om innholdet i vår kultur og retningen for fremtidssamfunnet.

Så da, kjære leser – er det bare å gå ut og se selv. Ta med deg teknisk utvalg, familien eller naboen, bruk boka og still krav!

Statens Byggeskikkutvalg
Postboks 5130 Majorstua
0302 OSLO
Tlf.: 22 96 16 00
Faks: 22 96 17 00
1999 • 2. opplag: 7.000